

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ ПОЗАШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ, ТУРИЗМУ
ТА КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»

**ВСЕУКРАЇНСЬКА КРАЄЗНАВЧА
АКЦІЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
«УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ: 100 РОКІВ НАДІЇ І БОРОТЬБИ»**

ЧЕРНІГІВ-2023

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ ПОЗАШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ,
ТУРИЗМУ ТА КРАЄЗНАВСТВА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»

**ВСЕУКРАЇНСЬКА КРАЄЗНАВЧА
АКЦІЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

**«УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ:
100 РОКІВ НАДІЇ І БОРОТЬБИ»**

(матеріали переможців обласного туру)

Чернігів-2023

Матеріали обласного туру Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби» [упорядник Гладченко Г.Л.] ПАТ «ПВК «Десна». Чернігів.: 2023. – 89 с.

У збірці представлено роботи учнів закладів освіти Чернігівщини – переможців I (обласного) туру Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби», за такими тематичними напрямками:

- ✚ Українська революція – доба національного державотворення;
- ✚ Боротьба українців проти більшовицької диктатури та військової агресії Росії;
- ✚ Український національний визвольний рух 1930-х років, періоду Другої світової війни та у повоєнні роки;
- ✚ Дисидентський рух опору комуністичному тоталітарному режимові;
- ✚ Українська державність: від Революції на граніті до Революції Гідності.

Матеріали збірки можуть бути використані учнями, студентами, педагогічними працівниками в освітньо-виховному процесі.

Роботи надруковані в авторській редакції.

Упорядник:	Гладченко Г.Л., методист комунального позашкільного навчального закладу «Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді»
Редактор	Дорошенко Л.О., завідувач відділу організаційно методичний комунального позашкільного навчального закладу «Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді»
Відповідальний за випуск:	Степовик П.М., директор комунального позашкільного навчального закладу «Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді»

З М І С Т

Вступ.....	5
1. Роботи переможців I (обласного) туру Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби».....	8
2. Напрямок «Українська революція – доба національного державотворення». ВПЛИВ МАХНОВЩИНИ НА РАДИКАЛІЗАЦІЮ ПОВСТАНСЬКИХ РУХІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (1917-1921 РР.).....	8
3. Напрямок «Боротьба українців проти більшовицької диктатури та військової агресії Росії» НЕЗДОЛАННІСТЬ НАРОДУ.....	24
4. Напрямок «Український національний визвольний рух 1930-х років, періоду Другої світової війни та у повоєнні роки» РОЛЬ УКРАЇНЦІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОТЕСТІВ ТА ПОВСТАНЬ У СТАЛІНСЬКИХ ТАБОРАХ.....	40
5. Напрямок «Дисидентський рух опору комуністичному тоталітарному режимові» З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ У МАЙБУТНЄ ДИВЛЮСЬ.....	57
6. Напрямок «Українська державність: від Революції на граніті до Революції Гідності» РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ НА ГРАНІТІ У БОРОТЬБІ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	76

Вступ

Обласна пошуково-дослідницька експедиція учнівської молоді «Чернігівщина в Українській революції 1917-1921 років» була започаткована ПНЗ «Центр НПВТКУМ» у 2017 році і продовжилась у 2018-му. Здобувачі освіти області та міста досить активно почали займатись дослідженням цієї теми. Проводились години спілкування, бесіди за темами: «Українська революція: головні події, постаті» (Волосківська ЗОШ I-II ст.), «Історичне значення Української революції 1917-1921 років» (Березнянська ЗОШ I-III ст.), «Чому Україна не змогла здобути незалежність у 1917-1921 роках» (Миколаївська ЗОШ I-III ст.).

Проводились Круглі столи на теми: «Події в Українській революції очима дітей» (Покровська ЗОШ I-III ст.), «Патріотизм молоді під час Української революції 1917-1921 років» (Бобровицький ЗЗСО № 2, Старобасанський ЗЗСО I-III ст., Олександрівський ЗЗСО I-II ст.), «Українська революція 1917-1921 років: історія і сьогодення» (місто Мена).

Організовано та проведено уроки патріотизму, тематичні уроки та виховні години за темами: «Україна на шляху до незалежності» (заклади освіти міста Бобровиця та Борзнянського району), «Хай буде Україна вільною» (місто Мена), «День Соборності України – символ національного єднання українського народу» (Бобровицький ЗЗСО I-III ст.), «Славні сини України: про керманічів Української революції 1917-1921 років», «Український державотворчий процес», «Хроніки Української революції», «Сторінками історії Української Народної Республіки», «Пам'ятаймо героїв наших імена», «Від утворення УНР до проголошення її незалежності», «Внутрішня і зовнішня політика Української держави Скоропадського та ставлення до неї у суспільстві», «Історики про Соборність України». Оформлено тематичні виставки, експозиції у шкільних бібліотеках до пам'ятних дат у рамках відзначення 100-річчя подій Української революції. Проведено конкурси учнівських рефератів та творчих робіт «З історії боротьби за незалежність України», «Видатні діячі Української революції» (Бобровицький район).

Упорядковано місця біля пам'ятників, обелісків, меморіальних комплексів, дошок, пам'ятних знаків, що пов'язані з визначними подіями та діячами часів Української революції 1917-1921 років.

У закладах професійної (професійно-технічної) освіти області проведені тематично-інформаційні, освітні, культурно-мистецькі, інформаційно-просвітницькі та інші заходи, присвячені 100-річчю Української революції 1917-1921 років, а саме: відбулись інтернет-мандри, інформаційні викладки, історичні калейдоскопи та історичні уроки «Українська революція: 100 років боротьби», «100 років Четвертому Універсалу Центральної Ради УНР», «Час історичного

вибору: ключові події Української революції 1917-1921 рр.», «Сто років боротьби», «Студентське військо», «Документи доби Центральної ради».

Здобувачі освіти гуртка військово-патріотичного виховання (кер. Олена Дорошенко) ПНЗ «Центр НПВТКУМ» дослідили життєвий шлях громадського діяча, літературознавця, історика, публіциста, борця за незалежність України, активного учасника подій Української революції 1917-1921 рр. на Чернігівщині, нашого земляка Романа Бжеського.

У рамках пошукової роботи гуртківці відвідали експозицію Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського «Чернігівщина в Українській революції 1917-1921 років», ознайомились зі змістом тематичної виставки культурно-мистецького клубу «Інтермеццо», присвяченої життю та діяльності Р. Бжеського, прослухали розповідь керівника клубу Олександра Ясенчука про революційний шлях нашого земляка.

Юні пошуковці побували на вулиці Р. Бжеського, яка отримала його ім'я за ініціативи Українського інституту національної пам'яті.

Налагоджено зв'язок з дочкою Р. Бжеського, яка мешкає у Бразилії.

З 2018 року було розпочато нову Всеукраїнську краєзнавчу акцію учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби».

Так на I (обласний) тур Всеукраїнської краєзнавчої акції учнівської молоді «Українська революція: 100 років надії і боротьби» було надіслано 46 робіт із закладів освіти області: Бахмацького, Бобровицького, Борзнянського, Городнянського, Корюківського, Ніжинського, Новгород-Сіверського, Прилуцького, Сновського, Чернігівського районів, міст Ніжин, Новгород-Сіверський, Прилуки, Чернігів та Городнянської, Корюківської, Носівської, Михайло-Коцюбинської, Бобровицької, Плисківської, Тупичівської, Холминської, Батуринської, Менської, Талалаївської, Новобасанської та Сновської об'єднаних територіальних громад.

Акція проводилась за такими напрямками: «Українська революція – доба національного державотворення», «Боротьба українців проти більшовицької диктатури та військової агресії Росії», «Український національний визвольний рух 1930-х років, періоду Другої світової війни та у повоєнні роки», «Дисидентський рух опору комуністичному тоталітарному режимові» та «Українська державність: від Революції на граніті до Революції Гідності».

Цікавим було те, що багато досліджень історичних подій зроблено здобувачами освіти саме у своїй місцевості: на Городнянщині, Корюківщині, Менщині, Новгород-Сіверщині, Талалаївщині та Чернігівщині.

Досліджено діяльність Володимира Науменка, Романа Бжеського, Миколи Порша, Павла Скоропадського, Миколи Міхновського, постаті Нестора Махна, Марії Степанівни Якуніної, Івана Дзюби, Лесі Коцюби, Григорія Кочури, Левка

Лук'яненко, Валентина Мороза, В'ячеслава Чорновола. Цікавим стало дослідження революційних подій і в наші часи. Зібрані історичні довідки причин та наслідків студентських рухів 1980-х років, Революції на граніті у 90-ті, Помаранчевої революції та подій на Майдані – важливих етапів боротьби за європейський шлях розвитку української держави.

**Роботи переможців
I (обласного) туру Всеукраїнської краєзнавчої акції
учнівської молоді
«Українська революція: 100 років надії і боротьби»**

Напрямок «Українська революція –
доба національного державотворення»

***ВПЛИВ МАХНОВЩИНИ НА РАДИКАЛІЗАЦІЮ
ПОВСТАНСЬКИХ РУХІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (1917-1921 РР.)***

Роботу виконали: Гончар Едуард, Козаченко Альона, Породько Анна, учні Ніжинської ЗОШ I-III ступенів № 15.

Науковий керівник: Крапивний Ярослав Миколайович, кандидат педагогічних наук, вчитель історії та правознавства Ніжинської ЗОШ I-III ступенів № 15.

Вступ

Вивчення історії періоду громадянської війни 1918–1921 рр. є досить дискусійним і неоднозначним. Попри значну розробленість проблеми залишається багато прогалин у цьому питанні.

Актуальність зазначеної теми полягає в тому, що дослідження стосується не лише діяльності махновщини та селянських повстанських загонів у часи громадянської війни, а саме впливу махновського руху на повстанців Чернігівщини у 1918–1921 рр., що більш широко розкриває питання селянської війни та дає чіткіше розуміння даної проблеми.

Початок ХХ ст. в Російській імперії ознаменувався революційними подіями та великою кількістю військових протистоянь. Серед всіх цих подій виникло унікальне та неповторне явище, яке увійшло в історію під назвою Махновщина.

Махновський рух набув грандіозного розмаху в Україні, особливо у південних регіонах. Це, безперечно, є заслугою лідера та ідеолога повстанців – Нестора Махна, адже він об'єднав навколо себе та підняв на боротьбу найбільшу масу населення – селянство, яке прагнуло докорінних змін у суспільстві.

Махновські загони мали величезні успіхи у військових операціях по всій території України, борючись проти різних проявів диктатури та самодержавства. Проте, не маючи можливості та ресурсів для продовження боротьби за революцію, на деяких етапах їм доводилося вступати в союзи з представниками революційної, близької для себе ідеології, зокрема з більшовиками.

В той же час, крім махновщини по всій території України діяли й інші повстанські загони, які очолювалися місцевими отаманами та виступали за свободу своєї батьківщини. Такі загони активно діяли в найвіддаленіших куточках сучасної

України і мали різний масштаб. Як не дивно, але між селянськими повстанськими загонами та махновщиною прослідковуються певні паралелі та вплив останньої на повстанців.

Характеризуючи **історіографічний доробок** теми, важливо зазначити, що після завершення громадянської війни радянська історична наука фактично забула, точніше намагалася забути, про махновщину. Для повного її знищення на всіх рівнях, починаючи з 20-х років ХХ ст., закріплюються вигадані більшовиками політичні сурогати. Праці, що торкалися теми махновщини, зводили рух лише до бандитизму та куркульської контрреволюції. Саме тому молоде покоління свідомих громадян – членів гуртка «Юні історики», обрало дану тему для більш глибокого історичного дослідження.

Метою роботи є проведення аналізу щодо впливу махновщини на повстанські загони Чернігівщини та їх радикалізації, тобто: пришвидшення організації повстанських загонів; формування їх ідеології та світогляду; вплив на перехід до активних військових дій та їх поглядів на методи боротьби.

На підставі зазначеної мети було визначено такі **завдання роботи**:

- дати загальну характеристику Махновщини та повстанських рухів у Чернігівській губернії;
- показати особливості боротьби за встановлення нового соціального ладу повстанськими загонами Чернігівської губернії;
- проаналізувати рейд по Чернігівщині загону Феодосія Щуся, як прояв прямого впливу махновщини на повстанців Чернігівської губернії.

Об'єктом дослідження даної роботи є махновщина та селянський повстанський рух в Україні у період 1918-1921 рр.

Предметом дослідження є селянський повстанський рух на Чернігівщині та вплив на нього махновщини.

Хронологічні межі дослідження: період з 1918 до 1921 року, як час найбільш активного розгортання та діяльності махновщини та селянських повстанських рухів в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в поглибленні знань з історії, краєзнавства, українознавства, а отримані результати можуть слугувати основою для подальших наукових розробок. Матеріали виконаної роботи використані на уроках історії рідного краю з коментарями і роз'ясненнями авторами гуртка «Юні історики».

Географічні межі дослідження: територія Чернігівської губернії та прикордонні території Полтавської та Київської губерній, які на цей час входять до території Чернігівської області.

Розділ 1

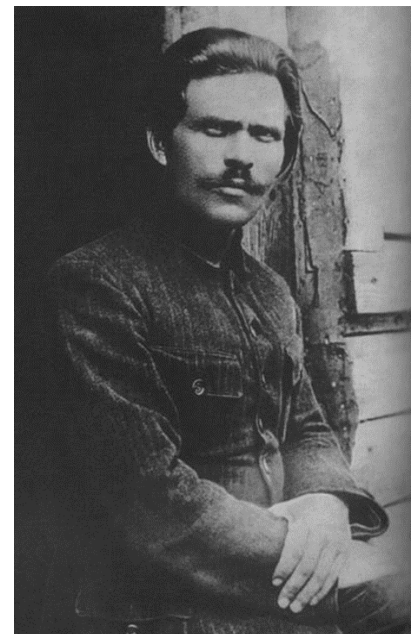
Загальна характеристика Махновщини та повстанського руху в Чернігівській губернії

Жовтневий переворот 1917 року остаточно підтвердив крах імперіалізму в Російській імперії і поклав початок змаганням за встановлення влади, що надзвичайно гостро віддзеркалилися на Україні. Розпочалася громадянська війна між більшовиками, білогвардійцями та українськими національними силами. У цей період виникає і нова сила – отаманщина, що діяла здебільшого в сільській місцевості. [2, с. 15] Отамани піднімали на боротьбу селян, змучених соціальними проблемами, розчарованих новою владою. Розчарування полягало найчастіше через примусове вилучення зерна на користь держави. Селян розграбовували, забираючи більшість, а то і весь урожай. Ця політика впроваджувалась вищим більшовицьким керівництвом. 15 січня 1918 року Володимир Ленін надсилає до Харкова Антонову-Овсієнку й Орджонікідзе майже панічну телеграму: «Заради Бога, вживайте енергійних і найбільш революційних заходів для відправлення хліба, хліба і хліба!!! Інакше Пітер може сконати. Підготуйте спеціальні поїзди, загони збирання і зсіпання. Проводжати поїзди. Повідомляти щодня». [5, с. 45]

У телеграмі 22 січня 1918 року «вождь» більшовиків нагадує: «Продовжуйте, заради Бога, з усієї сили добувати продовольство, організуйте спішно збір і зсіпання хліба, щоб встигнути налагодити постачання до бездоріжжя. Вся надія на Вас, інакше голод на весну неминучий». [5, с. 46]

У цих умовах, селяни, які раділи приходу нової влади, радикалізуються, тобто починають активно утворюватися безліч невеликих повстанських загонів, налаштованих на боротьбу. Під проводом отаманів відбуваються збройні виступи різного масштабу по всій території України. Розпочалася селянська війна.

Найбільш масово вона проходить на півдні України. У Катеринославській губернії серед численних дрібних отаманів виокремлюється Нестор Махно, керівник Гуляйпільського повстанського загону. Селяни, вбачаючи в ньому лідера, проголошують його батьком (отаманом), а селянські виступи отримують назву махновщина. [10, с. 54] Політичне підґрунтя махновського руху є анархо-комунізм, хоча загальноприйнятою тезою є те, що махновщина спиралася просто на анархізм, проте такої політичної течії в чистому вигляді не існує. [14, с. 25] Ідеологія руху пов'язана, в першу чергу, з діяльністю та політичними поглядами Н. Махна, які він визначав як анархо-комунізм «бакунінсько-кропоткінського толку». [14, с. 27] Уявлення про анархізм, як суспільно-політичне явище, у Н. Махна відбувається під впливом Петра Аршинова, сподвижника Кропоткіна. [10, с. 62]

*Махно Нестор Іванович
(26 жовтня (7 листопада)
1888 р. - 6 липня 1934 р.)*

Проте він формує свої погляди майже самостійно, вбирає з різних течій ті аспекти, які вважає найважливішими, що надало певної своєрідності його подальшій

діяльності та вилилося в окрему течію анархізму, таку як анархо-махновщина. [15, с. 30]

У містах, містечках та селах, починаючи з 1918 року, частими стають мітинги, де звучать промови анархістів на кшталт: «Ми – друзі свободи, і всі хто не з нами – той проти нас» чи «Під прапор анархізму стали ми тому, що тільки анархія, тобто, суспільство без влади, без начальства, де не буде ні рабів, ні владик, поверне людині свободу. [2, с. 45] Все це підтверджує прагнення анархістів до здобуття свободи, до створення вільного суспільства.

Ще один важливий аспект, що виділяє махновців – це несприйняття держави; ідеалом вважалось суспільство без держави. За висловом Нестора Махна: «Держава – це не суспільство, це машина для придушення суспільства, форма влади над ним». [10, с. 74] Владу та державу махновці сприймали як джерело всіх бід та страждань. [15, с. 45] Лідерство у такій формі суспільства визначалося авторитетом особи серед населення.

Анархо-махновщина передбачала повне знищення податкової системи, яка на їхню думку була основною перешкодою розвитку людства. Вона повинна була змінитися іншою формою координації суспільства – формуванням вільного радянського устрою, при якому вся територія покривається місцевими вільними та самостійними самоуправами, тобто створення місцевих рад, до яких би увійшли представники від народу. Вони повинні були встановити спільну схему управління, взаємної підтримки в інтересах всього суспільства – трудового селянського та робітничого населення. [13, с. 24]

Як не дивно, попри несприйняття більшовизму махновці позитивно ставилися до рад як виборчих органів місцевого самоврядування, що мали б складатися з представників різних партій та громадських організацій. Одним з найпоширеніших гасел махновців було: «За вільний радянський устрій». Роль збройних сил, на їхню думку, мали виконувати озброєні селянські дружини. Взагалі уявлення махновців про державний устрій здебільшого характеризувалися безсистемністю і непослідовністю. Показовою в цьому сенсі була пропозиція самоорганізуватися, зроблена Нестором Махном населенню Катеринослава після відбиття міста у денікінців у 1919 році: «Ми – військове командування, наша справа – бити кадетів, а цивільну владу, якщо без влади обійтися не можете, створіть собі самі». [10, с. 87]

Ідеологія Махна, близька до селянства, здобула підтримку населення. Починаючи з 1918 року, після окупації України австро-німецькими військами, по всій території України починають діяти військові формування повстанців, до складу яких, в переважній більшості, входили селяни та робітники [15, с. 50]. Загони швидко зростали, проте встановити точну кількість бійців неможливо. Вони формувалися з добровольців, не зареєстрованих у відповідних документах. Нестор Махно здобуває загальне визнання лідера руху, він проводить мітинги по різних містах та селах, агітуючи вступати до лав повстанських загонів, на що місцеве населення з радістю відгукається. [14, с. 61]

Анархо-махновське повстанство на Чернігівщині зародилося також у 1918 році і розвивалося протягом наступних років як закономірна і здебільшого стихійна реакція українського селянства на утиски з боку змінюючих один одного режимів (Гетьманату, денікінців та більшовиків). Ідеологія цього руху не вирізняється сталістю та глибинністю, і вплив ідей анархізму на нього не був вирішальним. Провідну роль тут відігравали бунтарські настрої селян, що мали про анархізм дуже спрощене уявлення. Ватажки повстанських загонів висували прості та влучні гасла та ідеї, які знаходили палкий відгук у душах повстанців: «Бий білих, поки не почервоніють, бий червоних, поки не побіліють!», «Геть білогвардійську сволоту!», «Геть більшовицьких комісарів!». Подібними гаслами переповнені прокламації, що розповсюджувалися повстанськими загонами на Чернігівщині: «Крах центрам! Долой комиссаров, снимающих с нас заживо шкуру, но укрывавшихся ложным освобождением! Долой людских пиявок, сосавших кровь из тяжелых ран! Да здравствует грядущий свет нового будущего!». [11, с. 11]

Однак, Повстанський рух на Чернігівщині, все ж не мав єдності та однакості з ідеологічної точки зору. Як згадував у своїх споминах видатний український історик і громадський діяч Д. Дорошенко, Чернігів здавна був відомий як осередок радикального й ліберального руху. Проглядалась тут була й українська національна течія і анархічна. [11, с. 20]

З 1918 р. на Чернігівщині діяли численні осередки організації «Союзу хліборобів-власників», які протидіяли встановленню в регіоні російської окупаційної влади більшовиків. Із членів «Союзу» створювались антибільшовицькі загони самооборони. Найбільш активно діяли ці загони в Сосницькому, Городянському, Новгород-Сіверському, Борзнянському, Бахмацькому та інших повітах. Майже по всій Чернігівщині активно діяли організації «Просвіти». [8, с. 44]

На початку 1919 р. Чернігівська губернія була ненадовго зайнята денікінцями. У кінці 1919 р. прибулі з Росії більшовики розпочали встановлення радянської влади та запровадили продовольчу «розверстку». Для збройної протидії більшовицьким діям селянські групи самооборони об'єднуються у повстанські загони і ведуть воєнні дії проти окупаційної влади.

Поповнення повстанських загонів, як правило, здійснювалось через «Просвіти», підпільні організації та інші легальні та нелегальні патріотичні громадські об'єднання. [8, с. 44]

Масовий повстанський рух і селянські повстання на Чернігівщині почали особливо активно розвиватись і діяти після третьої окупації України Росією.

Починаючи з 1920 р. в Глухівському повіті вже сформувались і діяли загони Шуби, Ващенка, Артамонова і Левадного. У Ніжинському, Бахмацькому, Ічнянському повітах діяли загони Ангела, Шекери, Сапона, Лося і Третяка. В Остерському повіті – Кузнєцова; в Новобасанському – Ромашки; Ріпкинському – Галаки. Ці загони мали у своєму складі до 5000 чоловік. Вони вели відкриту боротьбу з більшовиками. [9, с. 50]

Найбільш дієвою підпільною організацією Чернігівщини був «Штаб Лівобережних сил України». Осередки «Штабу» були в Борзнянському, Бахмацькому, Бобровицькому, Ніжинському та інших районах. «Штаб Лівобережних сил України» та його осередки припинили свою діяльність лише у 1930 році. [9, с. 51]

Активно на Чернігівщині діяла організація «Вільне козацтво», яке очолював Д. Дорошенко. Діяла організація аж до 1931 року. Підпільна повстанська організація «Мовісти» мала свої осередки в районах Городні, Добрянська, Сосниці, Олішевська і Чернігова, і також у сусідніх губерніях. Організація налічувала у своєму складі 1500 чоловік. [9, с. 55]

Таким чином можна зробити висновок, ми бачимо, що з розвитком махновського руху, відбувається радикалізація повстанських загонів і руху в цілому на Чернігівщині. Хоча на території Чернігівської губернії діяли загони різного спрямування, але їх об'єднувала одна мета – боротьба з окупантами (австро-німецькими військами, денікінцями, більшовиками). Махновська армія, активно та успішно проводячи таку боротьбу на півдні України, навіть не усвідомлюючи цього, радикалізувала повстанський рух на території Чернігівської губернії, активізувавши збройні виступи місцевих загонів, певною мірою надала ідеологічне підґрунтя та сформувала чітке уявлення про методи боротьби, які були притаманні для українського селянства.

Завдяки цьому повстанський рух на Чернігівщині активізує свою діяльність ще на початку громадянської війни, в 1918 році, а завершення активних повстанських дій припадає на 1921 рік, а підпільної боротьби лише на 1930-ті роки.

Розділ 2

Глухівська повстанська республіка

Протягом 1918–1921 рр. на території Чернігівщини діяла велика кількість повстанських загонів. У більшості випадків за своїми масштабами вони були дрібними і хронологічно не довготривалими. Проте можна виділити декілька окремих найбільших рухів, які являлися основною повстанською силою в Чернігівській губернії.

У Глухівському, Кролевецькому та Конотопському повітах Чернігівської губернії протягом 1918–1921 рр. діяла значна кількість партизанських загонів, які утворюють так звану Глухівську повстанську республіку.

Історія повстанства у цьому регіоні починається у 1918 році як опір селян політиці гетьмана Скоропадського та його німецьких союзників. На чолі партизанів стояв Федір Шуба, який після встановлення радянської влади на початку 1919 року був призначений військовим керівником Тулиголівської волості Глухівського повіту. Діяв Шуба зовсім непослідовно, тому нажив собі скандальної слави. Перебуваючи на цій посаді, він завдавав чимало шкоди партизанству, адже силою мобілізував селян до Червоної Армії, а також переслідував дезертирів. Проте Федір

Шуба, крім цього, також боровся з більшовицькими комісарами у Кролевці і часто не виконував розпорядження центру.

На цьому етапі вже можна простежити певну схожість між отаманами Шубою і Махном, адже останній теж з лояльністю відносився до більшовиків та підтримував їхню боротьбу, особливо на початкових етапах. Але не слід це явище сприймати як вплив махновщини на повстанців Глухівщини, адже Махно в 1918 році ще не мав такої можливості. [11, с.18]

Під натиском Денікіна частини Червоної Армії почали відступати через Глухівщину, вдаючись до реквізицій і грабунків. У відповідь на це партизанські загони почали нападати на окремі частини, роззброювати їх та захоплювати обози. Цей повстанський рух проти волі самих партизанів більшовики назвали «шубівщиною», а Федора Шубу – отаманом повстанців, у той час як сам він служив у них військовим керівником.

З приходом денікінців частина партизанів, що розчарувалася у більшовиках, перейшла на їх бік, але більшість виступила проти і розпочала бойові дії. У цей час з фронту повернувся брат Федора Шуби – Василь, який спочатку воював у Махна, а потім перейшов на бік більшовиків. [8, с. 45] Він вирішив використати місцевих партизанів і ім'я свого брата у власних інтересах. Як зазначається у повстанській прокламації «Казка про Шубу»: «Партизани Глухівського повіту, котрі нічого не знали про Василя Шубу, боролися з Денікіним, а Василь Шуба всю цю боротьбу, намагаючись вислужитись перед більшовиками, представляв «боротьбою Шубинців», казав, що це він організував всі ці партизанські загони та командує ними у цій боротьбі. Партизани багатьох сіл мали свій партизанський штаб, якому вони довіряли більше, ніж тому самозваному оперативному штабу, на чолі якого стояв Василь Шуба і де зібралися такі особи, як Афанасенко, Лінцов, Львов, Хилобок, Тимарев та ін.». [11, с. 19]

Після вигнання денікінців знову почалася боротьба проти комуністів. Другого липня Глухівський партком доповідав, що з 20 червня повстанці вступили у відкриті бої з невеликими загонами більшовиків.

15 грудня 1919 р. полонений повстанцями червоноармієць Агарков доповів про сили отамана Шуби: «Я тринадцятого грудня ввечері потрапив у полон загону Шуби. Штаб Шуби знаходиться в селі Дубовичі, а штаб Шкури в м. Воронеж. Охорона у них погана. Вдень нікого не видно – всі по квартирах, а вночі збираються, нападають на обози і розграбовують. Збираються, якщо тривога, за ударами в дзвони. Міліція у них своя. Штаб у Шуби розташовується добре, є канцелярія і друкарські машинки. Патрулів окремих нема, а їх замінює міліція. Якщо приїжджають, припустимо, червоноармійці за покупкою продуктів, і якщо вони з грошима і взагалі вигідні для Шуби, їх б'ють, збираються все. Вночі вони мають застави: по дорозі зі станції Терещенська в Кролевець, в хуторах, в навколишніх лісах. Гвинтівок у них очевидно недостатньо, тому що було оголошено, що сьогодні повинен йти обоз і вони збиралися грабувати його. Я бачив у них тільки один ручний кулемет і штук 200 гвинтівок. Багато серед них п'яних.

Дисципліни непомітно. Головну роль відіграє у них Шуба, а Шкура, очевидно, його помічник. Ходять всі обірвані. Шуби не відрізниш від інших, є ротні командири і батальйонні. У штабі Шуби є каса, а також у Шкури, я сам бачив. Часто партизани говорили: «Що – ми не п'яні, ось у Денікіна всі п'ють». Скарбник вийняв їм грошей і дав, а вони казали, що у нас до самого Конотопа по селах наші загони. Глухів ми не займаємо, тому, що там є ще радянська влада. Селяни поголовно стоять за Шубу; вони говорять, що Шуба – наш рятівник. Чи є у них зброя – не знаю. І загалом сили у них мало, зброї теж, організації і дисципліни ніякої. [12, с. 65] Це свідчення дає нам підстави вважати, що організація повстанців була дуже схожою на махновську. Отаман Шуба не акцентував увагу на дисципліні у вільний від боїв час, проте на території дислокації діяли залоги і підтримувався порядок. Ще однією очевидною ознакою можна вважати присутність спільної казни, гроші з якої витрачалися як для боротьби, так і для власних потреб повстанців. Ще виділяється безперечний авторитет отамана серед населення.

Повстанський рух все ж був серйозною проблемою для більшовицької влади. Про це свідчить те, що для його придушення комуністи змушені були залучати велику кількість військ. Так, на засіданні об'єднаної наради Кролевецького Уревкома з представниками Кролевецького й Конотопського Увійськкома, уповноваженого штабу 12-ї армії і Політкома Револуційного партизанського загону 27 грудня 1919 р. розглядалося вироблення плану ліквідації місцевих партизанських загонів у Кролевецькому, Конотопському, Глухівському повітах. Наголошувалося на необхідності негайного придушення повстанського руху, бо він міг вплинути на подальше зростання антирадянських виступів у регіоні. Говорилося також, що місцеві гарнізони не можуть самі впоратися з повстанцями, тому необхідно надати цим гарнізонам підкріплення не менше як 2500 багнетів піхоти, 200 багнетів кавалерії з 4 гарматами. [12, с. 69]

Небезпека повстанських загонів полягала також в тому, що вони намагалися координувати свою боротьбу проти більшовиків. Для цього скликалися з'їзди. Один з таких з'їздів відбувся 1 грудня 1919 року у с. Ярославець Глухівського повіту. На з'їзд прибули представники повстанців Глухівщини, частково представники загонів Кролевецьчини й Путивльщини. Вирішено було об'єднатися у Партизанську Раду. [12, с. 19]

Другий повстанський з'їзд відбувся 27 грудня 1919 р., розглядав поточні політичні, національні та господарські справи. Було ухвалено рішення не визнавати жодної політичної партії як панівної. Щодо питання державного устрою з'їзд постановив: «Ми уродженці України вимагаємо повної автономії як України, так і інших народів, створити федерацію вільних народів на чолі з федеральним урядом тобто урядом, що складається з представників всіх національностей пропорційно населенню... Ми селяни вимагаємо, щоб влада була передана цілком радам, а не партії комуністів чи який інший... Порядок виборів ми визнаємо наступний: Повітовий З'їзд обирається в повіті... у федеральний уряд як Всеросійський, так і Всесвітній обирають Центрову Раду... Ми селяни крім виборної Ради вимагаємо

створення виборного контрольного органу – Ради Старійшин, з представників селян, робітників і трудової інтелігенції для контролю і суду над урядовими органами...». [12, с. 70]

Постанова з'їзду свідчить про те, що «Глухівська повстанська республіка» починала перетворюватися на політичного гравця, який у своїй боротьбі мав чітко визначені цілі на майбутнє. Безперечно, постанова з'їзду мала значний відголос вимог, які ставили перед собою махновці, зокрема проголошення федерації республік та створення селянських рад. Саме в цих вимогах можна найбільше простежити певний не прямий, ідеологічний вплив махновщини на свідомість повстанців Глухівщини та радикалізацію їх діяльності.

На початку 1920 року у Глухівському та Кролевецькому повітах діяли загони колишнього голови Глухівської земської управи Маслова, що раніше був офіцером у Денікіна, та глухівського купця Безуглова. [12, с. 96]

У середині березня цього ж року біля села Зазірки Ярославської волості Глухівського повіту перебував загін кількістю до 60 чоловік, добре озброєних, а також у хуторах Ретик та Забіловщина Кролевецького повіту – загін близько 40 чоловік, озброєний двома кулеметами, під проводом Яценка, Тидня та Артамонова. Раніше він часто з'являвся на хуторах Тулиголовської волості. [12, с. 97]

У ніч на 7 квітня у с. Суході Уланівської волості анархісти розклеювали «Наказ № 3», де йшлося: землю не ділити, ліси не рубати, вилучене майно повернути. [6, с. 99] 16 квітня в урочищі Бабильщина біля с. Кучерівка на Глухівщині близько сім осіб з ручного кулемета та гвинтівки обстріляли громаду села, яка розподіляла землю. Загиблих не було. [12, с. 100]

У ніч на 28 травня 1920 року загін «анархо-безвласників» на чолі з Масловим здійснив наступ на с. Уланове з метою захопити відповідальних радянських працівників. Після захоплення села 30-40-ма особами було виставлено застави навколо села. Ані радянських працівників, ані міліції в селі не з'явилося.

У наказі № 31 президії Глухівського виконкому від 30 травня 1920 року йшлося про те, що на території Глухівського повіту дуже частими є випадки нищення залізничної колії, підпалу мостів, переривання телеграфного й телефонного зв'язку. Винні підлягали ревтрибуналу та конфіскації майна. [12, с. 102]

На території Глухівського повіту з 15 травня по 1 червня міліцією було проведено ряд малоуспішних акцій з метою придушити збройні загони, що діяли в районі села Уланове. Міліція мала, зазвичай, гірше озброєння, аніж партизани, крім того, їй бракувало достатньої кількості людей.

Сьомого червня загін близько 60 чоловік, озброєний гвинтівками, кулеметами (два «Максима», три «Люїса», два «Жоржа»), револьверами, оточив канцелярію четвертого району Глухівського повіту. Вони перерізали телефонний зв'язок, захопили зброю, документи. Агітували проти радянської влади. [12, с. 103]

22 червня 1920 року, чекаючи на прибуття до с. Суходіл загону близько 100-150 чоловік, міліція вирушила з Уланівки до Суходолу, де розташувала

спостережний пункт на дзвіниці Михайлівської церкви. Вражена кількістю наступаючих повстанців, міліція залишила свої позиції. Партизани наступали ланцюгом, відкриваючи кулеметний вогонь. Міліція відступила за р. Клевень. Вступивши до села, загін знищив діловодство радянської канцелярії. Був скликаний мітинг. Перед селянами виступали Маслов, Кривущенко, Сорбат та інші. Повстанці закликали приєднуватися до їх загону і повставати проти радянської влади комуністів. Крім того, було здійснено перепоховання повстанців Конюхова та Зубка з луку на цвинтар. Згодом загін рушив у напрямку Крупечинського лісу. Повстанці Глухівщини виступали зазвичай під анархічними гаслами, не визнавали будь-якої центральної влади і боролися за майже абсолютну свободу для селянства. [8, с. 45]

Для боротьби з повстанцями більшовики вдавалися до жорстоких дій щодо мирних мешканців. У тих селах, де ховалися бандити і населення допомагало розвитку бандитизму, а також і вкривало їх, на куркульський елемент накладали контрибуцію, яка виражалася в наступному: зерно, худоба, як рогата, а також і коні, тепла одежа – все це не повинно входити в розверстку: в тих селах, де був куркульський елемент, розбивали опір, не зупинялися ні перед якими заходами аж до розстрілу представників куркульського елемента, а також знищення їх житла. Така боротьба з повсталими виконувалася за наказом, «який є бойовим, та повинен не зупиняючись ні перед чим, бути вціленим у життя». [12, с. 110]

У 1920–1921 рр. запеклу боротьбу більшовикам починає чинити в цьому регіоні Глухівська Січ. Діловодство Січі не збереглося, про діяльність збройних загонів повстанців дізнаємося лише із донесень начальника каральної експедиції більшовиків Азарова. Одне з донесень Азарова про перебування в селі Тилиголове свідчить: «Військом був у непритомному стані разом зі своїм ординарцем і навіть не міг розмовляти... У виконкомі я застав п'яного вщент голову, який прийняв нас за бандитів і став відрікатися свого «комунізму»... Всі 9 міліціонерів лежали тут же на підлозі в ряд теж в безпробудно п'яному вигляді...». [12, с. 26] Можна зрозуміти, що такі «залози» не становили для повстанців серйозної загрози. У районі цього села знаходилася одна зі ставок повстанських військ і лише з тактичних міркувань територія села не займалася їх підрозділами. Сама ж ставка Глухівської Січі знаходилася у самому Глухівському повіті, за кілька кілометрів від колишньої гетьманської столиці. Інші великі групи військ самооборони були в районі села Слоут, у трикутнику сіл Суходіл – Уланівка – Крупнець та Чорториги – Землянка – Каплиця. Оперативне командування ними здійснювали отамани Кривущенко, Маслов та Маруся. Маючи військовий досвід, вони змогли охопити досить великі території активними бойовими діями і забезпечити чудову координацію дій та дисципліну. [11, с. 21]

Незважаючи на значні успіхи, у 1920 році повстанці мали багато своїх проблем. Поразки армій УНР та Польщі на Правому березі Дніпра, які мали спільного ворога, а також відсутність будь-якого постачання. Все це позбавляло Глухівську Січ військової ініціативи. Більшовицька влада протягом липня 1920 р.

здійснила «зачистку території» і перейшла у контрнаступ. У селі Гутка підлегли Азарова захопили повстанські печатки, обози і штаб. Наявність таких аксесуарів свідчила про організований характер опору більшовикам. Захоплені речі більшовики знищували, в першу чергу ліквідації підлягали документи, адже вони свідчили про певний порядок і дисципліну в лавах повстанців, а отже, суперечили більшовицькій вигадці про винятково «бандитський» характер українських партизанських загонів. [8, с. 45] Все ж проникнути на територію Чернігівської губернії великими силами махновці не змогли. Територія Глухівщини залишилася під владою більшовиків. Повстанський рух та глухівська повстанська республіка поступово втрачають своє значення. Великих антирадянських виступів у регіоні не прослідковується.

Розділ 3

Рейд загону Феодосія Щуся як прояв прямого впливу махновщини на повстанців Чернігівщини

З кінця 1920 року повстанський рух в Україні поступово починає згасати. Станом вже на 1921 рік махновський рух та його бойова сила – повстанська армія, знаходилися в кризовому стані. Це було пов'язано із масивним наступом на них нещодавніх союзників – більшовиків! [4, с. 425]

Напередодні, в середині вересня 1920 року, між більшовицьким керівництвом та армією Нестора Махна було встановлено союзні стосунки проти спільного ворога – Врангеля, який в цей період розгорнув наступ з місця своєї дислокації – Таврії, в напрямку Наддніпрянської України. [3, с. 90] До середини жовтня 1920 року війська Врангеля були вибиті з території Правобережжя, а 14 листопада повністю розбиті на Кримському півострові. Не дивлячись на союзні домовленості, вже 15 листопада 1920 року більшовицьке командування видало наказ по арміям фронту: «У зв'язку з ліквідацією Врангеля, необхідно в найкоротший термін очистити територію від бандитських згай». [10, с. 614]

Дізнавшись про ті події, Нестор Махно вжив всі важливі заходи для з'єднання всіх своїх частин. 29 листопада 1920 року був виданий наказ по повстанській армії: «Тимчасово, по силі можливості, ухилитися від боїв і енергійно зайнятися організацією армії й об'єднанням повстанських загонів». [10, с. 610] Проте, незважаючи на вжиті заходи, протягом грудня 1920 – січня – лютого 1921 років махновці неодноразово зазнавали невдач у боях проти більшовиків.

У зв'язку з цим 15 березня 1921 року був виданий наказ по Револуційній Повстанській Армії України (махновців) про переформування армії на окремі бойові групи. За наказом, для збереження живих сил та кінського складу від 15 березня 1921 року Револуційна Повстанська Армія України (махновці) (РПАУм) переформовується в окремі самостійні групи. Керівниками загонів призначаються П. Кожа, В. Лисенко та І. Забудько, також утворюється четверта група, яка діяла при штабі. Були встановлені основні завдання бойових груп:

- знищувати тил червоних з його інститутами насильства;
- знищувати лінії залізничних доріг;
- роззброювати червоноармійські частини та ховати зброю в зручних місцях до часу, коли вона знадобиться;
- намагатися збільшити кількість бійців у загонах і збільшувати їх боєздатність;
- ні в якому разі не допускати в загонах осіб, які є потенційними бандитами та підривають махновський рух. [8, с. 616]

Того ж дня штабну групу атакувала 9-та кавалерійська дивізія. Махно був поранений у стегно навиліт і впав з коня. Його покляли на кулеметну тачанку і почали відступ. Більшовики переслідували загін протягом 13 годин 180 верст. 17 березня 1921 року виснажених повстанців атакували свіжі кавалерійські частини, що переважали чисельно у 4-5 разів, і запеклий бій зав'язався за 40-50 сажених від тачанки, де лежав Махно. Врятуватися «батькові» вдалося лише завдяки п'ятьом кулеметникам-смертникам, які добровільно стрибали з тачанок і кулеметним вогнем та бомбами зупиняли погоню. [11, с. 18]

Тим часом у Маріупольському, Бердянському та Юзівському повітах, де перебували групи Кожи та Забудька, відбулася масована атака на них більшовиків. У результаті виснажливих боїв та із-за великих втрат особистого складу загони об'єдналися між собою, утворюючи ядро в 600 шабель. Загін очолив близький соратник Нестора Махна – Феодосій Щусь. [10, с. 620]

Щусь Феодосій Юстинович
(1893 р. - 30 червня 1921 р.)

Ситуація для махновської армії складалася критично, адже фактично вчорашні союзники взяли курс на їх знищення. Армія зазнала важких втрат, і Нестор Махно повинен був йти на крайні заходи для підтримання її життєздатності, зокрема реформування на групи, які повинні були діяти окремо. До того ж форсований наступ більшовиків практично знищував армію, особливо ситуація загострилася після поранення Нестора Махна та великих втрат у загонах Кожи та Забудька.

У цей час на Чернігівщині з кінця 1920 року більшовиками був взятий курс на повне знищення повстанства. Для реалізації цього плану Червоній Армії були необхідні додаткові ресурси. У зв'язку з цим на півдні Чернігівщини, як в регіоні, де радянська влада вже повністю закріпилася, у селах почали «лютувати» продзагони, які з ще більшою силою ніж раніше вибивали хліб та інші продукти з місцевих жителів. Результатом такої політики стало повселюдне зростання невдоволення селян, яке в будь-який момент могло перерости у збройне повстання. Ситуацію розрядило опубліковане в пресі рішення X з'їзду РКП(б) про заміну продрозверстки продподатком, після чого в регіоні запанувала відносна тиша. [7, с. 1] Маршрут

махновського рейду проходив Ніжинським повітом у напрямку Ніжина, де знаходилися стратегічно важливі військові артилерійські склади, і найбільш сильного удару на себе повинні були прийняти ніжинські міліціонери. Учасник подій Калістрат Січкара, який був помічником начальника повітової міліції, зазначав, що 28 квітня 1921 року, рано в ранці, в місті Ніжин начальник повітової міліції Наум Точоний отримав телефонограму від начальника губернської міліції Рогінського. У ній повідомлялося, що з Харківської губернії на Ніжин – Козелець рухається банда в кількості 100 чоловік. Ніжинській міліції наказувалося зупинити махновців під селом Дорогінка. [11, с. 23]

Просуваючись вглиб губернії, за рахунок місцевих селян чисельність махновського загону збільшилася із 600 до 1000 чоловік. Багато бійців було вдягнуто у червоноармійську форму, що вводило в оману супротивника. Бойовий шлях загону проліг по багатьох населених пунктах південних повітів Чернігівської губернії, де знищувались установи радянської влади, комуністи, комнезамівці. Показово, що мало не у кожному селі селяни передавали махновцям протоколи сільських зборів з резолюціями про повну підтримку їхніх дій. [11, с. 18]

У Ніжині для організації боротьби з махновським загonom було створено оперативний військовий штаб. Весь особовий склад міської та повітової міліції, а також червоногвардійська рота були приведені в бойову готовність. Крім того, були озброєні всі комуністи та комсомольці міста, а також всі передові робітники. З усіх них сформували два загони – по 150 та 200 осіб відповідно. Другий загін залишався в місті для його захисту, а перший, озброєний гвинтівками та ручними кулеметами, під командуванням Наума Точоного відправлявся до Дорогінки. [1, с. 17]

Рейд по Чернігівщині махновського загону на чолі із Феодосієм Щусем став проявом прямого впливу на місцеві повстанські рухи. Значною мірою відбулася радикалізація дрібних загонів, тобто повстанці під безпосереднім впливом махновців активізують збройні виступи проти радянської влади більшовиків, а повстанський рух на деякий час відновлює активну діяльність. Також по завершенню рейду на Чернігівщині поширюється практика підпільної боротьби, яка спостерігається вже після 1921 року.

Отож прямий вплив махновщини на повстанців Чернігівщини хоча і був короткотривалим, проте зміг активізувати вже сформовані повстанські загони у боротьбі з більшовизмом, яка продовжувалась в різних масштабах до 1930-х років.

Підсумки

Досліджуючи питання щодо впливу махновщини на радикалізацію повстанських рухів на Чернігівщині, була зроблена спроба охарактеризувати його в повній мірі, а необхідною умовою для цього являлося подати повну картину подій, які вирували в цей період в Україні. Для цього було чітко визначено актуальність даної проблеми, мету та завдання дослідження.

На основі проведеної роботи співавторами було зроблено наступні висновки.

Попри значну розробленість теми громадянської війни 1918–1921 рр. та селянських рухів цього періоду проблематика до цих пір залишається дискусійною та має значні прогалини, що не дозволяє в повній мірі підвести під питанням ризику.

Махновський рух був одним із наймасовіших селянських виступів по всій території України, проте не єдиним. Віддалені губернії також активно включалися в боротьбу за встановлення нового порядку. Чернігівщина була не виключенням.

На території Чернігівської губернії в період 1918–1921 рр. активно проводилися народні виступи, створювалися політичні і неполітичні організації, які намагалися взяти владу у свої руки.

Найбільш активними виявилися загони під командуванням отаманів, які визнавало все місцеве населення. Це явище не є випадковим, адже в ньому проявляються українські традиції козацьких часів, коли населення повністю підтримувало місцевого лідера – отамана (батька), якому довіряли всю повноту влади.

Більшість повстанських загонів не мали політичного підґрунтя та єдності, виступаючи кожен за своє бачення майбутнього. Були і винятки, коли повстанці чітко підтримували ту чи іншу політичну силу.

Окремі загони Махна, під проводом найближчих соратників – Щуся та Сафронова, неодноразово намагалися проникнути на територію Чернігівщини. Перші спроби проникнення відбулися в північно-східному регіоні Чернігівської губернії, в зоні діяльності «Глухівської повстанської республіки». Проте ці спроби виявилися невдалими.

Я. М. Крапивний разом із членом гуртка «Юні історики» Е. Гончарем відвідали фундаментальну бібліотеку НДУ ім. М. Гоголя

Наступним етапом прямого впливу став 1921 рік, коли відбувся рейд по південним повітам Чернігівщини махновського загону Феодосія Щуся. Рейд відбувся за проханням місцевого населення самого Махна.

Маючи власні інтереси в цьому регіоні, махновці значно радикалізували вже згасаючий повстанський рух у 1921 році. Махновців у цьому рейді значно підтримали дрібні місцеві повстанські групи, які влилися в загін Щуся.

Проведення рейду дало масу позитивних наслідків обох сторін. Махновці змогли відтягнути значні сили більшовиків від основної частини революційної армії, до того ж вони показали для місцевого повстанства слабкість більшовицької влади та методи боротьби з нею в Чернігівській губернії.

Дрібні повстанські загони були значно зрадикалізовані. Вони отримали вже втрачені надії щодо подальшої боротьби. Це чітко простежується у діяльності повстанських загонів та їх підпільних організацій аж до 30-х років ХХ ст.

Пошукова діяльність членів гуртка «Юні історики» з науковим керівником Крапивним Я. М.

Список використаних джерел:

1. Спогади Каліністрата Січкаря (Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області). Ф. 24260, оп. 18, спр. 22.
2. Савченко В. Авантюристы гражданской войны: историческое расследование. М. : АСТ, 2000. 425 с.
3. Тимощук А. Анархо-коммунистические формирования Н. Махно (сентябрь 1917 – август 1921 гг.). Симферополь : «Таврия», 1996. 189 с.
4. Белаш В. Дороги Нестора Махно: историческое повествование. К. : Знання, 1993. 592 с.
5. Волковинський В. «Третя сила»: Життя і крах Нестора Махна. До 120-річчя із дня народження. Наука і суспільство, 2009. № 7/8. С. 36-46.
6. Герасименко Н. Батько Махно. Берлін : АРР., 1922. 301 с.
7. Жагловський А. «Галаківщина»: міфи і реальність. Життя Полісся. №40, 43, 44.
8. Каретніков Т. Аграрна революція на Україні. Більшовик України, 1927. №11. С. 44-45.
9. Лобахін В. Лютий по селах Харківщини. Літопис революції, 1930. – №2. – С. 50-72.
10. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918-1921. Документы и материалы. за ред. Данилов В. М.: РОССПЗН, 2006. 999 с.
11. Оболенський В. Крым при Врангеле Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. М.: Отечество, 1928. 186 с.
12. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на Сумщині: Т.1 Автор-упорядник: Іванущенко Г.М. Суми : ФОП Наталуха А.С., 2011. 340 с.
13. Смолій В. Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. 453 с.

14. Петро Процик. Похід у забуття. До 90-х роковин листопадового 1921 року рейду Повстанської Армії УНР в Україну [Архівовано 3 листопада 2011 у Wayback Machine.].

Напрямок «Боротьба українців проти більшовицької диктатури
та військової агресії Росії»

НЕЗДОЛАННІСТЬ НАРОДУ

Роботу виконали: Крес Наталія, учениця 10 класу Корюківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. №1 Корюківської міської ради Чернігівської області.

Науковий керівник: Бориско Олена Леонідівна, вчитель історії, правознавства Корюківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. №1 Корюківської міської ради Чернігівської області.

Вступ

Українська революція 1917–1921 років розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917-го. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення власної державної незалежності. Революція була явищем загальноукраїнським. У всіх регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура.

У Києві було створено національний представницький орган – Українську Центральну Раду (УЦР). Після Всеукраїнського національного конгресу вона з київської організації перетворилася на загальноукраїнську.

У багатьох містах колишньої імперії відбувалося українське національне піднесення. Українці, що входили до частини Російської імператорської армії та Російського імператорського флоту, збиралися на мітинги, «українізувалися» та визнавали УЦР.

Увесь період УНР вела важкі бої за незалежність і територіальну цілісність. Українській політичній еліті не вдалося повною мірою втілити в життя ідею відродження державності, бо причини – це недостатня консолідація суспільних верств, гострі ідейні протиріччя політичної еліти, недооцінка значення збройних сил у захисті державного суверенітету, квалітет мобілізаційних зусиль урядів, прорахунки у виборі стратегічних союзників.

Свято 1 травня 1917 р.

Упродовж 20–30-х рр. минулого століття в СРСР домінував процес формування і функціонування тоталітарного режиму специфічного виду, який

називають сталінською моделлю соціалізму або тепер частіше радянським тоталітарним ладом.

Більшовики завжди поводитися в Україні, як на окупованій території. Масовий терор – тривалий у часі, цілеспрямований і системний – не міг не позначитися на колективній пам'яті, ментальності та духовності українського народу. Більшовицький соціалістичний експеримент провадився настільки брутальними, цинічними методами, а оте поглинання державою живих людей виглядало так непривабливо й страшно, що опір ставав повсякденним, причому з самих перших днів панування більшовиків на українських землях, в тому числі й на Чернігівщині.

Розділ 1

Організовані та стихійні форми боротьби населення Чернігівщини проти більшовицької диктатури у 1920-ті роки – на початку 1930-х років

Як згадував у своїх споминах видатний український історик і громадський діяч Д. Дорошенко, Чернігів здавна був відомий як осередок радикального й ліберального руху. Помітна тут була й українська національна течія, відомими представниками якої були Б. Грінченко, М. Коцюбинський і І. Шраг.

З 1917 р. на Чернігівщині діяли численні осередки організації «Союзу хліборобів–власників», які протидіяли встановленню в регіоні російської окупаційної влади більшовиків і підтримували уряд Гетьмана П. Скоропадського. Із членів «Союзу» створювались антибільшовицькі загони самооборони. Найбільш активно діяли ці загони в Сосницькому, Косовському, Городянському, Новгород–Сіверському, Бортнянському, Прилуцькому, Бахмацькому та інших повітах. Майже по всій Чернігівщині активно діяли організації «Просвіти».

На початку 1919 р. Чернігівська губернія була ненадовго зайнята денікінцями. У кінці 1919 р. прибулі з Росії більшовики розпочали встановлювати радянську владу з продовольчої «розверстки». Для збройної протидії більшовицькому грабежу селянські групи самооборони об'єднуються у повстанські загони і ведуть воєнні дії проти окупаційної влади.

Поповнення повстанських загонів, як правило, здійснювалось через «Просвіти», підпільні організації та інші легальні та нелегальні патріотичні громадські об'єднання.

Масовий повстанський рух і селянські повстання на Чернігівщині почали особливо активно розвиватись і діяти після третьої окупації України Росією.

Починаючи з 1920 р. в Новгород–Сіверському повіті вже сформувались і діяли загони Шуби, Ващенко, Артамонова і Левадного. У Ніжинському, Бахмацькому, Ічнянському та Іваницькому повітах діяли загони Ангела, Шекери,

Сапона, Лося і Третяка. В Остерському повіті — Кузнєцова; в Новобасанському — Ромашка. Ці загони мали у своєму складі до 5 000 чоловік. Вони вели відкриту боротьбу з більшовіками. Ось представлена карта, виявлена у Державному Архіві Чернігівської області, на яку нанесені райони діяльності повстанських загонів та список їх отаманів.

Карта дій повстанських загонів

30

СПИСОК
Руководителей контр-революционных банд, действовавших в Черниговской губернии
в период 1918-1921 г.г.

№	ИМЕНА БАНД	Руководители и участники банд	Год	Районы действия
1	"АНГЕЛА"		1918	Щецинский уезд
2	"ШОКЕРА"	ШОКЕР	1918	Борзнянский уезд
3	"СТРУКА"	СТРУК	1919	Остерский уезд
4	"ЗЕЛЕНОГО"	ЗЕЛЕНЫЙ	1919	Козелецкий уезд
5	"ПЕТРЕНКО"	ПЕТРЕНКО	1919-20	Городнянский уезд
6	"ПОДЧУФОРОВА"	ПОДЧУФОРОВ А.Г.	1919	Черниговский уезд
7	"РОМАШКО"	РОМАШКО	1919-20	Козелецкий, Щецинский, Черниговский уезды.
8	"САЛЬКО"	САЛЬКО	1920	Борзнянский уезд.
9	"ОСЕРЕДКОГО И ПЕТРЕНКО"	ОСЕРЕДКО И ПЕТРЕНКО	1920	Щецинский и Борзнянский уезды.
10	"ЧЕРНОГО"	ЧЕРНЫЙ	1920	Козелецкий уезд
11	"ГОРЕЛОГО"	ГОРЕЛЫЙ	1920	Н-Северский уезд
12	"МАРУСИ"	КАЛЬВИНО /"МАРУСИ"/	1920	Глуховский и Козелецкий уезды
13	"КРИВЕНКО"	КРИВЕНКО	1920	Глуховский и Козелецкий уезды
14	"МЕХЕДА"	МЕХЕД	1920	Борзнянский уезд
15	"НОВАЛИЯ"	НОВАЛЬ	1920	Борзнянская волость
16	"ОЛИВИ"	ОЛИВА	1921	Черниговский уезд
17	"КУЗНЕЦОВА"	КУЗНЕЦОВ	1921	Остерский уезд
18	"ЛИХО"	ЛЫХО	1921	Черниговская губерния
19	"МАХНО"	МАХНО	1921	Черниговский уезд
20	"ЧУСА И САВОНОВА"	ЧУС И САВОНОВ	1921	Щецинский и Щецинский уезды
21	"ГАЛАКА"	ГАЛАКА	1921	Черниговский уезд и репкинская волость
22	"МЕРАНДИКА И ЯВЕНКО"	МЕРАНДИК И ЯВЕНКО	1921	Глуховский уезд.

НАЧАЛЬНИК ОБА-Уезд ПО Ч/О
КАПИТАН Машинский, И.Д.И.

Список повстанських загонів Чернігівщини 1918 – 1921 рр.

Найбільш дієвою підпільною організацією Чернігівщини був «Штаб Лівобережних сил України». Осередки «Штабу» були в Борзнянському, Бахмацькому, Бобровицькому, Ніжинському та інших районах.

Підпільна повстанська організація «Мовісти» мала свої осередки в районах Городні, Добрянки, Сосниці, Олішевки і Чернігова, а також мала свої осередки у сусідніх губерніях. Організація налічувала у своєму складі 1500 чоловік.

Великий вплив у Чернігові мали українські соціалісти-революціонери («есери»). Як стверджують чекістські документи: «В г. Чернигове участники этой организации проникли в аппараты областных хозяйственных учреждений, где проводили свою работу в направлении: создания эсеровских кадров в среде шовинистической части украинской интеллигенции (агрономов, учителей и т.д.), проведения вредительства с целью срыва хозяйственно-политических мероприятий партии и правительства» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 474 Паспорт Чернігівської області).

Основними кадрами організації були офіцери Армії УНР. Організація була ліквідована в 1933 році.

У 1923–1924 рр. в Чернігові існувала група троцькістів на чолі з губернським суддею Олдаковським, яка підтримувала зв'язок з московськими троцькістами. «Продрозверстка» та масові репресії більшовицької влади спонукали селян до створення невеликих місцевих повстанських загонів самооборони. За чекістським описом районів Чернігівщини значиться, що в Батуринському районі в період з 1923 до 1933 рр. діяло 6 повстанських загонів, а стихійні виступи селян в селах («волинки») продовжувались до 1935 р. У Бахмацькому районі активно діяли загони Шекери і Ангела.

Ангел Є. П.

У Борзнянському районі осередки «Вільного козацтва» були ліквідовані в 1932 році. У період колективізації майже у всіх селах району відбулися стихійні виступи селян («волинки»), які супроводжувалися фізичними розправами над більшовицьким керівництвом. У Бобровицькому районі загони Ромашка і Панкратова діяли до 1932 р. З 1919 р. у Борзнянському районі діяла петлюрівська повстанська організація, названа чекістами «Шекерівська». До 1925 р. тут боровся повстанський загін Сапона. З 1922 до 1927 рр. у Варвинському районі діяли загони Клітки, Волина, Бихно, Кулича, в селах відбувалися стихійні жіночі виступи («волинки»); в Грем'яцькому районі діяли загони Кашуби і Курлешка; загін отамана Сулими ліквідовано чекістами в 1933 році.

У Дмитрівському районі діяв повстанський загін «Курінь смерті», який боровся з продзагонами і комуністичними чиновниками. У 1931–1932 рр. в районі відбувся ряд масових стихійних виступів селян («волинки»). У німецьких колоніях виступи селян очолив пастор Мельман. З 1929 по 1936 р. у Добрянському районі діє підпільна організація «Союз звільнення селянства»; в Ічнянському районі діє повстанський загін «Золота рота», загін «Вільного козацтва», підпільна військова організація «Весна»; в селах Козелецького району відбулись кілька збройних повстань, діє 5 повстанських загонів; у нас в Корюківському районі діють загони Сапона, Несукая, Петренка і загін «Вільного козацтва»; в період 1929–1933 рр. у Лосинівському районі діють повстанські загони Спічака, Покрасина і Сукача, по селах відбуваються стихійні виступи селян («волинки»), які часто супроводжуються фізичними розправами над більшовицьким керівництвом. Стихійні виступи селян більшовики «усмиряли военной силой»; в Любецькому районі діє антибільшовицький каральний загін Кристовця.

По селах району відбуваються релігійні стихійні виступи («волинки»).

Діяльність повстанських загонів і підпільних організацій охоплювала всю Чернігівщину. У паспорті Чернігівської області (ГДА СБУ, ф. 13, спр. № 474)

описано боротьбу селян з окупантами в кожному районі області: в Малодівицькому районі діють повстанські загони Скрипченка, Кожушка і Коваленка; в Менському діє 10 місцевих повстанських загонів, останній ліквідований у 1934 р.; в Михайло-Коцюбинському – загони Кузнецова і Піскуна; в районі Ніжина – загони Ангела, Голуба, Шекери, Сапона, Мартиненка і Родченка. Крім загонів Курлешка, Несукая і Ващенка, у Новгород-Сіверському районі діють в селах антибільшовицькі загони самооборони та один каральний антибільшовицький загін; у Новобасанському районі діє 5 місцевих повстанських загонів і загін Ромашки, в селах стихійні виступи супроводжуються розправою над більшовицьким керівництвом; в Олішевському районі в 1921 р. збройні повстання у 5-ти селах, в 1931 р. в інших 3-х селах цього ж району; в селах Понорницького району з 1921 по 1931 рр. діють у різний час загони Ващенка, Шкарабурди, Гвоздева, Гончарова, Лося, Купрієнка і Клименка; в Прилуках діє підпільна організація «Черкаські» та загони Скрипченка і Чорного; підпільна повстанська організація «Сосниця» діє в Семенівському районі до 1931 р.; в районі Холмів діє місцевий повстанський загін Рака; в Околицях Чернігова діють загони Галаки, Зайця та інші.

У середині 1921 р. махновські загони після другого рейду по Полтавщині, відрізані більшовицькими військами з півдня, рухались на північ через Охтирку, Конотоп і Недригайлів, знищуючи на своєму шляху окупаційну більшовицьку адміністрацію.

На Чернігівщині активно діяв загін махновців Щуся (500 шабель), який здійснив наскок на Костянтиноград і намагався оволодіти Ніжином. У союзі зі Щусем діяли загони Галаки, Марусі і Яценка. Також через Чернігівщину пройшов рейдом інший махновський загін – Кожі (300 шабель).

Після 1923 р. на Чернігівщині продовжують діяти ряд українських підпільних організацій. Великі повстанські загони подрібнюються і ведуть боротьбу шляхом розправ над партійно–радянським активом.

Статистичні данні про національно–визвольний рух 1917-1932 рр. на Чернігівщині:

1. Кількість підпільних організацій та їх осередків — 64
2. Кількість повстанських загонів — 137
з них: відомих — 72
невідомих — 65
3. Кількість селянських повстань — 32
1918-1924 рр. — 23
1928-1932 рр. — 9
4. Кількість районів, охоплених стихійним виступами селян («волинками») 1928-1932 рр. — 23
з них з фізичною розправою над радянським керівництвом — 12
5. Кількість волостей, де діяли антибільшовицькі загони самооборони 1917-1920 рр. — 11.

Розділ 2

Український опір процесам колективізації на селі (Чернігівщина)

Реакція українського селянства на насильницькі заходи сталінського режиму під час проведення суцільної колективізації, його спротив цій політиці, спроби відвернути від себе розорення та зубожіння – всі ці проблеми стосуються царини історичної антропології, яка останніми роками досить динамічно розвивається в Україні.

Детальне вивчення специфіки поведінки та настроїв селянства, яке виступало у той час своєрідним охоронцем національно-культурних традицій українського народу, представляє неабиякий інтерес, бо відповідає на питання про міру лояльності широких мас українського населення до сталінського режиму.

«Колективізація» – це новий етап війни більшовиків з українським народом.

Запровадження насильницької «колективізації» означало не лише розворот на 180 градусів від тих гасел, під якими у 1917-1921 рр. більшовики захопили владу в Україні. Вона неминуче вела до нового етапу війни комуністичної влади з безжально обманутим й затероризованим народом, адже колгоспне господарювання не мало жодних традицій в українських селян і могло асоціюватися хіба що з ненависним кріпосним ладом часів колишньої Російської імперії у найгірших його проявах. І було дійсно вже комуністичним закріпаченням селянства.

Після поразки української революції 1917-1921 рр. нація була обезголовлена, адже українська еліта або загинула в боях та від репресій, або ж змушена була шукати порятунку від неминучої загибелі в еміграції. Це принесло свої негативні наслідки, оскільки повстання відбувалися стихійно, характеризувалися локальним характером і практично не мали шансів на успіх. Більше того, окупаційна влада передбачала подібну реакцію народних мас на примусове зганяння людей в колгоспи, тож діяла на випередження.

Україною прокотилася кампанія з масового вилучення зброї, а можливі ватажки і активісти протестних виступів, яких і до того ціле десятиліття невпинно винищували, оголошувалися «куркулями» і

*Розвалена хата «куркуля», село Удачне на
Донеччині, початок 1930-х років*

потрапляли під жорстокі лещата державного репресивного апарату (так зване «розкуркулення»).

Експропріація зерна у селян Остерщини восени 1921 року для відправки його до Росії.

Обов'язок? Грабіж!

Навесні 1928 р. на півдні України селяни опинились практично перед загрозою голодної смерті. Там відбулося кілька десятків виступів, спрямованих на недопущення вивозу збіжжя. Найпоширенішим методом опору стали мирні демонстрації, у яких активну участь брали жінки. Окресами УСРР прокотилася хвиля, за владною термінологією, «баб'ячих демонстрацій», «бабських бунтів» на ґрунті нестачі хліба.

Впродовж 1928 року в УСРР відбулося 150 масових селянських виступів.

«Партія Вільного козацтва» на Корюківщині

У серпні 1931 р. в селах Корюківського та Менського районів Чернігівської області виникла повстанська організація «Партія Вільне козацтво», яка охоплювала біля 200 учасників.

Отаман – Мосол Степан, начальник штабу – Заборовський Іван. В організації виокремився бойовий загін чисельністю 30 осіб. Вони мали на озброєнні гвинтівки російського й іноземного виробництва, мисливські рушниці, обрізи, револьвери, гранати й шаблі.

На підпільних зборах розробили програму організації, основні положення якої такі:

- проголошення єдиної, неподільної, самостійної України;
- незалежна праця й вільна торгівля;
- зрівняння в правах усіх селян і робітників;
- скасування хлібозаготівель;
- повернення землі розкуркуленим;
- створення державного апарату за зразком Запорізької Січі.

Готувалось загальне повстання для захоплення влади на території Корюківського, Сновського, Менського й Березнянського районів, де існували повстанські осередки.

23 вересня 1931 р. на засіданні Сахутівської сільської ради С. Скрипка за дорученням керівників організації повстанців назвав себе представником від тисячі

вільних козаків і закликав боротися проти господарсько-політичних кампаній на селі. Він заявив, що на боротьбу з більшовиками вже організовано мільйони людей.

Тоді ж, у вересні 1931 р., у с. Олександрівка Корюківського району повстанці розгромили сільську раду, колгоспні ремонтні майстерні. Повстанці також нападали на окремих радянських активістів.

Учасники організації поширювали відозви від імені «Партії Вільного Козацтва», яка «розбиває кайдани неправди» і владу, котра прирікає людей на голодну смерть.

На придушення повстання були кинуті підрозділи ГПУ. За участь у повстанні засудили 67 осіб, у тому числі 9 – до вищої міри покарання – розстрілу, із заміною на ув'язнення у концтаборі на 10 років. У жовтні 1931 р. було вилучено 7 гвинтівок, 5 обрізів, 5 револьверів, одну гранату і 200 патронів. Частину зброї повсталим вдалось приховати. Наступного року в одного з учасників повстання Івана Мотлоха під час обшуку виявили ще частину повстанської зброї. Його засудили до 10 років ув'язнення в концтаборі.

Зброя повстанців Корюківщини, вилучена у 1932 р.

З 1929 р. насильницька «колективізація» та безжальне «розкуркулення» набули таких масштабів, що зачепили інтереси кожного українського селянина. Залишатися в стороні від свавілля урядовців, відсидітися, відмовчатися вже ставало просто неможливим. Тож українське село, яке завжди було центром опору більшовицькій політиці, не могло не повстати.

Селянський спротив

Вже навесні 1930 року селянські протести і виступи набули масового характеру, фактично вся Україна повстала проти гніту московського Кремля. У 1930 р. відбулося майже 4,1 тис. масових виступів проти комуністичного режиму, що охопили всю територію республіки, і в яких, за оцінками фахівців, взяли участь понад 1,2 млн. осіб.

Переважали відносно мирні форми спротиву: лайки, погрози, прокльони, уїдливі репліки на адресу більшовицького керівництва.

Селяни виходили з колгоспів, забирали назад своє майно, звільняли арештованих односельців, не допускали в села представників влади, нападали на ненависні бригади. Розповсюджувалися листівки, прокламації, анонімки з погрозами на адресу надто заповзятливих місцевих активістів. Однак нерідкими були і збройні виступи проти антинародного комуністичного режиму: збройний опір «колективізації», вбивства, побиття, підпали будинків активістів і колгоспних керівників, міліціонерів. Лише в 1930 р. ГПУ УСРР зафіксувало 4098 виступів, у яких брало участь 956 587 осіб.

На Чернігівщині фіксувалися численні підпали, побиття активістів, заклики до збройних виступів. Наприклад, у с. Дроздівка Куликівського району селяни підпалили приміщення сільської ради, розгромили крамницю споживчої кооперації, спалили три хати активістів. У с. Кучинівка Сновського району знищили документи сільської ради та місцевого партосередку.

У с. Варва 29 травня 1930 р. у жителя хутора Калиновиця І. Онищенка згоріла садиба. Після пожежі на дереві знайшли анонімний лист, у якому вказувалася причина підпалу: «За роботу в кооперації і попереджено вийти з колгоспу та передати про це іншим активістам».

У Драбівському районі Прилуцької округи на хуторі Чумгак 10 червня 1930 р. на дверях кооперації вивісили об'яву: «Товариші колгоспники, бережись! 12 червня в 11 годин дня по хутору буде проходить банда під керівництвом Заболотного». На листівці автори намалювали руку, що тримає револьвер.

У багатьох селах України радянська влада була тимчасово ліквідована.

Однак виступи були стихійними та розрізненими, тож їх порівняно швидко придушували добре озброєні й підготовлені війська. І все ж відчайдушний опір українських селян, його масштаби змусили Й. Сталіна призупинити форсовану «колективізацію». Але влада не збиралася відмовлятися від взятого курсу, лише коригувала тактику і стратегію та удосконалювала репресивну машину, готуючись до подальшого насилля над непокірними.

Новий наступ розпочався в 1931 р. Хлібозаготівельна кампанія та голод, який охопив Україну наступної весни, лише загострив антикомуністичні настрої в українському суспільстві. За перші 7 місяців 1932 р. органи ДПУ зафіксували в Україні понад 900 масових протестних виступів. Відтак геноциду українців, відомому як Голодомор 1932-1933 рр., передували понад 5000 повстань.

Чернігівщина була неспокойним регіоном, а величезні лісові масиви на півночі області сприяли діям партизанських загонів. Широкого розголосу набули травневі події 1930 р. в селі Боршна на Прилуччині, де справа ледь не дійшла до походу на райцентр, а розсіяти натовп вдалося лише після перестрілки. Тоді ж, викривши «підпільну організацію» у селі Головеньки Борзнянського району, органи ДПУ спланували ще одну операцію, на кшталт провокативного «Тресту», що в підсумку вилилося у вигаданий «Лівобережний штаб повстанських військ визволення України (Борзнянський центр)» з осередками у Чернігові, Ніжині,

Конотопі, Сновську, Коропі, Корюківці, Ічні, Вертіївці, Прилуках, Ромнах. Всього було заарештовано 3400 осіб, більшість з яких розстріляли.

Одне з наймасовіших селянських повстань на Лівобережній Україні, що навесні 1931 р. охопило Городянський та сусідні Ріпкинський, Сновський, Менський і Сосницький райони Чернігівщини, очолив Яким Гнатович Рябченко – мешканець села Тупичева Городнянського району.

За деякими свідченнями, у вирішальній фазі протиборства бої між повстанцями і каральною «пролетарською дивізією» продовжувалися біля трьох тижнів.

У доповідній записці ДПУ УСРР від 1 лютого 1932 р. про ситуацію у Чернігівській області сповіщалося, що спеціально відряджена група керівників ДПУ УСРР виявила і ліквідувала 34 повстанські групи, 19 банд-груп, заарештувала 224 терориста, а всього в області було заарештовано 7861 людину.

Навіть у розпал голодування, у серпні-листопаді 1932 р. у Чернігівській області факти виступів «проти лінії партії» мали місце у 42 селах і 20 районах.

У сучасній незалежній Україні дослідження та осмислення боротьби українського селянства на Чернігівщині проти комуністичної «колективізації» з неодмінним «розкуркуленням» наприкінці 1920-х –першій половині 1930-х рр., встановлення поіменно героїв опору і жертв злочинів комуністичного терористичного режиму проти людяності, більшовицьких злодіянь актуально як ніколи. Сучасний російський агресор та керована ним п'ята колона і агентура у ХХІ столітті тільки модернізує та адаптує вже відпрацьовані форми і методи захоплення країн і утримання народів під своєю владою. А знання ворога – це наша зброя.

Розділ 3

Протидія більшовиків процесам українізації у сфері освіти, духовної і матеріальної культури, мовної політики

20-ті роки минулого століття в історії України позначилися процесом становлення радянської влади на території нашої держави. Інтерес до наукового дослідження цього періоду викликаний неоднозначністю політики українського більшовицького уряду щодо позиціонування своєї влади відповідно задекларованого статусу України у складі СРСР. Залишається майже недослідженою тема здійснення українізації в 20-х на початку 30-х років у вищих навчальних закладах Чернігівщини. Використовуючи архівні й історіографічні джерела у межах досліджуваного часу з'ясуємо проблему впровадження політики українізації у вищих навчальних закладах Чернігівщини та її вплив на формування нової української інтелігенції.

Завоювавши Україну, більшовицьке керівництво не відчувало, що українські землі (й інші території колишньої Російської імперії також) є повністю підкореними. У ході національно-визвольних змагань стало зрозумілим, що гасла національних партій є досить близькими значній частині українського суспільства.

Це неминуче повинно було змусити замислитися радянське керівництво над питаннями зміцнення більшовицького впливу в Україні. Тому керівництво РКП(б), починаючи з 1919 р., йде на окремі поступки українцям у національній сфері. Подальша партійна лінія щодо ставлення більшовиків до національно-культурних питань була чітко зазначена на X з'їзді РКП(б). Наголошувалося, що комуністична партія повинна була допомагати населенню окраїн колишньої Російської імперії наздогнати центрально-російські регіони.

Для вирішення цієї проблеми передбачалося розвинути й зміцнити радянську державність у формах, які відповідають національно-побутовим умовам цих народів; розвинути й зміцнити органи влади, адміністрації, які б склалися з місцевих людей, що знають побут і психологію місцевого населення; зокрема в Україні – розвинути країномовну систему освіти.

На XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 р. був проголошений курс на здійснення політики коренізації, що в Україні отримала назву «українізації». Українська мова, як засіб спілкування більшості населення УСРР, була оголошена офіційною мовою. Встановлювалося, що документи уряду та центральних відомств українських радянських органів призначені для загального відома належить публікувати українською та російською мовами, а найбільш важливі урядові документи – також мовами національних меншин, що проживали в УСРР. Було заборонено приймати на роботу до державних організацій службовців, що не володіли українською мовою.

Офіційного статусу українізація на Чернігівщині набула в другій половині 1923 р. після прийняття ВУЦВК та РНК УСРР 1 серпня 1923 р. постанови «Про заходи забезпечення рівноправності мов і сприяння розвитку української мови». У липні 1923 р. Губернським відділом народної освіти був прийнятий план українізації радянського апарату культурно-просвітницьких установ і установ професійної освіти Чернігівщини.

Щодо вищих навчальних закладів губернії, то в першу чергу мали українізуватися педагогічні вищі навчальні заклади, сільськогосподарські та кооперативні технікуми протягом двох років, у т.ч. інститути народної освіти (далі – ІНО) – Чернігівський та Ніжинський з робітфаками.

Оскільки частина викладачів володіли українською мовою і могли нею викладати, то обидва заклади з 15 лютого 1924 р. повинні були частково українізуватися, а від початку наступного 1924-1925 навчального року (але не пізніше 1 вересня 1925 р.) – цілком перейти на викладання українською мовою всіх предметів. Для навчальних закладів, які знаходилися у північних районах губернії і де більшість студентів спілкувалися російською мовою, термін українізації був подовжений до 1927-1928 навчального року.

Для тих, хто не володів українською мовою або володів погано, організовувалися самокурси з вивчення мови, які були обов'язковими для таких студентів упродовж усіх триместрів, за винятком останнього (дев'ятого).

У Чернігівському ІНО склалася дещо інша ситуація. В 1922 р. до запровадження політики українізації в інституті викладання всіх дисциплін проводилося виключно російською мовою, адже більшість студентів була якраз із північних районів Чернігівщини, які традиційно спілкувалися здебільшого на діалекті й українською мовою взагалі не володіли (як більшість викладачів, що були російськомовними).

Для всіх студентів обов'язково українською мовою викладалися лише українська мова, література, історія та географія України. Крім приватних лекцій з мови, літератури та історії України, які викладалися на словесно-історичному відділі окремо. У січні 1925 р. за звітом губернської комісії з українізації Чернігівського ІНО діловодство адміністрація вела змішано – і українською, і російською мовами. Оголошення робилися виключно українською мовою. Дипломні роботи – як і в Ніжині – виконувалися російською мовою.

У 1924 р. до інституту в Чернігові був прийнятий 101 студент, з них 80 % були українцями, але володіли рідною мовою тільки 50 % студентів-першокурсників.

У 1928 р., коли в Чернігівському та Ніжинському ІНО українізація підходила до свого логічного завершення, інститут у Шостці тільки звертався з проханням до Губпрофосу надіслати копію обіжника № 468 про останній термін цілковитої українізації інституту та її календарний план.

Дещо по-іншому проходив процес українізації у вищих навчальних закладах, які знаходилися на півночі Чернігівщини, у прикордонних з Росією землях – Глухівському ІНО та Шосткинському хіміко-технологічному інституті. По-перше, за планом Губпрофосу терміни українізації для цих вузів були подовжені до 1930-1931 навчального року, а по-друге, керівництво цих інститутів, будучи цілком російськомовним, не форсувало події й не поспішало впроваджувати ідею тотальної українізації серед інститутського загалу. Хоча певні заходи з українізації їм доводилося запроваджувати.

Більшовицька класова політика в перші роки радянської влади в Україні підштовхнула до Опору сільську інтелігенцію – агрономів, ветеринарів, фельдшерів, учителів та представників кооперативного руху. Проте після 1923 року новий поворот у політиці – коренізація – передбачав порозуміння з силами національного руху на селі, насамперед із сільською інтелігенцією та колишніми активістами національного кооперативного руху.

За національним складом населення Чернігівщини на початок 1920-х років розподілялось наступним чином: українців – 1 659 220 (87,3 %), росіян – 171 027 (9 %), євреїв – 58 005 (3 %), інших – 12 432 (0,7 %). Здійснення політики українізації на Чернігівщині було невід'ємною складовою політики національно-культурного будівництва в республіці. Ще в лютому 1920 року декретом уряду для діловодства в усіх закладах республіки було введено українську мову. 10 вересня 1920 року колегія губернського відділу народного комісаріату освіти (далі – губвідділ наркомосвіти) прийняла постанову про виділення коштів на придбання

літератури українською мовою. 21 вересня цього року підписаний декрет про запровадження української мови в школах та радянських установах.

4 грудня вже рада курсів українознавства звертається до губвідділу наркомосвіти з проханням надати допомогу в роботі. Проте українізація в регіоні впродовж 1921-1922 років не мала жодних успіхів, так само як і у подальші два роки. «У 1923-1924 роках, – як зазначає С.В. Кульчицький, – українізація відбувалася уповільнено». На думку Л. Сурабко процес запровадження українізації на Чернігівщині підштовхнула реорганізація адміністративно-територіального поділу. Головним завданням цієї реорганізації, яка розпочалася з 1920-х років у всій Україні, стало зміцнення апарату радянської влади та його наближення до населення. Це наближення мало свою мету – беззаперечне підпорядкування центральному управлінню та безпосередній контроль за виконанням рішень партійного керівництва низовими ланками. Тому саме українізації відводилось одне з провідних місць в цьому процесі.

Для керування справою українізації при губвідділі наркомосвіти, на який покладалась ця функція, створювалось бюро у складі трьох осіб з наділенням їх педагогічно-інструкторськими функціями для проведення українізації в губернії. Це бюро виробило спеціальний план, згідно з яким мала працювати нижча ланка зазначеного органу – окружні інспектори при губвідділі наркомосвіти.

28 липня 1923 року розширений пленум губернського виконавчого комітету прийняв рішення, яким запроваджувався річний термін переходу на українську мову. Однак для установ, де працювало найбільше сільської інтелігенції – заклади народної освіти, охорони здоров'я, судів, земельних управлінь, робітничо-селянської інспекції, губернського харчового комітету та кооперації – термін переходу встановлювався 1 січня 1924 року. Діловодство сільських рад, районних виконавчих комітетів, комітетів незаможних селян та первинних осередків кооперації на селі мало вестися українською мовою фактично з дня опублікування постанови.

Губвідділу наркомосвіти належало збільшити кількість повних семирічних україномовних шкіл з викладанням українською мовою.

Стосовно українізації вищих навчальних закладів пропонувалось у першу чергу українізувати заклади, де здобували знання представники майбутньої сільської інтелігенції – педагогічні, сільськогосподарські та кооперативні технікуми. Окремо наголошувалось на українізації Чернігівського і Ніжинського ІНО (інститут народної освіти) з робітничими факультетами та Мринських, Остерських, Борзнянських і Сосницьких педагогічних курсів.

З метою контролю за ходом українізації працівниками виконавчих комітетів, робітничо-селянської інспекції, народної освіти проводились обстеження та перевірки. Вони виявили, що план українізації, затверджений губернським виконавчим комітетом, було виконано тільки на 50 %. З позитивного боку відзначались навчальні заклади загалом та Ніжинський і Чернігівський інститути народної освіти зокрема, окремі школи соціального виховання.

Гострою на той час була також проблема кадрів. У південних та південно-східних частинах Новгород-Сіверської округи українізація йшла повільно не в останню чергу через відсутність україномовних сільських учителів. Так, станом на грудень 1923 року в Понорницькому, Клишківському, Тулиголівському, Глухівському, Ямпільському та південних частинах Есманського і Шосткинського районів повна українізація була проведена лише в 25-30 % шкіл цих районів.

На початку 1930-х років українізація згортається. Більшовики досягли тотального панування на всій території країни і національні загравання з місцевим населенням були вже не актуальні, що й зумовило відхід від задекларованої політики коренізації. У подальшому влада поставила перед собою завдання знищити всі прояви українського національного відродження й уніфікувати культурне життя на території СРСР.

Загалом, радянська українізація, поставши як вимушена поступка більшовиків українському населенню, ніколи не була метою, а лише засобом для зміцнення радянської влади, складовим – за влучним висловом першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора – елементом соціалістичного будівництва, під кутом якого й потрібно було її розглядати.

Серед документів Всеукраїнської православної церковної ради є численні історії парафій Чернігово-Сіверщини УАПЦ, написані в 1924-1925 рр. У матеріалах жовтневого Собору 1921 року зазначав представник Козелецького повіту Р. Руденко, що «вся Чернігівщина, вся людність Чернігівщини дуже бажає українізації Церкви». «Як вони почули, – продовжував він, – що у Києві, в святій Софії служать Богу службу нашою рідною українською мовою, то в усіх загорілася любов до цього...»

Спогади учасників церковно-визвольного руху на Чернігівщині передають строкатість настроїв у парафіяльних громадах краю від активної позиції частини мешканців до пасивної й вичікувальної – у значній частині духівництва і вірян і, нарешті, неприховано ворожої – у старого єпископату, чернецтва й решти священників. У с. Городище на Сновщині провідну роль відіграв мешканець села Захарко Филоненко, «котрий під час виникнення в Києві Української церкви там служив і був знайомий з цим рухом», й приїхавши до села, згуртував довкола себе ентузіастів цієї справи. Звістки про українські парафії в Києві поширювались на Чернігівщині й через листування.

На Всеукраїнському церковному православному соборі у жовтні 1921 року виступив Р. Руденко, характеризуючи становище на Чернігівщині, й зазначив, що «по відомостях, які я маю, в деяких повітах, як, наприклад, в Борзенському, вже провели українізацію у 8 парафіях, є релігійні гуртки. В Ніжинському повіті українізовано 5 парафій. У нас, у Козелецькому повіті, у Новій Басані, є своя парафія. Повна церква людей. А в другій церкві 5-6 чоловік. Багато залежить в цій справі від пан-отців. Є такі, які не хочуть нізащо, а є і такі, котрі кажуть, що ми не хочемо наперед виступати. Як пройде гарно, і ми візьмемося за діло».

Оцінюючи історичне значення процесу українізації, слід визнати, що, попри всю непослідовність її здійснення, розпочата у 1920-х рр., але не доведена до логічного завершення, вона мала досить помітний вплив на зміну суспільної ролі та функцій української мови, яка завдяки цьому, хоч і ненадовго, уперше в новітній історії стала мовою державних установ, зросла її культура й помітно розширилася сфера вживання.

Українізація, яку в Україні сприйняли всерйоз, неочікувано для ВКП(б) почала обертатися національним відродженням, виходити за рамки, визначені сталінізмом. На високу хвилю піднімалися література і мистецтво. Загальний тираж книжок для дітей і дорослих українською мовою вже в 1930 році був значно більший, ніж нині, в умовах Незалежності. Розвивалися всі жанри художньої літератури. Доброго ужитку зажив український театр. Набирали розвитку українське кіно, українська преса тощо. Національне відродження згуртувало націю.

Режим спохватився: українізація в Україні сприяє українцям усвідомлювати себе народом, а Україну – державою.

Підсумок

Українська революція показала, що ідея незалежності України живе в різних соціальних верствах суспільства. Більшість її прихильників становили українці. Близькою вона була також для представників інших національностей в Україні. Еволюцію поглядів на державний устрій України пройшло чимало політичних лідерів. Підсумком їхніх пошуків стала переконаність у необхідності національно-державного суверенітету України і співпраця з іншими демократичними державами.

Невизначеність зовнішньої політики українських урядів гальмувала розвиток держави. І, навпаки, боротьба за незалежність змушувала противників відступати. Українську самостійність заперечували російські білогвардійці й більшовики, їм протистояла українська інтелігенція і селяни, меншою мірою – робітники. Прагнення мати власну державу в Україні було настільки сильним (але не підкріпленим силою), що більшовики для встановлення своєї влади змушені були декларувати підтримку незалежності України і навіть здійснити в 1920-х рр. конкретні кроки на шляху українізації. Політичний і економічний суверенітет України у складі СРСР був фіктивним, більшовицька Росія, по суті, не відмовилася від імперських амбіцій царизму.

Історичне значення визвольних змагань 1917–1920 рр. полягає в тому, що було збережено й поглиблено процес українського державотворення, який бере початок від часів Київської Русі. Українці знову нагадали всьому світові про себе як про окрему націю, що має повне право на власну державу. Українській Народній Республіці та Західно-Українській Народній Республіці не судилося відстояти і зміцнити незалежність і стати в ряди європейських держав. Набутий досвід і уроки

стали надбанням наступних поколінь борців за українську державу і знадобилися наприкінці ХХ ст.

У сучасній незалежній Україні дослідження та осмислення боротьби українського селянства на Чернігівщині проти комуністичної «колективізації» неодмінним «розкуркуленням» наприкінці 1920-х – першій половині 1930-х рр., встановлення поіменно героїв опору і жертв злочинів комуністичного терористичного режиму проти людяності, більшовицьких злодіянь актуально як ніколи. У відповідності до мети і завдання наукової роботи маємо такі результати дослідження. Проведено аналіз історичних джерел, наукових праць та історикографічних публікацій про події Української революції (20-30 рр. ХХ ст.). Результати роботи дають змогу зробити висновок: через відсутність ґрунтовних і масштабних досліджень по Чернігівщині з окремих питань в радянську епоху, ми не маємо повної можливості більш глибоко дослідити процеси, які стосуються вивчення місцевого матеріалу.

Сучасний російський агресор та керована ним п'ята колона і агентура у ХХІ столітті тільки модернізує та адаптує вже відпрацьовані форми і методи захоплення країн і утримання народів під своєю владою. А знання ворога – це наша зброя.

Використана література:

1. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України: підручник для 10 кл. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
2. Горобець С., Бутко С. Хроніки війни більшовиків з українським народом. Голодомор 1932-1933 років на Чернігівщині: виконавці злочину. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. 184 с.
3. Демченко Т.П. Колективізація та Голодомор 1932 – 1933 рр. на Чернігівщині: Навч. посібник. Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, держ. п-в, установ і орг. : Чернігів : ЦППК, 2007.
4. Круцик Р. Народна війна. Громадський інститут історичної пам'яті. Київ, 2011.
5. Кущерець В., Василяшко В. Через терни до України. К. : Знання України, 2012.
6. Ніжинська старовина. Вип.10, 2010 р.
7. Реабілітовані історією. Чернігівська область. Книга перша. Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2008 р. 800 с.
8. Топчій О. Сільська інтелігенція Чернігівщини в політиці Українізації (1920-ті – поч. 1930-х років ХХ ст.). С. 238-241.

Напряв «Український національний визвольний рух 1930-х років,
періоду Другої світової війни та у повоєнні роки»

РОЛЬ УКРАЇНЦІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОТЕСТІВ ТА ПОВСТАНЬ У СТАЛІНСЬКИХ ТАБОРАХ

Роботу виконали: Литвин Олександр (11 клас), Мнівець Софія (11 клас), учні Андріївської ЗОШ І-ІІІ ступенів Михайло-Коцюбинської селищної ради.

Науковий керівник: Безлюдна Тетяна Анатоліївна, вчитель історії Андріївської ЗОШ І-ІІІ ступенів Михайло-Коцюбинської селищної ради.

Вступ

В історії українського народу є події, які мають надзвичайне значення, вони не втратили своєї актуальності і по сьогоднішній день. Однією з таких подій є проголошення Акту Соборності України 22 січня 1919 року, другою – здобуття незалежності 1991 року.

Упродовж багатьох століть наша держава очікувала на своє визнання, тому ідея всеукраїнської єдності, створення власної державності, національного визволення ніколи не полишала наш народ, її витoki беруть свій початок за часів Київської Русі і Галицько-Волинської держави.

Після розпаду Давньоруської держави ідея державотворення зовсім згасла, і лише в роки Визвольної війни середини XVII століття формується державницька ідеологія, спрямована на всеукраїнську з'єднаність. Уперше її чітко висловив Богдан Хмельницький. І не тільки висловив, а й збудував Українську козацьку державу, котра з часом занепала.

У XIX столітті почався новий період в історії України. Він пов'язаний з іменем Великого кобзаря Тараса Шевченка, що відіграв значну роль у формуванні світобачення нашого народу й сприяв становленню самовідданості українського селянина.

Українська революція 1917-1920 рр. здійснила мрію багатьох поколінь українців про об'єднання в єдиній соборній державі.

Унаслідок революції утворилися дві демократичні держави – УНР та ЗУНР. Ініціатором державного воз'єднання українських держав виступила Українська Національна Рада. Директорія УНР призначила урочисте об'єднання УНР і ЗУНР на 22 січня 1919 року – в річницю IV Універсалу Центральної Ради, яким була задекларована незалежність Української держави. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Отож цей день залишився назавжди в пам'яті свідомих українців. Однак об'єднання УНР і ЗУНР в єдину державу не було тоді доведено до кінця, головним чином, через агресію більшовицької Росії і Польщі. Треба відзначити також відчайдушну спробу

відновлення Організацією Українських Націоналістів Української держави в зайнятому німецькими військами Львові 30 червня 1941 року, придушену окупантами.

У роки Другої світової війни та у повоєнний період питання відновлення української державності залишалося актуальним – за неї боролися члени ОУН та інших національно-патріотичних формувань. Проте, на жаль, безуспішно.

Як бачимо, до своєї незалежності Україна йшла довгим, тяжким, жертвним шляхом і дорого за неї заплатила. Україна розвивалася в нав'язаних їй суспільно-політичних умовах, і її воля до життя не завжди виявлялася в адекватних формах і свідомих актах. Незалежністю ми завдячуємо не лише тим, хто свідомо присвятив своє життя цій ідеї, а й тим, хто об'єктивно працював для України: вирощував хліб, добував вугілля, зводив житло, створював музику, народжував наукові ідеї.

Незалежність України – заслуга не лише певних політичних сил та рухів, а й усього народу, багатьох його поколінь. За нею – і три роки національної революції та драматичної самооборони Української Народної Республіки, і десять років національно-культурного будівництва часів «українізації», і всенародне протистояння гітлерівському нашествю, і тяжка праця народу в післявоєнній відбудові та у створенні індустріальної потуги сучасної України...

Тож не варто сьогодні вираховувати, хто більше, хто менше поклав на терези української долі, – це зробить історія.

Метою даного дослідження є з'ясувати, яку роль відіграли українці в організації протестів проти радянського тоталітарного режиму, перебуваючи у сталінських таборах, визначити основні завдання, які ставили перед собою повсталі каторжани та які наслідки мали ці повстання для того часу і як сьогодні оцінюють події понад шістдесятирічної давнини наші сучасники.

Розділ 1

Українські повстанці в ГУЛАГу: боротьба триває

Після Другої світової війни протистояння в Україні не припинилося. Ще протягом майже одного десятиліття після її офіційного завершення тут тривала запекла боротьба між УПА (згодом збройним підпіллям) та сталінською репресивною машиною. Статистика жертв серед учасників та прихильників українського визвольного руху за 1944-1953 роки сягає близько півмільйона осіб. Радянськими органами держбезпеки було заарештовано 134 тисячі осіб (більшість були членами ОУН), знищено (загинули у боях та були розстріляні) – 153 тисячі (найбільшу частину становили вояки УПА, решта – підпілляники) та депортовано – 204 тисячі осіб (переважно сім'ї учасників визвольного руху, а також цивільне населення, що співчувало борцям).

Усі ув'язнені і депортовані українські патріоти знаходилися під суворим режимом тодішньої влади. Полонених повстанців та підпілляників очікував слідчий процес з усіма його складовими: камери, допити, тортури, провокації... Після

завершення слідства, якщо вироком була смертна кара, в'язня розстрілювали у спеціальних камерах. На час 1947-1952 років смертну кару скасували, відтак найчастішим вироком стало ув'язнення на 25 років у виправно-трудовах таборах. Такий вирок дійсним та активним учасникам підпілля виносили позасудові органи (ОСО – «Особое совещание», та ВТ – військовий трибунал при НКВС). Вироки у 10 років – прихильникам визвольного руху, які могли й не бути причетними до підпілля, проте допомагали повстанцям харчами, одягом чи медикаментами. Опісля в'язнів переводили до пересильної тюрми, де вони очікували на етап – транспортування до виправно-трудовах таборів.

Відомий правозахисник Олександр Солженіцин називав радянські виправно-трудові табори «винищувально-трудохими». Люди, доведені до відчаю нестерпними умовами життя, нелюдською працею та знущаннями з боку адміністрації та кримінальних елементів, у більшості випадків спочатку висували суто «матеріальні» вимоги, пов'язані із пом'якшенням режиму, до яких пізніше приєднувалися політичні гасла. Тому О. Солженіцин підкреслював: *«Ні, не тому слід дивуватися, що повстань у таборах не було, а тому, що вони такі були».*

Велику частину (близько 35 %) «населення» сталінських таборів складали так звані «політичні» засуджені, хоч насправді до «реальної» політики вони не мали жодного відношення. Це були люди, які мали свої погляди і не приховували їх, що на той час було злочином: *«Політичний в'язень – це той, у кого були свої переконання, і завдяки відмові від яких він міг би отримати волю».*

Але серед них було багато людей, яких з упевненістю можна визначити як «справжні революціонери». Звернемося знову до О. Солженіцина: *«Я ризикну тепер сказати, що у радянські часи істинно-політичні не тільки були, але: по-перше, їх було більше ніж у царські часи, і по-друге, вони проявили більшу стійкість і мужність, ніж попередні революціонери. «Ні,... істинно політичні були. І багато. І – жертівні».*

Потрапивши у табори, українські повстанці не мирилися із заведеними там порядками. Розпочалося освоєння табірної світу. Втечі з місць ув'язнення були непоодинокими: групи колишніх інсургентів – збройних загонів цивільного населення, що протистояли владі, – нападали на охорону зон, відбирали зброю і тікали з таборів. Однак найчастіше їх наздоганяли та вбивали.

Після цього тактику було змінено. У середовищі в'язнів колишні повстанці розпочинають формування таємних організацій («Заполярний провід ОУН», «Провід ОУН північних територій», «Центральний комітет ОУН», «Українська визвольна організація» та інші), що координували зв'язки між політичними, окремі з них мали структури розвідки та безпеки і були спрямовані протидіяти владі «урків» у зонах. Так розпочалася так звана «суча війна» (1946-1952) – боротьба політичних проти кримінальних в'язнів, які співпрацювали з адміністрацією таборів.

«Не знаю, де як (різали у всіх особлагах, навіть в інвалідному Спаську!), а в нас (Кентір) це почалося з приїзду дубовського етапу – переважно західних українців,

ОУНівців, – описував цю війну Олександр Солженіцин. – Для всього цього руху вони зробили дуже багато, та ж вони й зрушили віз. Дубовський етап привіз до нас бацилу спротиву... вони в Дубовці огляділися, жахнулися цій сплячці та рабству – та й потягнулися до ножа... Закон ставав яснішим, але новий дивний закон: «Помри в цю ніч той, у кого нечисте сумління!» Тепер вбивства відбувалися частіше, ніж втечі і в кращі часи. Вони відбувалися впевнено й анонімно: ніхто не йшов здаватися зі скривавленим ножем; і себе, і ніж берегли для іншої справи. Улюблений час – о п'ятій годині ранку, коли бараки відчинялися поодинокими наглядачами, що йшли собі далі відчиняти, а в'язні ще майже всі спали, – месники у масках тихо входили у намічені секції, наближались до потрібної вагонки та неухильно вбивали зрадника, котрий щойно прокинувся та дико верещав, або навіть ще сплячого».

Її завершення дало можливість політичним в'язням перевернути становище у виправних таборах: вояки УПА остаточно змінили ситуацію. Страх перед «урками» та керівництвом таборів зник. Політичні перебрали ініціативу в свої руки і стали господарями зон. У виправно-трудовах таборах зосередився «неспокійний» елемент, котрий прагнув змін таборового режиму. Залякані кримінальники не порушували новий статус-кво. Коли відбувалися поодинокі спроби диктувати правила звичним шляхом приниження – винуватця через кілька днів знаходили мертвим.

Викликає здивування той факт, що адміністрація не втручалася у конфлікт, як це було зазвичай. Випадки убивств були частими, проте свідків не було, а отже й винних. Відтак не могло бути покараних. У результаті політичні не лише позбавили впливу кримінальних, а й табірна адміністрація «підмочила» власний авторитет і втратила контроль над ситуацією.

Смерть Сталіна у березні 1953 року та квітнева цього ж року беріївська амністія переважно кримінальних злочинців кардинально змінили внутрішнє середовище ГУЛАГу. Тепер у спецтаборах переважали політичні в'язні, які вимагали зміни табірної системи, полегшення власного побуту та умов праці. Проте їх організованість була невисокою, представники різних національностей не просто йшли на взаємний контакт. Якщо українці, литовці чи кавказці могли порозумітися між собою, то з росіянами та поляками було вкрай важко знайти спільну мову. Слід зазначити, що росіяни становили у таборах більшість зеків (колишні власовці, червоноармійці, інтелігенція).

Водночас адміністрація намагалася повернути собі вплив та авторитет у таборах. Покладатися на кримінальних вже не було змоги, оскільки їх уже ніхто всерйоз не сприймав. Прихована ворожнеча між в'язнями усіх «видів» та адміністрацією накопичувалася. Йшла гра на міцність нервів. Першими нерви здали у тюремників, коли конвой відкрив вогонь по колонах в'язнів без жодної причини. Так почалася «зеківська революція».

Спецтаборами прокотилися повстання (найбільші у Воркуті, Норильську та Кенгірі), які переважно мали мирний, ненасильницький характер. Проте повстанці

чітко розуміли, що тоталітарна влада, котра не визнає їх за людей, придушить виступи силовими методами. Тому вони готувалися до оборони, виготовляючи холодну зброю, саморобні вибухівки тощо.

Розділ 2 Повстання у Норильську

Норильське повстання стало першим з числа найбільш масштабних та значущих повстань. Будівництво міста Норильська розпочалося в 1935 році, і в результаті він став велетенським табором, розділеним на окремі табірні зони.

Вигляд на Норильськ, 1953 р.

Станом на весну 1953 року в Норильську було 53 табірних відділення і 14 табірних пунктів, причому кількість ув'язнених у звичайних виправно-трудових

Вигляд Норильського виправно-трудового табору

таборах була у 3,5 рази більша, ніж в «особливому» Горлазі. У спецтаборах Горлагу постійно перебувало від 20 до 45 тисяч політв'язнів.

Повстання політичних в'язнів у Норильську було першим, яке розпочало ламати систему ГУЛАГу.

. Воно поєднало різні форми ненасильницького та насильницького опору – голодування, відмову від роботи, бунт, мітинги та демонстрації, написання листів, скарг, заяв, звернень до радянського уряду. Через велику кількість учасників, складний характер подій та широкий розголос воно набуло найбільшої популярності серед в'язнів інших таборів. Рушійною силою виступів стали саме українські політичні в'язні, засуджені за повстанську діяльність у Західній Україні.

Норильське повстання на мапі стихійних повстань у Росії

Українське становище політичних в'язнів Норильська змусило їх гуртуватися, утворювати підпільні організації для самозбереження. Зокрема, у

1948-1949 рр. українські політв'язні 3-ї каторжної зони сформували підпільний осередок ОУН під назвою Координаційний центр (КЦ) або самодопомогова організація, яку очолили колишні учасники УПА Степан Семенюк (справжнє прізвище Степан Драницький) та Данило Шумук. До її складу входили також Яків Сушкевич, Роман Загоруйко, Михайло Орос, Іван Столяр та ін. Метою організації було збереження життя колишніх членів ОУН та вояків УПА в радянських концтаборах. КЦ організував поодинокі акти непокори у таборі, розпочавши боротьбу з кримінальними в'язнями та «суками» за контроль над 3-ю зоною. Її члени надавали матеріальну та моральну допомогу тим в'язням, які потрапили до БУРу (барак усиленого режиму), налагодили підпільне виготовлення холодної зброї (фінки, сокири, ножі, піки тощо). КЦ діяв за зразком ОУН: кожен із підпільників знав тільки свою ланку, щоб у разі провалу постраждало найменше людей. Освічені підпільники, як С. Семенюк, Д. Шумук, М. Орос та О. Грінченко, писали статті, бюлетені, брошури, так звану «захальвну літературу», яка конспіративно поширювалася серед в'язнів.

Вважається, що «вірус повстання» у Норильськ привіз карагандинський етап із 1200 в'язнів, засуджених в основному за повстанську діяльність у Західній Україні та прибалтійських республіках, які у жовтні 1952 року прибули із Степового табору Караганди. Ще на етапі із Караганди в Норильськ українські націоналісти організували повстанський штаб і змовилися, що після прибуття у Горлаг організують масові заворушення. У перші місяці новоприбулі, яких рівномірно розподілили по 200-300 чоловік у п'яти табірних відділеннях, почали закріплюватися на керівних посадах у табірному господарстві. «Карагандинці» суттєво підсилили існуюче в таборі підпілля, запаливши його членів снагою до боротьби та надією на зміни. Напередодні Норильського повстання українські націоналісти перетворилися на організовану силу, яка задавала тон бунтарським настроям у таборі. Саме «карагандинців» чекісти вважали відповідальними за вбивство чотирьох інформаторів табірної адміністрації весною 1953 року, яких закололи кирками.

Навесні 1953 року атмосферу в «Особлазі» підігріло обурення в'язнів через квітневу амністію, що пройшла повз них. До цього додавалися численні факти зловживань з боку табірної адміністрації. Окрім цього, факторами, які загострювали ситуацію в особливих таборах, була понаднормова праця (до 12 годин на добу), погана їжа та одяг, недостатня медична допомога, низька зарплата, постійне моральне приниження з

Каторжні роботи норильських в'язнів

боку табірної адміністрації, практика «натравлювання» одних груп в'язнів на інших, безпідставне засилання їх у штрафні ізолятори з жахливими умовами утримання, насаджування та протегування агентів (так званих «сук») тощо.

Євген (Пропокович) Проць згадував про причини виступу:

«Норильське повстання було від того, що кормили нас дуже погано. Нам давали юшку з смердючою тріскою. Риба тріска така є, може Ви чули, і нам давали ту юшку, кусок хліба, кісточку цукру — нас так готували тоді. Ну і ми тому підняли повстання. Не вийшли на роботу і всьо». Та найбільш кричущими були випадки незаконного застосування табірною охороною зброї проти в'язнів, які в умовах послаблення комуністичного режиму після смерті Й. Сталіна стали тією іскрою, яка запалила імперію ГУЛАГу вогнищами повстань. Провідну роль у них від самого початку відігравали українські націоналісти, які, маючи досвід збройної боротьби проти радянської влади, зробили спробу надати їй нових форм у таборах ГУЛАГу.

Одним із п'яти керівників повстання у Норильському таборі був Євген Грицяк, про якого учасник боротьби УПА, політв'язень ГУЛАГу Данило Шумук писав: *«У побуті Євген Грицяк був дуже чесною людиною, йому можна довірити найбільші скарби, і він, навіть умираючи з голоду, не взяв би жодного грама... Те, що для інших було неможливим, то для Євгена було можливим. Він міг піднятися з попелу і знову стати сповненою гідності людиною».*

25 травня 1953 року дорогою на роботу конвоїри Норильського табору застрелили в'язня 4-го відділення Омеляна Софроника. Наступного ранку два відділення табору, 4-е та 5-е, які в основному склалися з українців (загалом 7 тис. осіб), не вийшли на роботу та відмовилися виконувати вказівки табірної адміністрації, висунувши категоричну вимогу щодо приїзду московської комісії для розслідування вбивства.

Євген Грицяк - один із керівників Норильського повстання

Цього ж дня охоронці відкрили вогонь по в'язнях 5-го відділення, які перекидали записки через стіну, що відокремлювала жіночий табір, унаслідок чого було поранено 7 осіб, один з них згодом помер. Про цей випадок згадував Євген Проць, що відбував покарання у Норильському таборі за допомогу УПА: *«Табір мужчин і табір жінок розділений [був] тільки дротом. Дротом високим, колючим переділений, і шо п'ятсот метрів стояли сопки, і на них конвой стояв з автоматом, щоби не переходити ні тудя, ні сюда, не вільно було. Але йшли дівчата, а тут хлопці. Хлопець котрийсь пізнав свою дівчину, підійшов до неї і щось там сказав кілька слів до неї, а конвой стрілив і вбив того хлопця нашого. Ну якщо*

Жінки шостої зони - учасниці повстання у Норильську

про загиблих були вивішені чорні прапори та гасла, написані українською: «Або смерть, або життя!». 28 травня за дорученням центру до табору прибув заступник начальника Красноярського УМВС полковник Зверев у супроводі начальника тюремного відділу УМВС полковника Поленова. Однак страйкарі заявили, що ні з ким окрім як представниками Москви, зокрема прокурором, розмовляти не будуть. Незважаючи на це, делегація вирушила у 4-е та 5-е табірні відділення, які в основному склалися із засуджених членів ОУН та УПА із Західної України, аби вислухати їхні скарги та прохання. У ході переговорів в'язні із 4-го відділення погодилися залишити центр протесту – будівельний майданчик та цегляний завод, і повернутися у житлову зону. Однак попри сподівання переговорників, наступного ранку вони так і не вийшли на роботу. Українські націоналісти із 4-го та 5-го табірних відділень планували зв'язатися з іншими виправно-трудовами таборами та населенням Норильська і закликати їх підняти повстання, сподіваючись, що місцеве населення, яке в основному складалося з колишніх каторжан, підтримає їхні вимоги. У рамках підготовки до масового виступу вони почали розробляти плани вбивств офіцерів табірної охорони та їхніх агентів у середовищі каторжан, збирати каміння та інші речі.

Під впливом організаторів страйку із числа оунівців спротив поширювався далі. 1 червня до повсталих приєдналися 1400 чоловік із 1-го відділення, які, перебуваючи у виробничій зоні, покинули роботу та відмовилися повертатися у житлові бараки. Слідом за іншими табірними зонами вони поставили вимогу про приїзд комісії з Москви для перегляду судових справ та звільнення арештантів із бараків посиленого режиму й почали виготовлення антирадянських листівок, що закінчувалися словами: *«Невільники! Сини народу! Вперед під знаменом великих днів свободи»*. Табірна адміністрація побоювалася, що під впливом бандерівців до страйку приєднаються також 2-ге та 3-тє табірні відділення.

І не дарма, адже вже 4 червня 1953 року збунтувалися політв'язні 3-ої зони, які утримувалися у камерах БУРу. Їм на допомогу прийшли каторжани із числа колишніх членів ОУН, які зламали дерев'яну огорожу, що відокремлювала

він вбив хлопця нашого, то тоді власне від того і почалася ціла революція». У відповідь на це 28 травня 3 тис. жінок із 6-го відділення не вийшли на роботу, відмовившись разом із в'язнями-чоловіками із 4-го та 5-го відділень приймати їжу до приїзду московської комісії. Під час голодування, що тривало, за різними свідченнями, від 7 до 10 днів, жінки лежали на нарах у своїх бараках, відмовляючись виконувати будь-яку роботу. У табірних зонах у пам'ять

штрафний барак від житлової зони, і звільнили 24 в'язнів, вигнавши за зону наглядачів, а начальника табору генерала Семенова тимчасово захопили у полон. У відповідь охорона відкрила вогонь, унаслідок чого 6 в'язнів було вбито, а 12 поранено. Усі вбиті були колишніми повстанцями із Західної України. Ця подія стала поштовхом до повстання всієї зони. Над бараками каторжан був вивішений чорний прапор – прапор жалю та непокори. Станом на 5 червня 1953 року у п'яти табірних відділеннях вже страйкувало 16 тис. 378 в'язнів.

Особливістю Норильського повстання 1953 року стало те, що у кожній із п'яти повсталих зон був свій, відмінний від інших, характер протесту, свій керівник і представницький комітет політв'язнів для переговорів із владою. Але разом усі вони творили одне велике повстання, кероване українськими політичними в'язнями. Розпочавшись у різний час у всіх табірних відділеннях Горлагу, Норильське повстання також продовжувалося всюди неоднаково.

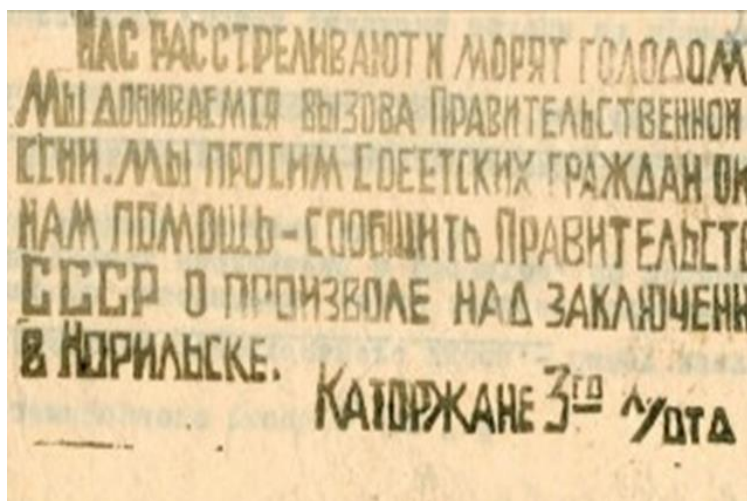
У кожному табірному відділенні наприкінці травня – початку червня були створені страйкові комітети (в деяких зонах вони називалися представництвами, оскільки до них входили представники від бараків, бригад, національних груп тощо), що перебравли на себе функції «легального штабу» повстання. Радикальне крило в'язнів із числа оунівців, що воліло залишатися в тіні протестного руху, намагалося використовувати створені комітети в якості ширми, щоб замаскувати дії страйкарів у дусі «соціалістичної законності» та лояльності до радянської системи. Зокрема, вони намагалися суворо дотримуватися правил конспірації, самі не порушували вимог табірної режиму, продовжуючи виконувати свої обов'язки, не брали участі у демонстраціях та мітингах, не допускали відкритих антирадянських заяв. Водночас у внутрішній агітації серед в'язнів бандерівці використовували цілком антирадянські аргументи, які знаходили належне розуміння серед значної частини аудиторії. Завдяки цій подвійній грі їм вдалося з одного боку, розширити масову базу протесту, залучивши до нього групи в'язнів з прорадянськими поглядами, а з іншого – говорити з представниками влади на зрозумілій їм мові та з найбільшою вигодою для себе. З цих перемовин оунівці відразу намагалися усунути своїх недругів, контролюючи з-за куліс увесь переговорний процес.

Про роль оунівців в організації повстання у Норильському таборі йшлося в радянських оперативних документах. Зокрема, 30 травня 1953 року начальник Тюремного управління МВС СРСР М. Кузнєцов повідомляв: *«У 5-му табірному відділенні в зоні перебуває 2396 чол. в'язнів, на будівельному майданчику – 400 чол. і на цегляному заводі – 100 чол. В'язні з будівельного майданчику та цегляного заводу повертаються у житлову зону відмовляються, активно ведуть роботу за продовження спротиву 20 чол., переважно бандерівці (...) Є дані про намір здійснення теракту проти керівництва табору та оперативного складу під час відвідування ними зони (...) В 6-му табірному відділенні утримується 3015 ув'язнених жінок, в основному української національності. Їх не приймають, на роботу не виходять, активну роботу за продовження спротиву ведуть ув'язненні*

Мазена, Зеленська та інші в кількості 5 осіб. У минулому активні учасники Української повстанської армії».

Як свідчать спогади українських політв'язнів, провідну роль у заворушеннях у 5-й зоні відіграли члени оунівського координаційного центру Євген Горошко, Іван Столяр, Василь Николишин, Богдан Криса та Степан Ковальчук, які відразу після розстрілу в'язнів ініціювали створення страйкового комітету.

Норильські каторжани видавали друковані матеріали, які буквально наводнили територію міста, табірних пунктів та заводів (загалом, за даними Є. Грицяка, було випущено близько 40 тис. примірників). Листівки-звернення до мешканців Норильська, до солдатів військ МВС випускалися з різних приводів, зміст їх завжди був коротким і чітким. Наприклад, 27 червня 1953 року була випущена перша листівка каторжан, адресована населенню Норильська: «Нас розстрілюють і морять голодом. Ми добиваємося урядової комісії. Просимо радянських громадян повідомити уряду про свавілля над ув'язненими в Норильську. Каторжани Горлагу».

Листівка, випущена у Норильському таборі

мешканців Норильська, до солдатів військ МВС випускалися з різних приводів, зміст їх завжди був коротким і чітким. Наприклад, 27 червня 1953 року була випущена перша листівка каторжан, адресована населенню Норильська: «Нас розстрілюють і морять голодом. Ми добиваємося урядової комісії. Просимо радянських громадян повідомити уряду про свавілля над ув'язненими в Норильську. Каторжани

Горлагу». У місті були створені спеціальні комсомольські бригади для збору цих листівок. Оскільки більшість населення Норильська становили колишні в'язні, вони боялися відреагувати на цей заклик. Водночас в'язні були переконані, що їхня пропаганда знаходить відгук серед місцевих мешканців. Зокрема, Д. Шумук згадував: «Наші відозви й заклики робили дуже велику роботу. Вільне населення Норильська зневажало, бойкотувало таборову адміністрацію. У школах діти почали зневажати, а іноді навіть і бити дітей таборової адміністрації. Машиністи й кондуктори поїздів, які постачали сировину на 25-й завод, на знак солідарності стискали нам руки (...) Симпатії всього населення Норильська були на нашому боці».

Розділ 3

Кенгірське повстання

Найбільше з повстань ув'язнених відбулося в травні-червні 1954 року в Кенгірі (нині місто Дзезказган у Казахстані).

Кенгірське повстання на мапі

табірна охорона кілька разів безпричинно (нібито при спробі до втечі) вбила і поранила кількох в'язнів. Не виключено, що чини МВС навмисне провокували бунт, щоби за допомогою легкого його придушення продемонструвати свою незамінність і поховати плани скорочення табірному персоналу. Однак події вийшли з-під контролю і набули несподіваного розмаху.

Підготовкою повстання керувала законспірована група українців, колишніх підпільників на чолі з Михайлом Сорокою.

Михайло Сорока – один із керівників Кенгірського повстання

Енгельс Слученков («Гліб») у камері смертників, 1956 р.

Герш Келлер – ватажок Кенгірського повстання

З їх ініціативи було створено комітет, що безпосередньо організовував протест. До його складу увійшли: росіянин Гліб Слученков, що налагодив розвідку, єврей-підпільник ОУН Герш Келлер, який відповідав за «військовий» напрям роботи (виготовлення ножів, дрючків, запалювальних сумішей), та литовець Юрій Кнопкус – керував «відділом пропаганди» (виготовлення та поширення листівок поза табором, «стінгазети» для в'язнів). Несподіванкою для адміністрації став союз

політичних в'язнів та кримінальних, оскільки згаданий Слученков був «битовиком» і розвідку організував саме з кримінальних в'язнів.

Безпосереднім приводом до виступу став розстріл конвоїром Калімудіним колони в'язнів 15 травня 1954 року, внаслідок чого 18 осіб було вбито, а 33 – поранено. Наступного дня група, організована оунівцем Віталієм Скіруком, напала на табірний ізолятор та звільнила звідти ув'язнених, серед яких був і Михайло Сорока. 5 тисяч в'язнів (пізніше до них приєдналися ще 8 тис. 500 осіб) розпочали страйк, який набув небувалого розмаху: страйкарі організували генеральну асамблею із двох тисяч учасників та висунули вимоги.

Новоприбулі кримінальники увечері 16 травня мали намір проникнути до жіночої зони. Їх зустрів вогнем взвод автоматників, убивши і поранивши кілька десятків людей.

Одне із гасел Кенгірського повстання

Тих, хто встиг прорватися до жіночої зони, жінки сховали і не видавали охороні. Солдати і наглядачі почали бити жінок, щоб потім списати побої на злочинців і таким чином виправдати розстріл беззбройних людей. Кримінальних підтримали політичні, стали споруджувати барикади, руйнувати внутрішньо табірні загородження. Охорона, стріляючи з кулеметів, убила і поранила ще декілька в'язнів, що наблизилися до зовнішнього огороження. Врешті-решт, не витримавши тиску, наглядачі залишили територію всередині табору.

Окремі табпункти і жіноча зона тепер могли вільно сполучатися одне з одним. Ув'язнені озброїлися саморобними ножами і списами. Розгромили табірну тюрму, звільнивши майбутніх керівників повстання. 22 червня місцеве радіо повідомило, що вимоги повсталих прийнято: до Кенгіру їде член Президії ЦК. А на світанку 25 червня через задалегідь зроблені проломи в зовнішній огорожі на табір рушили танки Т-34 і полк особливого призначення МВС, котрий перед цим дислокувався під Куйбишевом. Тільки один танк вийшов з ладу, провалившись у вириту ув'язненими яму.

Усього було вбито і поранено, за даними виробничо-планової частини Кенгірського відділення таборів, понад 700 ув'язнених. Про постраждалих у військах нічого невідомо, але якщо вони і були, то одиниці.

Незважаючи на колосальну нерівність в озброєнні, ув'язнені трималися мужньо. Весь день 25 червня вцілілі в'язні пролежали в степу під спекотним сонцем під прицілами автоматів. 26-го їх змусили розбирати барикади і закладати проломи, а 27-го вигнали на роботу.

Кенгірське повстання, як і інші, було придушене. Але воно разом з іншими змусило владу послабити табірний режим. Відтепер на роботу в'язні стали ходити

без конвою, а в деяких випадках їм навіть дозволяли створювати сім'ї. Ці послаблення в тій чи іншій мірі зберігалися до початку 60-х років минулого століття.

Висновки

Отже, незважаючи на велику кількість жертв: загиблих, постраждалих морально і фізично, все-таки була досягнута поставлена мета – система ГУЛАГу була зруйнована. Разом з тим прискорився процес звільнення політв'язнів, досягнуто пом'якшення режиму в таборах. Упродовж наступних років звільнили дві третини ув'язнених, виправно-трудова табори (ВТТ) скасували, а в'язнів із ВТТ перемістили до колоній, особливо небезпечних – до тюрем. А в 1954 році особливі табори (до 1953 року їх було 12) були ліквідовані повністю.

Великі ГУЛАГівські повстання примусили радянське керівництво засумніватися у здатності контролювати навіть табори. Ці повстання спричинили зміну політики і народили «Відлигу». До остаточного розпаду СРСР залишалось більше 30 років. Але перший крок на цьому шляху зробили люди Норильська і Кенгіру. Найпершим й наймасовішим повстанням після смерті Сталіна було саме Норильське повстання, ключову роль у якому відіграли українці, зокрема колишні бійці УПА. Вражаючим є такий факт: коли почався штурм військами МВС захоплених в'язнями табірних зон і солдати та офіцери поливали повстанців

Плакат на честь 60-річчя Кенгірського повстання

свинцем з автоматів та кулеметів, українські патріоти відбивалися камінням. А коли й воно закінчилося – заспівали свій гімн «Ще не вмерла Україна».

Трагедія і героїзм повстанців у Кенгірі – яскравий приклад незламності, прагнення до волі. Чітка організація повстання, діяльність у концтаборі та їх масштабність свідчать про рівень політичних в'язнів у своєму розвитку – освіченість, інтелектуалізм, досвід національно-визвольної боротьби тощо. О. Солженіцин стверджує, що *«якщо Кенгірському страйку можна приписати у чомусь силу, то сила була – в єдності»*. Українці гуртувалися між собою і ставали гідним прикладом згуртованості для представників інших поневолених націй і народів у боротьбі за права людини і нації, у боротьбі за незалежність своїх національних держав.

Справді, ці повстання були частинкою тієї важкої боротьби за майбутнє вільної України, яку вів наш народ у минулому двадцятому столітті.

За кожним із повстанських протестів стоять, у першу чергу, люди – особистості, які, ризикуючи власним життям, не побоялися не лише виступити проти існуючих табірних порядків, а й змінити ситуацію на користь ув'язнених.

Досі загадковою залишається постать **Герша Келлера** (1924-1956) – єврея, який під час війни втратив усю свою родину, сам зумів втекти з німецького табору і приєднався до українського підпілля. З літа 1943 року – вояк УПА, восени 1944 року потрапив у радянський полон і був засуджений до 10 років таборів. За час ув'язнення отримав ще два вирокі, один із них – за вбивство донощика. Під час повстання в'язнів Степлагу Герш Келлер став одним із його організаторів, керував відділом виготовлення зброї для самозахисту. Саме тому він був засуджений до розстрілу.

16 червня 1971-го, на 34-му році ув'язнення, помер **Михайло Сорока**. На жаль, його ім'я все ще є мало відомим для українців. Але в минулому саме він був найавторитетнішим політичним в'язнем ГУЛАГу. Відбувши в радянських концтаборах майже 35 років, він так і не побачив вільного неба. 5 вересня 1953-го військовий трибунал Біломорського військового округу засудив Сороку до розстрілу за зраду, антирадянську агітацію, організацію підпілля та підготовку повстання. Через два місяці вирок замінили на 25 років ув'язнення. У березні 1954 року почався новий табірний термін Сороки: Кіров, Свердловськ, Петропавловськ, звідти етап у Казахстан у Кенгірський особливий табір, де, власне, він і очолив повстання. Авторитет Михайла Сороки був настільки великим серед політв'язнів різних національностей, що до нього ставилися з глибокою повагою й оберігали.

Євген Грицяк – колишній член української молодечої націоналістичної організації у Снятині, червоноармієць, політв'язень, організатор Норильського повстання, дослідник гіндуської філософії, український йогіст, а згодом постійна жертва сваволі КДБ. Ось в одному реченні – життя цієї небуденної людини, яку видало багате на таланти українське Покуття. Він був одним із п'яти керівників Норильського повстання (26 травня – 4 серпня 1953 року), в якому взяло участь від 16 до 20 тис. в'язнів ГорЛАГу і НорильЛАГу. Саме Грицяк передавав вимоги повстанців членам комісії з Москви 6 червня 1953 р. Вимоги було задоволено тільки частково, а в серпні після масового розстрілу в'язнів 3-ї зони повстання (56 загиблих) зазнало поразки. 1980 року в Канаді у видавництві «Смолоскип» вийшла друком книга Є. Грицяка «Короткий запис спогадів. Історії Норильського повстання», в якій автор описав історії самооборони українських політв'язнів у радянських концтаборах. Автор з величезною любов'ю говорить про своїх побратимів, захоплюється їхньою людською гідністю,

Обкладинка книги Євгена Грицяка

нездоланністю і мужністю. Головний урок повстання, за словами Грицяка, полягає у подоланні страху – перед тоталітарною системою, перед катами: *«Ми подолали там страх і то показали іншим людям. Тоді вже після нас пішли повстання у Новочеркаську уже мирних неув'язнених людей, а пізніше встали шістдесятники»*.

Всі ці люди, що пройшли через табори або залишилися там, гинули в ім'я своєї ідеї, своєї мети, мрії. Велика заслуга всіх ув'язнених полягає в тому, що вони все ж таки змогли, все ж знайшли в собі сили протистояти «табірному начальству», та й владі в цілому.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що спільною рисою усіх повстань у радянських таборах було те, що повстання могли мати успіх, якщо вони були б підтримані в інших місцях ув'язнення. Але це було неможливим через тотальний контроль за таборами, їх географічна віддаленість один від одного та інші причини.

Ці події мали велике значення. *По-перше*, вони показали, що люди готові зі зброєю в руках боротися проти радянського режиму: «... ми... побачили в усі очі: тисячі нас! що ми – політичні! що ми вже можемо чинити опір».

По-друге, інформація про повстання розповсюджувалася в усіх виправних установах СРСР, їх учасники передавали свій «досвід» іншим.

По-третьє, повстання викликали суттєві кадрові ротації керівництва ГУЛАГу.

По-четверте, табірні повстання примусили пом'якшити режим відбування покарання, що викликало циклічну реакцію: «... безжалісні удари лібералізму все більше й більше підкошували систему таборів». Результатом Кенгірського повстання стала низка заходів, що привели до змін системи: ГУЛАГ було реорганізовано, зменшилася роль концтаборів в економіці СРСР.

Фрагмент пам'ятника загиблим норильським в'язням

XX з'їзду вийшли десятки тисяч людей.

Більше того, повстання політичних ув'язнених, особливо 1950-х років, «відіграли роль не тільки в поваленні ГУЛАГу, але й у прискоренні демократичних перетворень в СРСР». Як зазначає О. Солженіцин, *«в 1950-ті роки почався процес табірної опору. Це була нова епоха Архіпелагу, яка його підірвала»*.

Протягом 1954-1956 рр. були реабілітовані 7679 чоловік, багато посмертно. Із в'язниць і таборів вже до

У Литві та Естонії героїв-повстанців вшановують на державному рівні, в Україні ж усе відбувається на рівні громадських слухань і конференцій у різних вишах країни. Разом з тим і біля Норильська, і на території Казахстану сьогодні встановлені пам'ятники на честь учасників повстань, про які йдеться в роботі.

На вшанування пам'яті про загиблих і закатованих повстанців, які своїм прикладом продемонстрували

Медаль «Кенгірське повстання», випущена у Львові

незламність українського духу в умовах сталінських таборів, у Львові була випущена медаль «Кенгірське повстання».

Від 1991 року ми вже маємо покоління тих, хто народився і був вихований в Україні. І саме молоде покоління має величезний шанс докласти зусиль у справі відродження української державності. Слід визнати, що досі дуже сильним є вплив радянського минулого на громадян нашої держави (особливо старшого покоління), безперечно цей фактор відбивається на поведінці та думках людей. Проте, незважаючи на певну інертність наших співгромадян, ми маємо всі можливості для розбудови демократичної української держави, про відродження якої боролися українці упродовж багатьох десятиліть.

незламність українського духу в умовах сталінських таборів, у Львові була випущена медаль «Кенгірське повстання».

Від 1991 року ми вже маємо покоління тих, хто народився і був вихований в Україні. І саме молоде покоління має величезний шанс докласти зусиль у справі відродження української державності. Слід визнати, що досі дуже сильним є вплив радянського минулого на громадян нашої держави (особливо старшого покоління), безперечно цей фактор відбивається на поведінці та думках людей. Проте, незважаючи на певну інертність наших співгромадян, ми маємо всі можливості для розбудови демократичної української держави, про відродження якої боролися українці упродовж багатьох десятиліть.

Пам'ятник українцям, які загинули на казахстанській землі

Список літератури:

1. Абрамкин В.Ф. Поиски выхода. Преступность, уголовная политика, места заключения в постсоветском пространстве. М. : Права человека, 1996. 240 с.
2. Грицяк Е. С. Норильское восстание: Пер. с укр. Грицяк Е. С. Норильське повстання. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. 79 с.
3. Є. Грицяк. Короткий запис спогадів. Балтимор-Торонто : Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1980. 117 с.
4. Дашкевич Я. Кенгірське повстання 16 травня – 26 червня 1954 р. Україна в минулому. Випуск 3. Київ-Львів, 1993. С. 114-133.

5. Карпенко В. Українці в Казахстані Віталій Карпенко. Київ : Газета «Вечірній Київ», 2000. 128 с.

6. Солженицын А. Публицистика, 1995. 720 с.

7. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ Малое собр. соч. Т.7. М., 1991. 528 с.

8. Росси Ж. Справочник по ГУЛАГу. Ч. 1. М. : Просвет, 1991. 263 с.

9. Хохряков Г. Ф. Парадоксы тюрьмы. М.: Юрид. лит., 1991. 224 с.

10. Шаламов В. Колымские рассказы. Книга первая. М., 1992. 592 с.

Посилання

11. Норильське повстання-1953: нескорені.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24998635.html>

12. Як українці перемогли сталінізм. 58 років Норильському повстанню.

URL: <http://www.istpravda.com.ua/ukr/digest/2011/05/31/41311>

13. Норильське повстання.

URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0526M/>

14. 42 дні свободи у кенгірському концтаборі.

URL: <https://uamodna.com/articles/42-dni-svobody-u-kengirskomu-konctabori/>

15. Люди Кенгіру. "Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати...".

URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/06/5/152549/>

16. Кенгірське повстання.

URL: <http://surl.li/qxkou>

Напрям «Дисидентський рух опору комуністичному
тоталітарному режимові»

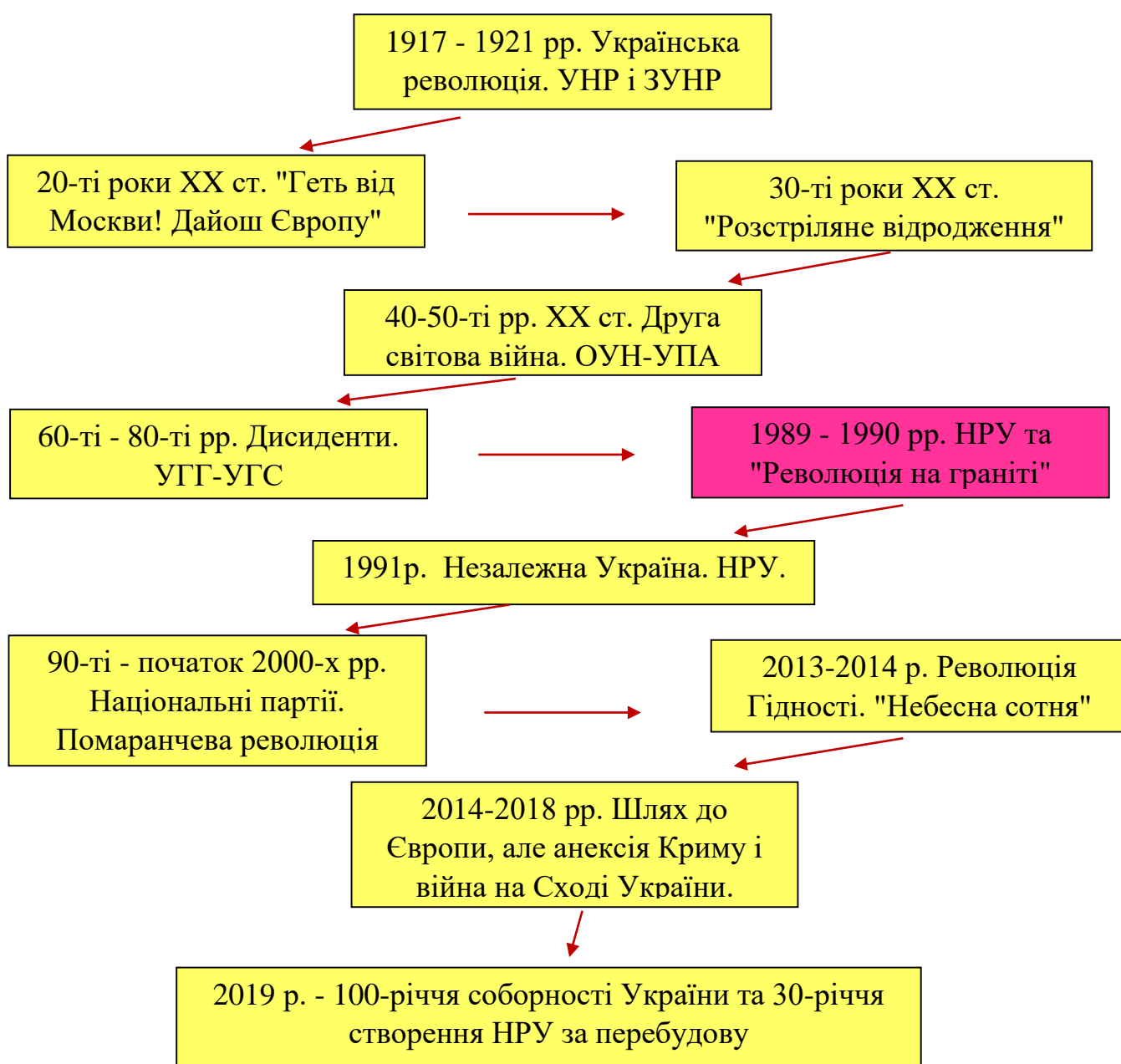
З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ У МАЙБУТНЄ ДИВЛЮСЬ

Роботу виконали: Скрипник Дар'я, Назаренко Анна, Сила Ксенія, учениці 10-В класу ліцею № 22 Чернігівської міської ради.

Науковий керівник: Попок Людмила Григорівна, вчитель історії ліцею № 22 Чернігівської міської ради.

Вступ

Обираючи тему нашої роботи, ми проаналізували основні етапи національно-визвольної боротьби за 100 років

Основні етапи боротьби українського народу за незалежність і свободу

і обрали один із найбурхливіших періодів в історії нашої держави. Чому саме цей етап боротьби? Тому що:

1) Наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття розпочався новий етап національно-визвольних змагань, фіналом яких стало здійснення віковичної мрії багатьох поколінь українців – Україна здобула незалежність.

2) У 1989 р. саме Народний Рух України за перебудову став тією організацією, навколо якої об'єдналися прогресивні сили українського суспільства. Становлення цього об'єднання тісно пов'язано з посиленням боротьби за волю, незалежність нашої держави. Можна також стверджувати, що створення Руху стало одним із перших кроків до формування громадянського суспільства, яке завершила Революція Гідності.

3) Чернігівська крайова організація Народного Руху була створена однією із перших в Україні і зробила вагомий внесок у здобуття незалежності.

І найважливіша причина:

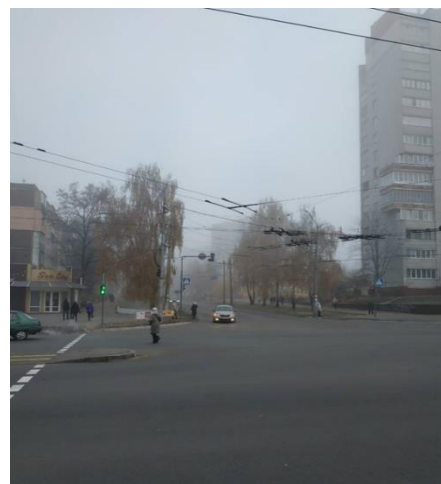
4) Події і життя та діяльність відомих чернігівських рухівців, пов'язані з вулицею Рокоссовського (зараз проспект Л. Лук'яненка), на якій розташований наш ліцей №22.

А саме:

- так звана «ковбасна революція», яка розворушила чернігівське суспільство й мала вплив на всю Україну, бере початок із ДТП на перехресті вулиць Доценка і Рокоссовського (зараз проспект Л. Лук'яненка);

- видатний діяч національно-визвольного руху, дисидент, Герой України, наш земляк Левко

Григорович Лук'яненко, повернувшись із в'язниці, деякий час проживав у будинку №41 по вулиці Рокоссовського (зараз проспект Л. Лук'яненка), який знаходиться поряд із нашим ліцеєм;

Перехрестя вулиць Доценка і Рокоссовського (зараз проспект Л. Лук'яненка), де відбулась ДТП, яка була початком «ковбасної революції»

Будинок, де жив Л. Лук'яненко

Ліцей №22 вул. Рокоссовського (зараз проспект Л. Лук'яненка), 45

- мабуть символічно, що близький друг і соратник Левка Лук'яненка, видатний державний, громадський діяч, перший голова Чернігівської Крайової організації Народного Руху Валерій Сарана теж жив 25 років на вулиці Рокоссовського (зараз проспект Л. Лук'яненка), 12.

Тому частину нашої роботи ми присвятили саме життю й діяльності Сарани Валерія Юрійовича. Ми також підтримуємо ідею перейменування вулиці Рокоссовського на проспект Левка Лук'яненка. А Валерію Сарани присвоїти звання «Почесного громадянина Чернігова» (посмертно) і також назвати одну із вулиць його ім'ям.

Ці люди жили з Україною в серці все своє життя. І пішли з нього з вірою в майбутнє. Тому назва нашої роботи саме така. Це рядки з вірша активного члена чернігівської Крайової організації Народного Руху, соратниці В. Сарани, педагога, поетеси Надії Миколаївни Галковської.

Наша творча група і керівник біля будинку В. Сарани (після візиту до його дружини)

Будинок, де жив В. Сарана, вул. Рокоссовського (зараз проспект Л. Лук'яненка), 12

У своїй роботі ми використовували Інтернет-ресурси, літературні джерела, відео Чернігівського телебачення, спогади самого Валерія Сарани, опубліковані ще за його життя, та інших учасників Руху. А також побували у квартирі Валерія Сарани й поспілкувались із його дружиною Тополь Ольгою Володимирівною. До речі, теж людина непересічна. Вона є доктором філософських наук, професором Київського Національного університету ім. М. Драгоманова.

**«Пора, брати! Покажем нині,
Що є у душах в нас святині.
Благословить нас мати й доля,
Бо в нашій хаті – наша воля.»**

Павло Гай-Нижник

Розділ 1

Котиться хвиля Народного Руху... На Україні відродження духу

1.1. Передумови створення Чернігівської Крайової організації НРУ за перебудову.

У період горбачовської перебудови завдяки політиці «плюралізму», «гласності», демократизації в Україні почали виникати різні «неформальні» громадські об'єднання. Однією з найбільших і масових була громадсько-політична організація «Народний Рух України за перебудову». Ідея створення цього руху була проголошена в Спілці письменників України ще восени 1988 року. Її підтримали на початку 1989 року установчі конференції українського товариства «Меморіал» та Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка. Проєкт програми руху був надрукований у газеті «Літературна Україна» 16 лютого 1989 року. По всій Україні почали виникати крайові організації руху.

Чернігівська крайова організація народного руху за перебудову була створена 9 липня 1989 року. Це була п'ята за часом утворення обласна організація Руху в Україні після Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської.

Отже, як це все відбувалось?

1.2. Основні події національно-демократичної революції на Чернігівщині (до створення Чернігівського відділення народного руху України):

1. Заснування Чернігівського осередку Товариства української мови ім. Т. Шевченка (15 січня 1989 року).

2. Повернення Л. Лук'яненка на Чернігівщину (26 січня 1989 року).

3. Утворення регіональної організації історико-просвітницького товариства «Меморіал» (25 лютого 1989 року).

4. Спроба створення ДДСП (11 березня 1989 року).

5. Збори в ЧДП ім. Т. Шевченка, присвячені річниці Чорнобильської трагедії (26 квітня 1989 року).

6. Зібрання представників «неформальних» організацій у палаці культури в/о «Хімволокно» (18 травня 1989 року).

Спочатку учасники зустрічі зібрались у холі другого поверху, але їх було набагато більше, ніж це дозволяло приміщення. За наполяганням Я. Мостепана

адміністрацією палацу було надане приміщення кінозалу. На цьому зібранні вперше публічно перед широким загалом чернігівців виступив Л. Лук'яненко. У своєму виступі він із позицій юриста звинуватив КПРС в узурпації влади, а існуючі негаразди в країні пов'язав із монополією однієї партії та закликав до реальної багатопартійності. Цю думку палко підтримали присутні.

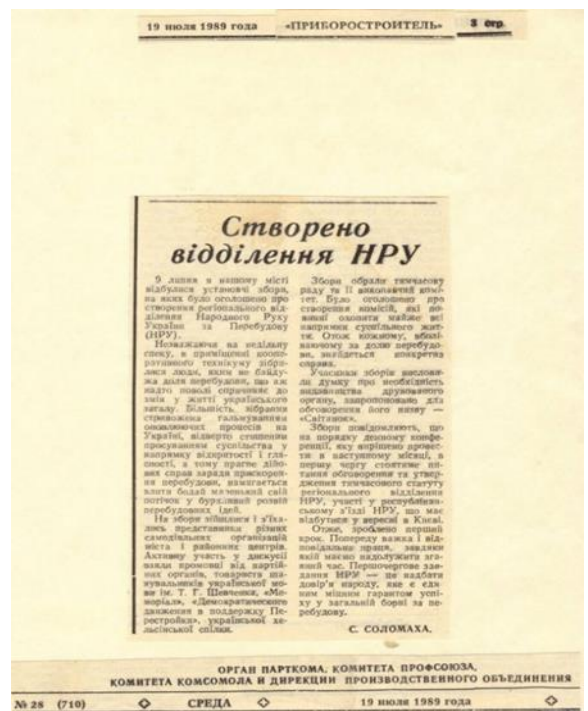
7. Зустріч керівників «неформальних» організацій на запрошення Товариства української мови ім. Т. Шевченка (кінець травня 1989 року).

Обговорювались питання відносин із владою, ставлення до неї, можливість співпраці між «неформальними» організаціями. На пропозицію С. Соломахи утворено оргкомітет із заснування об'єднання «неформальних» організацій на зразок прибалтійських фронтів. Для підготовки установчих зборів нової організації делеговано по три представники від кожної з присутніх на зустрічі організацій: Товариства української мови ім. Т. Шевченка, ДДСП, товариства «Меморіал», а також С. Жигінаса (запропонований Л. Костюченко як представник кооператорів).

8. Установчі збори Чернігівського відділення НРУ за перебудову в кооперативному училищі (9 липня 1989 року).

Підготовка зборів здійснювалась ДДСП (приміщення, запрошення учасників тощо) без узгодження з іншими членами «неформальних» організацій з розрахунком прийняти учасників зборів в ДДСП, а потім цю організацію оголосити Рухом. З цим не погодились В. Сарана, О. Котенко, С. Жигінаса, В. Розстальний та інші учасники зборів, які запропонували не вважати зібрання зборами ДДСП, а безпосередньо оголосити їх установчими зборами Чернігівського відділення НРУ за перебудову. У гарячих суперечках, у яких узяв участь В. Тканко – секретар міськкому Компартії з ідеології, перемогли прихильники проведення установчих зборів НРУ за перебудову. У відповідь на це прихильники ДДСП залишили президію (мабуть, розраховуючи на зрив зборів). У президії залишились Л. Костюченко та А. Майба, які продовжили вести зібрання, що прийняло рішення про утворення Чернігівського відділення НРУ за перебудову. Незважаючи на недільну спеку, у приміщенні кооперативного технікуму

Інформація у газеті в/о ЧРПС «Приборостроитель» за 19 липня 1989 року

зібралися люди, яким не байдужа доля перебудови, і що аж надто повільно відбуваються зміни в житті українського суспільства. Більшість зібрання стривожена гальмуванням оновлювальних процесів в Україні, відверто стишеним просуванням суспільства в напрямку відкритості й гласності, а тому прагне дійових справ заради прискорення перебудови, намагається влити бодай маленький свій потічок у бурхливий розвиток перебудовчих ідей.

Збори обрали тимчасову раду та її виконавчий комітет. Було оголошено про створення комісій, які повинні охопити майже всі напрямки суспільного життя. Отож кожному, хто вболіває за долю перебудови, знайдеться конкретна справа.

Учасники зборів висловили думку про необхідність видавництва друкованого органу, запропоновано для обговорення його назву – «Світанок».

Збори повідомляють, що на порядку денному конференції, яку вирішено провести в наступному місяці, у першу чергу стоятиме питання обговорення та утвердження тимчасового статуту регіонального відділення НРУ, участі в республіканському з'їзді НРУ, що має відбутися у вересні в Києві.

Отже, зроблено перший крок. Попереду важка й відповідальна праця, завдяки якій маємо надолужити згаяний час. Першочергове завдання НРУ – це надбати довір'я народу, яке є єдиним міцним гарантом успіху в загальній борні за перебудову.

1.3. Рушійні сили й учасники Руху.

1. Рух робітників та інженерно-технічних працівників (ІТР) за демократизацію управління на підприємствах, що розглядався його учасниками як спосіб підйому виробництва, у першу чергу товарів народного споживання, дефіцит яких був на той час кричущим.

2. Так звана «демократична» течія серед частини членів КПРС, які вбачали в поновленні «ленінських принципів» вихід із глухого кута, у якому опинилась мілітаризована економіка СРСР.

3. Рух за реабілітацію й поновлення прав репресованих за роки тоталітарного сталінського режиму та незадоволених (ображених) режимом.

4. Рух кооператорів та підприємців, народжений послабленням адміністративного тиску з боку держави.

5. Рух україномовної інтелігенції, приниженої комуністичним режимом, статус якої обмежувався роботою в офіційних україномовних виданнях, закладах культури та освіти.

6. Так звані «агенти впливу» із спецслужб. Саме представники цих рухів і течій утворили масовий рух, направлений на повалення мирним шляхом монополії Комуністичної партії на владу, демократизацію і, нарешті, здобуття Україною незалежності. Цей рух оформився 9 липня 1989 року в громадсько-політичну організацію – Чернігівське відділення Народного руху України за перебудову, яка очолила національно-демократичну революцію 1990-1992 років на Чернігівщині. Пізніше Чернігівське відділення Народного руху України за перебудову перетворилося в політичну партію – Чернігівську крайову організацію Народного

руху України, з 21 січня 2000 року діє як РУХ (Український Народний Рух), а з 25 січня 2003 року як Українська народна партія.

І якщо «ковбасна революція» в січні 1990 року була початком активної фази національно-демократичної революції на Чернігівщині, то її завершенням вважається формування обласної державної адміністрації В. Мельничука у травні 1992 року.

Однією з основних рушійних сил був рух української інтелігенції.

1.4. Рух української інтелігенції.

На Чернігівщині цей рух у кінці 80-х років був представлений такими постатями, як В. Чепурний, В. Сарана, Л. Куровська, М. Данилюк, В. Савенок, В. Ступак, Ю. Коцюбинський, Н. Галковська, С. Богдан, Г. Нестеренко, Р. Решетнюк, В. Єрмак та багато інших, котрі були ініціаторами створення Чернігівського обласного Товариства української мови ім. Т. Шевченка і його першими членами, та О. Котенка, який підтримував Л. Лук'яненка у спробах створити осередок Української Гельсінської Спілки на Чернігівщині.

Під впливом активістів цих організацій почалася поступова «українізація» до того аморфних «демократических движений» та перехід на платформу Народного руху України за перебудову.

На виборах до Верховної Ради України та місцевих рад у березні-червні 1990 року саме проти представників цього руху режим вів запеклу боротьбу (особливо проти В. Сарани), в т. ч. і шляхом прямої фальсифікації підсумків виборів. Як наслідок, жоден офіційний представник цих організацій не був обраний депутатом. Отже, режим бачив у них найбільшу небезпеку. Це підтвердили події «ковбасної революції», коли стихійний протест очолили саме представники національно-демократичних сил, які сформулювали вимоги, головували на мітингах та підняли національний синьо-жовтий прапор.

Після здобуття Україною незалежності та визнання НРУ за перебудову її головною рушійною силою деякі представники національно-визвольного руху української інтелігенції на Чернігівщині були запрошені на керівні посади до облдержадміністрації В. Мельничука (В. Сарана – заступник голови облдержадміністрації з гуманітарних питань, В. Чепурний – керівник прес-служби, Л. Куровська – заступник начальника облуправління культури, В. Єрмак –

Мітинг чернігівців на стадіоні ім. Гагаріна

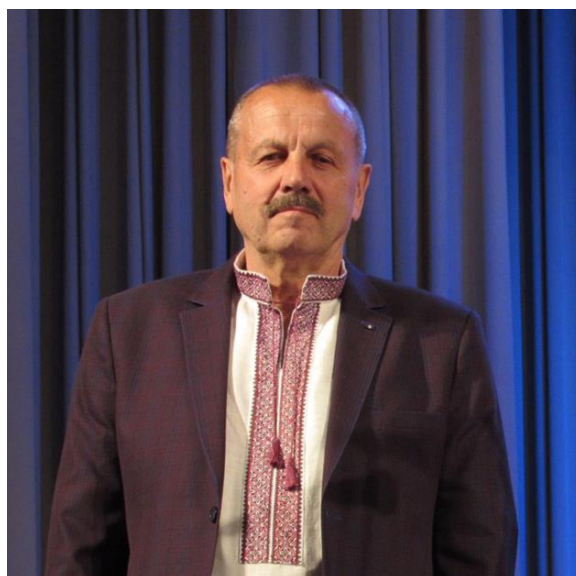
заступник начальника в справах молоді та спорту облуправління, Ю. Соболев – начальник відділу по зв'язках з громадськістю, політичними організаціями та рухами облдержадміністрації).

У своїй роботі наша творча група хотіла б розповісти про життя й діяльність першого голови Народного руху на Чернігівщині Валерія Юрійовича Сарани.

Розділ 2 Надія у нас одна – Рух, Яхєєва, Сарана

1.1. Життя і діяльність першого голови Чернігівської Крайової Організації НРУ Сарани В.Ю.

Валерій Юрійович народився 29 травня 1947 року в Києві. Після переведення батька в Чернігів переїхав у 1952 році до нашого міста, де навчався у школі №1. Після закінчення школи у 1965–1970 роках навчався в Київському інституті народного господарства імені Д. Коротченка (нині імені В. Гетьмана). Після проходження служби в армії працював у фінансових установах Чернігова, викладав у Чернігівському юридичному технікумі.

В. Ю. Сарана

З кінця 1980-х років активно включився в боротьбу за незалежність України. У 1989 році разом з Василем Чепурним, Владиславом Савенком, Анатолієм Лащевським, Олексієм Івченком, Леонідом Отрюхом, Богданом Луцівим та Владиславом

Бойком став засновником Чернігівського обласного товариства української мови

В. Сарана та Л. Лук'яненко на Установчому з'їзді НРУ

імені Т. Шевченка, де був обраний заступником голови. 9 липня 1989 року на установчих зборах Чернігівської крайової організації Народного Руху його обрано співголовою організації. Валерій Сарана очолив чернігівську делегацію на Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову, у складі якої був і Левко Лук'яненко. На цьому доленосному для визвольної боротьби форумі взяв участь не тільки як

делегат, а також і як член оргкомітету. 6 жовтня 1990 року його обрано головою чернігівського Руху, який він очолював до 14 квітня 1992 року.

Мітинги, якими часто керував Валерій Сарана, розбудили сонний Чернігів і всю область, на них вперше були підняті синьо-жовті прапори, пролунали вимоги позбавлення КПРС керівної ролі, слова про незалежність України. Походи «Дзвін-90» у 1990 році та «Козацькими шляхами» у 1991 році, які проводили товариство української мови імені Т. Шевченка та Народний

Похід «Козацькими шляхами» у Батурині, організований ТУМ імені Шевченка та НРУ

Березовий хрест, встановлений на місці бою під Крутами 29 січня 1991 року. Делегацію НРУ очолював В. Сарана (праворуч)

Рух, стали важливими віхами подолання комуністичної гегемонії у свідомості жителів Чернігівщини, викликали великий резонанс, поклали початок відродженню Батурина та доброї пам'яті про гетьмана Івана Мазепу.

29 січня 1991 року Валерій Сарана очолював делегацію Народного Руху на першому публічному вшануванні подвигу героїв Крут на місці бою з російськими більшовицькими військами. Тоді було встановлено березовий хрест.

Відтоді щороку 29 січня на цьому місці вшанується пам'ять захисників УНР уже на

національному рівні. Переслідувався КДБ, зокрема, за доставку з Вільнюса нелегальної чернігівської газети «Громада». Від чернігівського ТУМу («Просвіти») на виборах до Верховної Ради в березні 1990 року Валерія Сарану було висунуто кандидатом у депутати по Новозаводському виборчому округу. Тоді прихильники руху висунули гасло: «Надія у нас одна – Рух, Яхєєва, Сарана». «Компартійні органи вели активну пропагандистську

Гасло прихильників руху перед виборами до ВР 1990 року

роботу проти мене, як кандидата, що представляв політичну силу – Рух, який протистояв КПРС. У дискредитації

Перший номер газети «Громада», який таємно перевозив з Литви В. Сарана до Чернігова

мене КПРСівські агітатори не гребували нічим. Вони звинувачували мене у всіх смертних гріхах, мислимих і немислимих», – згадував Валерій Сарана. Для боротьби з рухівським кандидатом було створено обласний штаб на чолі з другим секретарем обкому КПРС Павлом Мисником. У другому турі Валерій Сарана програв вибори номенклатурному кандидату, як вважають рухівці, внаслідок фальсифікацій.

19 серпня 1991 року під час створення ДКНС у Москві від імені Чернігівського Руху підписав телеграму до Президії Верховної Ради УРСР: «Протестуємо проти московського дворцевого перевороту. Такий Союз Україні не потрібен. Вимагаємо негайного виходу України зі складу СРСР». У 1991 році на перших виборах Президента України був довіреною особою кандидата на посаду Президента В'ячеслава Чорновола у Чернігівській області.

Валерій Юрійович брав активну участь у розбудові молодого відновленої Української держави. У 1992-1994 роках працював заступником голови Чернігівської обласної адміністрації з гуманітарних питань, у 1995-1996 роках – викладачем у Чернігівському державному інституті економіки та управління, у 1996-1997 рр. – керівником апарату фракції Народного Руху у Верховній Раді України, 1998-2002 рр. – головним консультантом управління внутрішньої політики Адміністрації Президента України, у 2003 р. очолював одне з управлінь Державного комітету України з інформаційної політики.

У 2003-2006 рр. – генеральний директор Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», 2006-2007 рр. – заступник начальника управління культури і туризму Чернігівської обласної державної адміністрації.

Символічно, що вже на пенсії саме він у 2007-2012 роках був керівником будівництва та першим директором Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут». Як і те, що напередодні 27-ї річниці Незалежності України Валерій Сарана разом із побратимами створив обласний громадський комітет із ушанування пам'яті Героя України Левка Лук'яненка. Але, на жаль, 26 серпня 2018 року, через 50 днів після смерті Левка Лук'яненка, раптово пішов із життя і сам Валерій Сарана.

Отже, у 2018 році Україна втратила трьох видатних діячів українського національно-визвольного руху – Івана Драча, Левка Лук'яненка і Валерія Сарану. Тому саме цим трьом борцям за незалежну Україну 24 жовтня 2018 року у Чернігівському філармонійному центрі був присвячений вечір пам'яті «На скрижалях долі». Режисерами цього вечора були друзі й соратники по боротьбі Олег Васюта та Василь Чепурний.

Зранку, 24 жовтня, вони дали інтерв'ю про цей вечір на чернігівському телебаченні в програмі «Ранок». І там Олег Васюта про В. Сарану сказав: «Ще в 1990 році на одному з мітингів на Красній площі Валерій Сарана сказав, що не пройде і року, як на місці червоно-синього прапору радянської України буде майорити національний синьо-жовтий прапор України. І, дійсно, так і сталося в

серпні 1991 року. Ось яка була віра і впевненість у Валерія Юрійовича в перемогу. Його слова були пророчими.»

«Це величезна втрата для України, для людей, для великої рухівської родини. Тому що стільки, скільки зробив для України Валерій Юрійович, дуже мало хто зробив,» – сказав голова партії «Народний рух України», народний депутат Віктор Кривенко. А багаторічний очільник Руху на Чернігівщині Володимир Ступак зазначив, що Сарана – це ціла епоха, «завдяки йому в 1989-90 роках піднялись сотні, а потім тисячі людей. Саме він був тим поводитирем, за яким пішли люди».

Закінчити хотілось би такими рядками вірша поета Павла Гай-Нижника:

Коли помирають герої –
Їх Янгол відносить на своїм крилі
До Бога в обитель, у тихі покої,
Де більше немає горнила борні.
Коли відлітають у небо герої –
Їм гори вклоняють верхівки свої
І плачуть дощі, їх освячують зорі,
Їм вірні нащадки складають пісні.
Коли йдуть у вічність майбутню герої –
Народжує смерть їх проміння у млі
І зрощує гідні звитяг нові долі,
І силу народу, і велич землі.

2.2. *«Пізнав я рано смак свободи»... (Спогади Сарани В.Ю., опубліковані за його життя).*

Спогади В.Ю. Сарани

«Чому я був серед перших учасників національно-визвольної боротьби»

Мої дитячі та юнацькі роки з 1952 року пройшли у Чернігові. Я жив і виховувався в українській родині, де була постійна тяга до української мови, книги, пісні. У домашній бібліотеці були твори Шевченка, Лесі Українки, Котляревського, Нечуя-Левицького, Квітки-Основ'яненка, сучасних українських авторів. Батьки свідомо віддали мене до української школи, хоча поряд була престижна російська. У студентські роки продовжував цікавитись українською історією і літературою. Захоплювався поезією Симоненка, Вінграновського, Сингаївського, Сома, Драча, Павличка. Думаю, що все це у комплексі сформувало моє ставлення до української ідеї, української незалежності.

Слухав «Радіо Свобода», «Вільна Європа», «Німецька хвиля», які теж збагачували інформацією. Тобто до кінця 80-х років мій світогляд щодо української національної ідеї був в основному сформований. Передплачуючи газету СПУ «Літературна Україна», ознайомився з проектом Статуту ТУМу ім. Тараса Шевченка і створив у юридичному технікумі, де на той час працював, первинний осередок Товариства. Одночасно йшли пошуки однодумців, які б поділяли мої погляди. Так виник гурт людей, до якого увійшли: я, журналісти Чепурний,

Савенок, інженери Івченко та Лащевський, нині покійний режисер та актор Леонід Отрюх.

Наша група провела велику підготовчу роботу і вже під час проведення обласної установчої конференції ТУМу до її керівництва увійшли люди посправжньому патріотично налаштовані, а не ті, кого нав'язував обком КПРС. Очолив Товариство Василь Чепурний, я став його заступником, а Владислав Савенок – секретарем. На засіданнях Товариства розглядалося багато питань, що стосувались української мови, культури, духовності. Але все частіше у виступах лунали політичні мотиви, що дуже лякало представників обкому, міськкому, райкомів КПРС, які ходили на засідання Туму, як на роботу. Саме в Товаристві, я переконаний, визріло те ядро, те коло людей, які в подальшому сформували РУХ, надали його ідеології національно-демократичного, а не загальнодемократичного забарвлення. [1, с. 290-291]

Про значення «ковбасної революції» в Чернігові для розвитку Руху

Стихійний вибух, пов'язаний із «ковбасною революцією», який сколихнув Чернігівщину та загалом й Україну, показав, що в області вже існує політична сила, яка здатна очолити народну стихію і повести її в напрямі демократизації суспільства та державної незалежності. Під час цих подій з найкращого боку як організатори та патріоти проявили себе Віталій Розстальний, Віталій Москаленко, Іван Панченко, Сергій Жигінас, Олександр Котенко та багато інших. Ця подія викликала шок і переляк у компартійному таборі. Якщо до «ковбасної революції» до нової політичної сили, яка зароджувалася, ставилися дещо зверхньо, то під час січневого вибуху лідери РУХу були запрошені на зустріч з керівництвом області за участю тодішнього завідувача ідеологічного відділу ЦК КПУ, а в майбутньому Президента України, Леоніда Кравчука. Ми на зустрічі висунули низку вимог, у тому числі й політичного характеру. Серед них – розпуск бюро обкому КПРС. Слід зазначити, що значна частина наших вимог була виконана. Наприклад: надання приміщення для РУХу (до того усі зустрічі, наради проводилися на приватних квартирах членів організації). У двох невеличких кімнатах за адресою м. Чернігів, вул. Щорса, 4, де він розмістився, збиралось під час різних заходів до декількох десятків людей. Після «ковбасної революції» Чернігівський РУХ почав структуруватися, організаційно зміцнів, перейшов до більш організованої та планової роботи.

На першому етапі формування керівництва Крайової організації РУХу, очевидно, через бажання зробити його максимально демократичним, було створено тріумвірат – три співголови організації: я, Олександр Котенко та Анатолій Майба.

Але така схема не витримала перевірки часом, бо політичне протистояння з КПРС вимагало більш чіткої та централізованої системи керівництва організацією. Було прийнято рішення - відмовитися від інституту співголів. Мене обрали головою Крайового РУХу. [1, с. 292-293]

Про перевезення з Литви газети «Громада»

Мені випало привозити на Чернігівщину перший номер газети «Громада», який друкувався в Литві. Тоді Литва була островом свободи на території Радянського Союзу. Там усе друкувалося, бо місцева влада в цьому руслі рухалася. І тодішній редактор «Громади» Віталій Москаленко звернувся до нас, до Руху, з проханням: хто може поїхати по газету? Наприкінці літа у мене ще тривали канікули, я був вільний, тому й поїхав. Тоді через Чернігів ходив гарний потяг «Рига-Сімферополь». Сідаєш, і вранці вже у Вільнюсі. А вечірнім потягом їдеш назад, на Чернігів.

Але якось не розрахував, що тиражу газети буде стільки за обсягом. Зміг забрати лише половину тиражу, і то завантажив ним дві валізи. Сказав, що хтось приїде за рештою. Завантажив газети у камеру схову на вокзалі і пішов до вечора гуляти по Вільнюсу. А коли перед від'їздом став забирати газети з камери схову, раптом бачу, що моя ніша не відчиняється. Набрал код, який забути неможливо: рік свого народження – 1947. Аж тут біжить чоловік, що обслуговує камери. Відчинив. Усе пройшло спокійно. Виявляється, по Вільнюсу спецслужби мене не «водили», а чекали на вокзалі, думали, може, я вчиню якийсь скандал, щоб затримати.

Пасажирів було небагато, літній сезон завершувався. Мені спало на думку, що я обдурю цих людей, які стежать за мною, у Гомелі. Спакував валізи. Вийшов у Гомелі на перон, прогулююся. Як тільки дали сигнал, що поїзд відправляється, я швидко забіг у вагон, забрав валізи і зіскочив на перон. Думаю: цікаво, хто вийде слідом за мною? Не помітив нікого, і поки йшов від залізничного до автовокзалу, в цей проміжок часу спецслужби мене втратили з поля зору. Але, коли я сів в автобус на Чернігів, мене знову «засікли».

На зупинці на заправній станції під Ріпками до автобуса зайшли міліцейський майор і люди в цивільному. Звеліли забрати речі і виходити. Привезли мене в райвідділ міліції. Тут підключилися люди з КДБ. І мене там тримали цілий день. Лякали, що посадять. А їхнє завдання було не просто в тому, аби забрати ці газети, а щоб я повідомив своїм, що газети пропали, що їх вкрали. До речі, вони не знали, що це не весь тираж. Завершилося все тим, що мене відпустили, а газети забрали. Але ми направили до Литви іншого гінця, менш відомого, ніж я. Він отримав від мене інструкцію, як провезти газети і таки ж доставив їх. Це було дуже несподіваним для спецслужб. [1, с. 296-297]

2.3. «Наша держава тяжко постає і ми вартуємо цілодобово» (спогади рухівців).

Осадців Іван Васильович (лікар-гематолог, один із засновників Чернігівського осередку Української екологічної асоціації «Зелений світ»)

Про Валерія Сарану

Мітинги майже завжди відкривав Валерій Сарана. Людина із дивним поєднанням прагматизму, романтизму, українського гумору та природної хитрості, цей чоловік задавав тон виступів, а далі надавав слово кожному із нас. Бажаючих було небагато. [1, с. 277]

Про похід «Козацькими шляхами»

Літо 1991 р. виявилось жарким і в фізичному і в політичному змісті. Імперію розривало в різні боки. Люди хотіли змін. Саме в цей час Рух та ТУМ ім. Т. Шевченка організували похід «Козацькими шляхами» по північних районах області. Зі сторони ТУМу керівником був Василь Чепурний, людина із природною інтелігентністю та глибокою патріотичністю водночас. Автобусом їхали від одного до іншого визначеного населеного пункту та проводили в них мітинги. Робота була старанно продумана та психологічно вивірена, хоча зовні все здавалось стихійним. Зразу при виході із автобуса Іван Іващенко на всю потужність включав магнітофон із козацьким маршем. До нашої колони підбігали компартійні агітатори, щоб «гавкнути» та «куснути». Нам було байдуже, а місцеві люди не могли нічого чути за гучним маршем і все сприймалось, наче ці агітатори нас вітають. Саме цей момент нас дуже смішив, тому ми весело усміхались, передчуваючи фіаско агітаторів, а вони повторювали цю помилку із села в село.

Далі підходили до вибраного місця десь на підвищенні. Потім звучало коротке вступне слово про похід В. Ступака, В. Сарани чи В. Чепурного, а за словом зразу ж лунала гарна українська пісня. Прекрасний музичний супровід здійснював композитор Микола Збарацький.

В поході під Коропом ним була створена пісня «Козачка» на слова Надії Галковської. [1, с. 278]

Спогади Надії Галковської (активістка НРУ, педагог, поетеса) про похід «Козацькими шляхами»

«Під час відомого і, як згодом з'ясувалось, історичного походу «Козацькими шляхами» з'явилися у мене такі рядки:

Поступ козацький воскрес!
Котиться хвиля Народного Руху,
Гомін степами гуде,
На Україні відродження духу
Святом соборним гряде.
Станем під прапором кольору жита,
Кольору чистих небес,
Хочемо вільно любити і жити,-
Поступ козацький воскрес!

Неповторне, хвилююче почуття власної причетності до виборювання своєї держави сповнювало душу тоді та й тепер високою радістю і щасливими сподіваннями на достойне життя. А в царині творчості мої емоції, роздуми, досвід спілкування з непересічними особистостями втілилися у сюжети літературних творів. [1, с. 196-197]

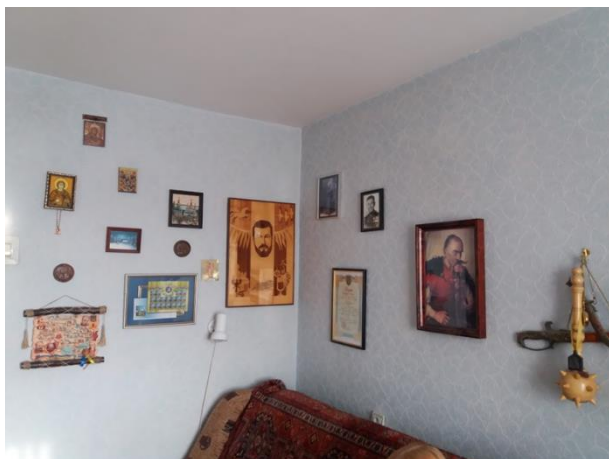
2.4. *Наші враження про відвідування квартири, де жив В.Ю. Сарана і спілкування з його дружиною Ольгою Володимирівною Тополь.*

Ми дуже вдячні дружині Валерія Сарани за те, що вона нас люб'язно прийняла у себе вдома. Одразу відчули, що все тут нагадує про нього. У коридорі висів календар 2017 року, але «рухівський».

В його кімнаті є куточок з речами на стіні, які були дуже дорогі для нього. Але найбільше ми були вражені кількістю нагород, які нам показала,

«Рухівський» календар у квартирі В. Сарани

Куточок у квартирі В. Сарани

Української православної церкви;

- Орден архистратига Михаїла УПЦ КП (указ Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета, 2009 р.);

- Медаль «за жертвність і любов до України» УПЦ КП (указ Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета, 2015 р.);

в ході бесіди Ольга Володимирівна і дозволила їх сфотографувати.

Це такі нагороди:

- Орден «За мужність» III ступеня (Указ Президента, 2009 р.);
- Орден Миколая-чудотворця УПЦ КП (указ Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета, 2008 р.) за відродження духовності та утвердження помісної

Нагороди В.Ю. Сарани

**Подяка Президента України
В. Сарані за особистий внесок у
боротьбу за незалежність України**

- Подяка Президента України за особистий внесок у боротьбу за незалежність України, відстоювання ідеалів свободи та демократії (2009 р.);

- Подяка прем'єр-міністра України за значний внесок у державне будівництво та консолідацію українського суспільства (2016 р.);

- Почесна Грамота Верховної Ради України за особливі заслуги перед українським народом (2009 р.);

- Грамоти Чернігівської обласної ради, Чернігівської обласної державної адміністрації (2017 р.);

- Відзнака «25 років у народному Русі України» (2014 р.).

Ольга Володимирівна відмітила, що найціннішою нагородою для Валерія був орден

«За мужність», який дають лише учасникам військових дій. Адже його діяльність у ті часи дійсно була неабиякою мужністю. Ми не брали в неї інтерв'ю, тому що пройшло лише два з половиною місяці після смерті чоловіка. Вона нам показувала, розповідала те, що хотіла сама. Розповіла нам, що продовжить роботу в обласному громадському комітеті із вшанування пам'яті Л. Лук'яненка, а тепер ще і вшанування пам'яті її чоловіка Валерія Сарани.

Ольга Володимирівна звернула нашу увагу на те, що, займаючи високі державні посади, Валерій Юрійович не надбав багатства, а жив дуже скромно. Адже не це було головним у його житті. І ми це дійсно побачили. Також у його кімнаті є спортивний куточок, де стоїть тренажер та спортивний інвентар. Від дружини ми дізналися, що Валерій активно займався спортом, був майстром спорту з греблі на байдарках і просто фізично загартовувався.

Коли ми прощалися з Ольгою Володимирівною, то вона висловила свою вдячність за пам'ять про її чоловіка, що ми, якщо побажаєм, будем з нею співпрацювати у справі збереження пам'яті про Валерія Юрійовича Сарану та інших борців за свободу.

Ми, звичайно, погодилися. А також вона припустила, що може хтось із нас вступить до університету ім. Драгоманова і побачимось ще там. І вона посміхнулась, але очі були сумні. А коли за нами зачинились двері квартири, ми всі одноставно зробили висновок: з цього короткого візиту і спілкування ми дізналися набагато більше про нашого героя, ніж у книжках та Інтернеті.

Висновки

Народний рух за перебудову зіграв велику роль у відродженні української нації і здобутті незалежності України. І він назавжди залишиться в українській історії. У цьому велика правда. Більше того, рух став міжнародним поняттям, поняттям світової політики.

На той час це був справді рух, а не політична партія. А чернігівські рухівці брали активну участь і були зачинателями ключових подій новітньої історії. Наслідки тих подій і досі визначають наше життя. Крайова організація зробила вагомий внесок у здобуття незалежності України, захист прав людини і нації. Приклад і досвід героїв, таких як В. Сарана та ін. – дороговказ громадянам сучасної української держави у справі її перетворення у країну щасливих, заможних людей, успішного розвитку української нації у сім'ї європейської і світової спільноти.

А зі здобутків і помилок майже 30-ти річної історії Руху неодмінно треба винести уроки. Найголовніший урок, на нашу думку, це відсутність єдності у лавах Руху на певних етапах боротьби. Відбулось декілька розколів у Русі. Не змогли визначити єдиного кандидата у Президенти, відмовились увійти до уряду та ін. Тому зараз ця, вже політична, партія не має такої широкої підтримки у народі. Але, попри це, історичне значення діяльності Руху дуже велике, і особливо окремих його видатних діячів. Тому 9 квітня 2015 року Верховна Рада України визнала членів НРУ, які вступили до лав організації до 24 серпня 1991 р., борцями за незалежність України у ХХ столітті.

Саме таким борцем, мужньою людиною був головний герой нашої роботи Валерій Юрійович Сарана. «Він був світочем, полум'яним патріотом. Його серце було наповнене любов'ю до рідної землі, до України, до рідного народу», – сказав у заключному слові на похоронах керівник Чернігівської єпархії УПЦ(КП), архієпископ Чернігівський і Ніжинський Євстратій (Зоря). Тому ми пишаємось такими героями і будемо продовжувати їх справу. Сам Валерій Сарана на святкуванні 25-ої річниці НРУ сказав: «Ми дуже раді тому, що молоде покоління прийняло від нас естафету боротьби». Адже наша боротьба за повну незалежність України, на жаль, ще не завершена. Анексований Крим, війна на Сході України, корупція всередині держави... Тому ми дуже хочемо вірити, що наше покоління завершить цю боротьбу.

Одна із учасниць нашої творчої групи – Сила Ксенія – є членом молодіжної патріотичної організації «Юнацький корпус».

Юнацький корпус був створений у 2015 році за ініціативи першого командира полку «Азов» А. Білецького.

Зібрання членів «Юнацького корпусу»

Член «Юнацького корпусу», учасниця нашої творчої групи Сила Ксенія (сидить ліворуч)

Мережа таборів та осередків по всій Україні зростає з кожним роком. Це молодіжна організація, мета якої національно-патріотичне виховання із залученням педагогів, учасників АТО, волонтерів, громадських діячів. Члени організації проводять уроки мужності, готують учнів до козацьких змагань «Сокіл», («Джура»), тренінги з надання першої допомоги, всеукраїнські спортивні змагання та конкурси.

Закінчити свою роботу ми хотіли б віршем доктора історичних наук, поета Павла Гай-Нижника:

Ми – обрані
Гідність палких сердець
І велич геройського чину
Нас кличе на вічний герць,
До слави без страху, загину!
Ми леви – народ-борець,
Що долю творить без спочину!
Ми вічність, ми – люд-мудрець,
Що пише новітню днину!
Між націй земних ми – вінець!
Чесноту плекаєм єдину,
Обрав нас із честю Творець
В майбутнє вести Батьківщину!

Список джерел та використаної літератури

1. Боротьба за незалежність України у 1989-1992 рр.: Чернігівська Крайова Організація Народного руху України за перебудову. До 20-річчя створення Народного Руху України за перебудову: Зб. документів і матеріалів / Укр. інститут нац. пам'яті, Чернігів. обл. держ. адм.; Черніг. громадськ. орг. ком. з підготовки та проведення заходів щодо відзначення 20-ї річниці утворення громадсько-політ. орг. Народного Руху України за перебудову; Упоряд.: С. В. Бутко, С. В. Соломаха. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереди», 2009. – 432 с.

2. Гарань О. В. Від створення руху до багатопартійності. К., 1992. 48 с.

3. Інтерв'ю О. Васюти, В. Чепурного на чернігівському телебаченні UA: Чернігів у програмі «Ранок» про вечір пам'яті «На скрижалях долі» (24.10.2018).

4. Ковтун В. Історія народного руху України. К., 1995. 382 с.
5. Павленко С. «Опозиція на Чернігівщині: 1944-1990». Чернігів : Редакційно-видавничий відділ Чернігівського обласного управління по пресі, 1995. 80 с.
6. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову Упорядник Є. Жеребецький. Вид. 2-ге. К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2009. 496 с.: іл.
7. Указ Президента України № 155 / 2009 від 13.03.2009 «Про відзначення 20-ї річниці створення НРУ за перебудову».
8. Фотоматеріали отримані під час візиту до квартири В. Сарани і спогади його дружини Тополь Ольги Володимирівни.
9. Чернігівська Крайова Організація НРУ. Офіційний сайт організації:
URL: <http://surl.li/qxkfw>

Напряом «Українська державність:
від Революції на граніті до Революції Гідності»

***РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ НА ГРАНІТІ
У БОРОТЬБІ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ***

Роботу виконали: Мартиненко Андрій, Мороз Поліна – учні 8 класу Тур'янського НВК «Загальноосвітній навчальний заклад І-ІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Сновської міської ради Чернігівської області.

Науковий керівник: Петрук Віктор Володимирович, учитель історії Тур'янського НВК «Загальноосвітній навчальний заклад І-ІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Сновської міської ради Чернігівської області.

Вступ

Актуальність роботи. Кожне суспільство потребує гармонії та стабільності, котрі ґрунтуються на моральних та етичних нормах і цінностях. Носіями цих норм є особистості з високоморальною поведінкою, серед яких чільне місце займають герої. Героїчна особистість представляє собою досконалу в духовному та фізичному сенсі людину, що є прикладом для сучасників, прийдешніх поколінь. Герой потрібен як приклад добра, відваги, сміливості та позитивних цінностей молоді.

Кожний етап розвитку українського суспільства має своїх героїв, які формувалися під впливом історичних, культурних, ментальних особливостей. Виняткової актуальності сьогодні набуває виховання дітей та молоді на прикладах національного героїзму задля розвитку в них відваги, здатності долати труднощі та робити висновки з минулого.

Сучасна історія України створює нові приклади героїзму. Одним з таких прикладів є революція на граніті, яка сформувала новий пантеон героїв. Революція показала згуртованість суспільства та піднесення громадянської активності. Українське суспільство повстало за людську та національну гідність, які роками нехтувалися правлячою елітою.

Мета роботи. Дослідити зародження та розвиток студентського руху в період кризи радянської системи кінця 1980-х років. Оцінити вклад студентської молоді в державотворчих процесах України. Формувати ціннісні орієнтири і почуття патріотизму у дітей та молоді на основі збереження історичної пам'яті українського народу.

Завдання дослідження:

1. Дослідити причини і наслідки студентських рухів 1980-х років, «Революції на граніті».

2. Зібрати історичні довідки, опрацювати публікації у засобах масової інформації, ознайомитись з архівними документами даного історичного періоду.
3. Проаналізувати думки істориків та розповіді можливих очевидців та учасників революційних подій.
4. Підвести підсумки і визначити значення студентів у житті країни.

Об'єкт і предмет дослідження

Об'єкт дослідження – вплив студентів на зміни в Україні, діяльність молодіжних організацій.

Предмет дослідження – студентські рухи кінця 1980-х років «Революція на граніті».

Метод проведення дослідження

Історичний метод пізнання, метод аналізу, синтезу, порівняння, абстракції, гіпотетичний.

Структура роботи складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Розділ 1

Причини й передумови студентської Революції на граніті

Сьогодні, коли Україна бореться за збереження незалежності, варто частіше згадувати ті події, які стали початком краху комуністичного режиму та відновлення державності 24 серпня 1991 року.

Студентській революції 1990 року, або Революції на граніті, передували події, які сталися в Україні у 80-х роках ХХ століття.

Період перебудови в УРСР (1985-1991 роки) відзначився різкими змінами в усіх сферах суспільного життя. Відчутно поглиблювалася соціально-економічна криза, почалися зміни у політичній системі.

Унаслідок політики демократизації і гласності постало багато громадських організацій, спілок і товариств, метою яких була боротьба за ліквідацію монополії комуністичної ідеології у суспільному житті.

Ініціативний комітет зі створення Української студентської спілки (далі – УСС) розпочав діяльність у серпні 1989 року під час походу козацькими місцями, організованого студентами Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

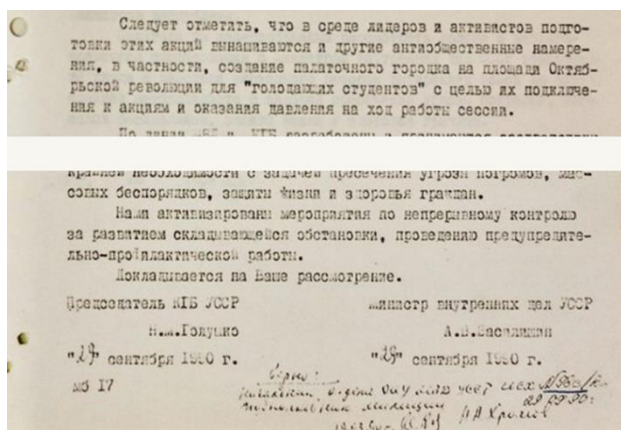
Першою справжньою перевіркою організаційних можливостей щойно створених студентських організацій, зокрема УСС, стала акція студентського єднання у лютому 1990 року. Запланована як страйк, надалі вона проводилася у різноманітних формах. Страйки, мітинги та пікети відбувалися у вищих навчальних закладах Києва, Львова, Харкова, Чернівців, Дніпропетровська,

Дніпродзержинська. Документи, зокрема відозви організаторів, свідчать, що студенти висували не лише економічні, а й політичні вимоги.

У березні 1990 року в Україні було проведено перші «альтернативні» вибори до Верховної Ради УРСР, за результатами яких сформовано прокомуністичну більшість – «групу 239» та демократичну опозицію – Народну Раду, що складалася переважно з дисидентів.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР проголосила Декларацію про державний суверенітет України, чим розпочала новий етап боротьби українців за незалежну державу. Піком протистояння між комуністичним режимом і демократичною опозицією стала акція протесту та голодування студентської молоді у Києві на площі Жовтневої революції (нині – Майдан Незалежності), відома як Революція на граніті.

На початку 90-х років масові акції протесту проходили у багатьох республіках СРСР, проте в Україні особливістю Революції на граніті було те, що її рушійною силою були не політики, а студентська молодь.

Фрагменти доповідної Голови КГБ УРСР Миколи Голушка про підготовку студентського голодування та масових акцій антикомуністичної опозиції 30 вересня та 1 жовтня 1990 року

Ідея голодування зародилася влітку 1990 року в середовищі УСС в Києві. Замисел швидко підхопило Студентське братство Львова. Було обрано співголів акції, якими стали: Олесь Доній (голова УСС Києва), Маркіян Іващишин (голова Студентського братства Львова), Олег Барков (голова УСС Дніпродзержинська). Комендантом наметового містечка обрали студента IV курсу Київського державного

університету імені Т. Г. Шевченка Тараса Корпала.

11 вересня Верховна Рада УРСР прийняла рішення про заборону проведення будь-яких мітингів на відстані одного кілометра від будівлі парламенту, однак 2 жовтня акція протесту все одно розпочалася.

Тоді, в жовтні 1990-го, більшість студентів боялися не так штурму силовиків, як відрахування зі своїх навчальних закладів. Вони дуже хотіли навчатися, але почуття патріотизму було сильніше. Батьки здебільшого не знали про відважний вчинок своїх дітей. Молодь підтримали представники старшого покоління.

Розділ 2

Революція на граніті – новий етап боротьби українців за незалежну державу

2.1. Планування та підготовка акції протесту

На холодному граніті зібралися студенти з усієї України.

Ядром Революції на граніті стали дві найбільші на той час студентські організації: Студентське Братство Львова на чолі з Маркіяном Іващишиним та Українська Студентська Спілка (далі – УСС) з Києва.

Засновником та головою останньої був Олесь Доній, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. «Щоб знайти людей зі схожими поглядами, мені знадобилось кілька років, – згадує він. – Я запросив до університету колишнього політв'язня Сергія Набоку для дебатів по «чорних сторінках» історії, зокрема, Голодомору. За це мене планували виключити з вишу. Коли інформацію надрукували у газеті «Київський університет», до мене почали приходити студенти інших факультетів та знайомитись». Так почалося створення УСС.

«Планування акції зайняло півгодини, а підготовка – декілька місяців», – згадує Доній. За півроку до жовтневих подій відбувалася зустріч у Вільнюсі. На неї приїхали Олесь Доній та Юрій Зубко від УСС, Олег Кузан та Тарас Давидяк від Студентського Братства. Хто саме запропонував фінальний формат протесту, сказати важко: спогади учасників різняться. Прикладом могли слугувати подібні акції, які на той час, вже відбулися в Болгарії та Китаї. Протести на площі Тяньаньмень у Китаї тривали з квітня по червень 1989 року. Головною рушійною силою стало студентство, що загалом виступало за демократичні перетворення в країні. Події закінчилися силовим розгоном за допомогою армійських підрозділів, що призвело до численних жертв.

Після цієї зустрічі організації не контактували аж до початку акції, щоб зберегти секретність. Такого ж принципу дотримувались і впродовж протесту: остаточний план дій знало лише керівництво.

До підготовки студенти підійшли ґрунтовно: орендували розкладачки та намети, спеціально замовили для них кілки на заводі «Більшовик», читали літературу про методики голодування. Щоправда, за спогадами, правил входу та виходу з голодування майже ніхто, врешті, не дотримувався. Крім того, важливим етапом стало переконати майбутніх учасників. «Я був проти голодування, – згадує Михайло Свистович, тоді – студент економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вважав, що акція хороша, але треба її відкласти. Ми нічого не доб'ємося і не зможемо вдруге використати цей інструмент. Тоді я приєднався з чистої солідарності».

Студенти висунули п'ять вимог:

1. Недопущення підписання нового союзного договору.

2. Перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року.

3. Повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення націоналізації майна Компартії України та Ленінської комуністичної спілки молоді України.

4. Проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки.

5. Відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

Перші три запропонував Доній, інші привезли львів'яни. Не усі члени УСС вважали відставку Масола необхідною. Разом з тим, у разі перемоги, лише цей пункт міг бути виконаний одразу. Врешті, вимоги просто поєднали. «Інші вимоги

Вимоги голодуючих студентів

(крім відставки Масола, – ред.) були загальнодемократичними, вони звучали тоді у протестах у багатьох інших країнах. Їх, звісно, підтримували, але вони не були настільки важливими, як та загальна вимога, яку розуміли усі. Це вимога демократії та незалежності», – згадує Володимир Чемерис, тоді – студент фізичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Акцію вирішили проводити під колективним керівництвом: до нього увійшли Олесь Доній, Маркіян Іващишин та Олег Барков, голова Дніпродзержинської

Луцькі студенти на сходах Червоного корпусу університету ім. Т. Шевченка. В центрі - голова волинського Студентського братства Сергій Годлевський. Праворуч від нього - студент історичного факультету Володимир Собчук (до мобілізації - директор бібліотеки Східноєвропейського університету в Луцьку)

УСС. Хоч остання організація не була чисельною, для студентів було важливо представити у керівництві усі регіони країни.

2.2. Перебіг акції протесту та реакція влади на голодування студентської молоді

Акція розпочалася другого жовтня. Попри старання студентів, документи

**63. Із постанови Верховної Ради УРСР
"Про розгляд вимог студентів, які проводять
голодування у м. Києві з 2 жовтня 1990 р."**

Розглянувши вимоги студентів, які проводять голодування в м. Києві, передані Президії Верховної Ради УРСР 2 жовтня 1990 року... Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

1. Стосовно проведення нових виборів:

...Прийняти Закон про референдум в Українській РСР, Закон про громадські об'єднання та організації в Українській РСР, Закон про статус народного депутата Української РСР, передбачені порядком денним, та Закон про вибори в Українській РСР на багатопартійній основі.

У 1991 році провести в Українській РСР народні голосування (референдум) з питання довіри Верховній Раді Української РСР дванадцятого скликання і за його результатами вирішити питання про проведення нових виборів до кінця року.

2. Стосовно військової служби громадян України:

Забезпечити проходження строкової військової служби громадянами України поза межами республіки тільки за добровільною згодою громадянина.

3. Стосовно націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України:

Відповідно до постанови Верховної Ради УРСР від 15 жовтня 1990 року розглянути на сесійному засіданні висновки Державного арбітражу УРСР, Міністерства юстиції УРСР і Державного комітету УРСР по економіці у питанні щодо націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України і до 1 грудня 1990 року створити тимчасову комісію Верховної Рада УРСР з цього питання.

4. Стосовно Союзного договору:

...Спрямувати всі зусилля Верховної Ради УРСР на стабілізацію політичної і економічної ситуації в республіці, на побудову правової суверенної Української держави, прийняття нової Конституції республіки, і поки цього не досягнуто, укладення Союзного договору вважати передчасним.

5. Стосовно відставки Голови Ради Міністрів УРСР:

Взяти до відома повідомлення Голови Верховної Ради УРСР Кравчука Л. М. від 17 жовтня 1990 року стосовно відставки Голови Ради Міністрів УРСР Масола В. А. і вирішити це питання у порядку, передбаченому статтею 97 п. 9, статтею 108 п. 4 Конституції УРСР.

Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. - 1990. - № 49. - С.604, 836-837.

Витяг із постанови Верховної Ради УРСР «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування у м. Києві з 2 жовтня 1990 року»

центральної частині міста масових заходів, що не заважають рухові транспорту» на чотирьох площах, у тому числі Жовтневій (Майдан Незалежності). Хоча намети були встановлені ще до цього рішення, близько восьмої години вечора.

Віктор Рог, тоді – студент історичного факультету Сумського національного університету та голова Спілки незалежної української молоді в Сумах, розповідає: «Я вийшов на цю акцію за Україну, бо не міг вчинити інакше. В мене уже потім, у складні 90-ті роки, часто запитували, за що я голодував. За те, щоб ми тепер усі голодували, віджартовувався я. Але реально, голодував, щоб українці зрозуміли, що вони мають бути кращими. Але, щоб щось отримати, треба було щось вкласти».

Наметове містечко мало чітку організацію й було огорожене по периметру. Голодуючі студенти носили білі пов'язки, охорона табору, яку очолював Андрій Кліщ – чорні. Сині пов'язки мали допоміжні служби: медична, нею керував Тарас Семущак (окремі джерела також вказують Олега Тягнибока як керівника, у той час як Доній та

свідчать, що Комітету державної безпеки було відомо про її підготовку. До готелю «Москва» (нині – готель «Україна») були стягнуті міліцейські підрозділи. «У нас був план, ми мали переповнити собою КПЗ (ізолятор тимчасового утримання), а потім влаштувати загальностудентський страйк. – згадує Олесь Доній. – Думали, що усіх, хто вийде на площу у перший день, одразу заберуть. Тому розділились на частини: я виводив людей другого жовтня, Маркіян повинен був вийти з частиною студентів на наступний день, потім планувалась третя група і так далі. Інформація повинна була здетонувати».

Фактично легітимізувала проведення цієї акції президія Київської міської ради, тоді очолювана Олександром Мосіюком, представником Народного Руху. Після довгих дискусій, опівночі було ухвалено рішення: «засуджуючи провокаційні насильницькі дії до працівників міліції дозволити проведення в

Наметове містечко студентської молоді

Свистович згадують його лише як члена медичної служби) та прес-група (Сергій Бащук та Олег Кузан).

Усім учасникам акції видавалися перепуски. Приєднатися до голодування та протесту могли усі охочі. Під час акції підтримали студентів голодуванням також опозиційні депутати: Степан Хмара, Володимир Яворівський, Марія Куземко та інші.

Атрибути голодуючих студентів у боротьбі за відновлення державної незалежності України

принести їх у жертву. (...) Приєднуюся до студентів, бо їхні вимоги, то моя позиція. Я дуже надіюся, що пробудяться жінки, вони повинні нас зараз підтримати».

Попри очікування, прямого спротиву студентська акція не зустріла. «Правоохоронці постійно стояли біля нас, – розповідає Михайло Свистович. – Старші ставились до нас вороже, казали: буде наказ, то ми вас і знесемо, і постріляємо. Але молоді ставились переважно нейтрально». Він згадує також різні провокації, повідомлення про замінування та «засланих» учасників. Але наказу розігнати студентів ніхто так і не віддав.

П'ятого жовтня до наметового містечка прийшов Леонід Кравчук. Тоді – голова Верховної Ради УРСР. «Більшість депутатів тоді негативно поставилася до голодування студентів. І сказати, що ось Кравчук позитивно поставився до голодування, звичайно, буде неправдою. Але я прагнув зрозуміти, що відбувається. І я туди пішов, щоб на власні очі побачити студентів, поспілкуватися з ними. Я хотів почути чи це справді була їхня точка зору, чи за ними стоять старші сили, а їх просто використали. (...) Я побачив їхні обличчя, їхні очі – вони говорили краще будь-яких промов» – Леонід Кравчук (із книги «Великий злам. Хроніка «Революції на граніті» 2-17 жовтня 1990 року»).

«Для нас було несподіванкою, що нам дозволили проводити акцію, – розповідає Доній. – Ми готувалися до іншого сценарію і тому очікували, що студентський страйк розпочнеться раніше. Психологічний тиск зріс на сьомий-восьмий день, багато студентів почали виходити з голодування. Ми сиділи на

Загальний вигляд Майдану Незалежності (на той час площі Жовтневої революції) під час протестної акції студентів у жовтні 1990 року

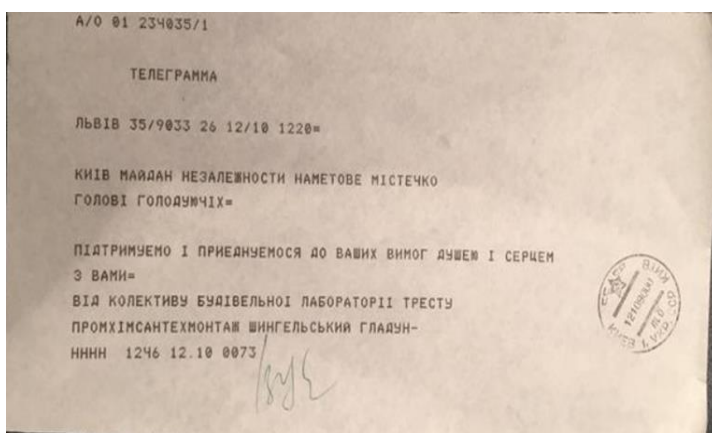
граніті, люди приходили, спілкуватися, але університети не повстали». Окремі студенти доходили до радикальних ідей, на кшталт самоспалення, кілька людей розпочало сухе голодування. Керівники відмовляли від таких крайнощів. Не підтримували вони також голодування дівчат, серед яких були Соломія Павличко, Анжеліка Рудницька та Марія Бурмака. Медики дозволяли їм голодувати не більше чотирьох днів.

Восьмого жовтня на засіданні Верховної Ради було повідомлено, що голодують вже 158 людей з 24 міст УРСР, і стан їхнього здоров'я погіршується. Частина сесійної зали зустріла цю інформацію сміхом. Така жорстока реакція депутатів спровокувала багатьох підтримати студентів та вийти з лав Комуністичної партії. Чи не першим серед них був письменник Олесь Гончар.

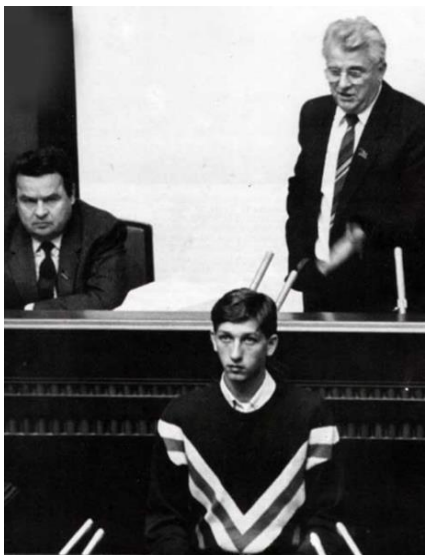
«З такими, безмежно жорстокими, що глумливим реготом зустрічають трагедію власного народу, страждання дітей України, я не хочу мати нічого спільного. Оцим і пояснюється мій вихід з КПРС...», – Олесь Гончар (з листа-заяви до парткому Київської організації Спілки письменників України).

Учасники тих подій згадують також Неонілу Крюкову, народну артистку України. Вона приєдналася до студентського голодування третього жовтня. «...Якщо ми не будемо господарями, самі себе не захистимо, ніхто нам не допоможе. Тому моя перша вимога, з якою я приєднуюся до студентів, – повний суверенітет України», – так Крюкова коментувала свою участь тогочасній пресі. Для студентів її підтримка була вкрай важлива. «На початок 90-х протестний рух був маргінальним: він складався з колишніх політв'язнів, з молодих студентів, як ми. Не було когось відомого і заслуженого, людей з соціальним статусом, – пояснює Віктор Рог. – Те, що нас підтримали такі люди, було дуже знаковим».

І підтримка жителів столиці була значною. Приносили квіти, теплий одяг, їжу та навіть гроші. «В нас після голодування залишилось 760 тис. рублів. Це страшні гроші, для радянської людини, – згадує Михайло Свистович, нині – член громадського руху «Відсіч». – Ми їх потім витратили на агітацію за незалежність України. З них велику частину просто безглуздо, наприклад, на концерт в центрі Києва». Крім того, студентам щодня приходили десятки листів та телеграм зі словами підтримки.

Телеграма, адресована голодуючим на Майдані Незалежності 12 жовтня 1990 року. Офіційно він тоді називався площа Жовтневої революції

Співголова студентського протесту Олесь Доній на парламентській трибуні 15 жовтня

площу перед Верховною Радою, в результаті чого співголів запросили до парламенту, вони отримали годину прямого ефіру для роз'яснення своїх вимог. Цими ж днями до інших міст України поїхали групи для організації мітингів на місцях.

Максим Буткевич, тоді – учень 7 класу загальноосвітньої школи у Києві, згадує: «Навчальними закладами ходили групи, що агітували підтримувати студентський страйк, пояснювали їхні вимоги. Я та ще дві активістки організували у нашій школі страйковий комітет, пустили підписні листи серед учнів. Звісно, про це довідалися вчителі. Учнів старших класів зібрали в актовій залі та погрожували, що у випадку страйку ніхто не отримає хороших балів в атестаті. Врешті, страйк вирішили не оголошувати, але, що дуже роздратовало керівництво школи, те що висловили публічну підтримку студентам та зібрали кошти на потреби наметового містечка».

У жовтні 1990 року страйкував приблизно кожен п'ятий студент в УРСР. Врешті, у Києві застрайкували університети, училища, старші класи шкіл, до них почали долучатися фабрики та заводи. 25 працівників Державної телерадіокомпанії написали заяву про департизацію українського телебачення та радіомовлення і припинили членство в Комуністичній партії. Масові маніфестації пройшли багатьма українськими містами.

На підтримку протестувальників приходили листи, на кшталт такого: «Дорогі діти мої – великомученики! Дивилась передачу по ТБ "За круглим столом". Рада, що ви, цвіт нації, і таким важким шляхом добиваєтесь щастя своєму народу. Серце кров'ю обливається. Я разом з вами, всі ваші вимоги підтримую, поділяю турботу за майбутнє України її народу... З повагою Л.М. Кириленко».

Враховуючи пасивну реакцію влади на протест, 12 жовтня студенти прийняли резолюцію з закликом до організації страйків та маніфестацій. Учасники акції почали активно агітувати київські виші підтримати їхні вимоги. Через три дні був захоплений червоний корпус КНУ (вчинок, за який уже після закінчення протесту на Олесю Донія була заведена кримінальна справа). Студенти також прорвалися на

Крим і Калуш разом. Киян підтримують студенти з інших міст України та Росії

Розділ 3

Наслідки, роль та значення Революції на граніті у боротьбі за державну незалежність України

17 жовтня Верховна рада України підтримала вимоги голодуючих студентів, уряд Віталія Масола був відправлений у відставку.

Решта вимог студентів: непідписання нового союзного договору, націоналізація майна Компартії та закон про проходження військової служби на території України – стали частиною ширшого процесу здобуття Україною незалежності. Обіцянка провести навесні 1991 року перевибори на багатопартійних засадах так і не стала реальністю.

Олесь Доній переконаний: для України шанс був втрачений. «Це була єдина можливість, коли влада захиталася, і суспільство могло обрати не комуністичний парламент. Але Народний Рух до цієї вимоги не доріс, вони не вважали її потрібною, – розповідає він. – Це була наша єдина можливість піти шляхом Польщі чи Литви». Крім того, віковий бар'єр для кандидатів у депутати було піднято до 25 років, що не дозволило студентським активістам балотуватися до парламенту на наступних виборах у 1994 році.

24 серпня 1991 року Україна стала незалежною.

Ні експерти, ні учасники не вважають революцію на граніті єдиним та вирішальним фактором здобуття незалежності, але всі повторюють про її важливість як ненасильницького громадянського протесту. Олесь Доній, учасник тих подій, вважає так: «Нам пощастило з часом, тому акція стала більш масовою і впливовою. Вона стала одним із камінчиків для досягнення незалежності». Разом з тим, усі співрозмовники відзначають: значні зміни відбулися у свідомості людей. «Головне те, що ця революція змінила людей, і нас в тому числі. Ми побачили, що

«Революція на граніті» сколихнула суспільство, розпочала новий етап боротьби українців за незалежну державу. Це призвело до протистояння між комуністичним режимом і демократичною опозицією.

можемо перемагати без підтримки ЗМІ, без грошей, зброї чи досвіду. Це була революція проти страху», – підсумовує Віктор Рог. Максим Буткевич: «Я вважаю цей протест успішним, і мова йде навіть не про виконання вимог. Це був приклад того, що ненасильницький громадянський протест може бути успішним.

Наметове містечко створило місце, де точилися дискусії, де чимало спостерігачів перетворилися на учасників. Це також був великий досвід для молоді в організації різних форм протесту та самоорганізації. Крім того,

ненасильницький характер та символічність цієї акції зумовили її мінімальний деструктивний потенціал».

«Процеси, що відбувалися у 80х-90х роках, у тому числі і цей студентський протест, призвели до зміни соціальної системи. На той момент ми отримали країну, де можна було вільно висловлювати свої думки, де практично не було обмежень у громадянських свободах. Звісно, можна мріяти про те, яку країну побудувати. Але, врешті з'являється така країна, яка обумовлена новими соціальними процесами. В Україні врешті була побудована система олігархічного капіталізму», – вважає Володимир Чемерис.

«Революція на граніті» була першою масштабною акцією протесту на Майдані Незалежності, але не останньою. Багато її учасників (у тому числі, представлених у тексті) у тій чи іншій ролі взяли участь і у наступних акціях, а протести на Майдані стали робитись за моделлю «Революції на граніті».

Позиція молоді, що були учасниками «Революції на граніті»

Висновки

Прожити студентське життя – це заповітна мрія, яка не покидає кожного школяра і світить перед ним маяком. Студентські роки асоціюються завжди з такими чарівними словами, як перша любов, веселоці і молодість. Можна лише заздрити тим, хто удостоївся щастя пройти цей шлях і відчувати всі радощі студентського життя.

Згадуючи студентів часто проглядається прирівнювання студентського життя до безконтрольного розгулу і безвідповідальної поведінки. Українські студенти доводять протилежне, показуючи, що вони не лише не є пасивною проблематичною ланкою суспільства, а й активно приймають участь у його творенні, свідомо вважаючи себе творцями свого майбутнього і майбутнього своєї держави.

У результаті дослідження зародження та розвитку молодіжних організацій в період кризи радянської системи в 1980-х роках нами були зроблені висновки, що складнощі в економіці країни і як наслідок від цього – погіршення життєвого рівня значної частини населення, політична боротьба між різними гілками влади на вищому рівні спровокували в кінці 80-х років кількісне збільшення молодіжних об'єднань, що можна вважати важливим чинником громадської активності молодих людей, бажанням брати участь в управлінні суспільними справами у 80-х роках.

Наслідком цих подій можна вважати «Революцію на граніті», яка відбулась 2–17 жовтня 1990 року, стала першим українським Майданом – успішним ненасильницьким політичним протестом проти чинної комуністичної влади в

УРСР, який дав поштовх до демократизації всього українського суспільства. Акції громадянської непокори, що охопили Україну в жовтні 1990 року, заклали традиції демократичних форм протесту. Їх продовженням стали Помаранчева революція та Революція Гідності.

Революція на граніті – це приклад того, що активній, патріотично налаштованій студентській молоді (основними учасниками і організаторами акції були студенти) вдалося замислити, організувати та успішно завершити акцію, яка була найуспішнішою акцією з часів боротьби за незалежність.

Революція на граніті відкрила шлях ще одному поколінню людей, готових боротися за свободу і національну ідею.

У результаті нашого дослідження, можна з впевненістю сказати, що без студентської молоді, цих безстрашних молодих людей, які були готові відстоювати справедливість навіть ціною власного здоров'я, а можливо і життя, революція не була б вдалою, а можливо і взагалі б не почалась.

Таким чином, ми бачимо, що студентство, яке було двигуном протестних акцій, змусило змінюватися усе суспільство. Саме молодь розбудила країну, саме вона стала каталізатором Майдану. І саме на ній лежить найбільша відповідальність за майбутнє країни.

Отже, студенти справді є каталізатором змін в Україні, вони – саме ті молоді та креативні люди, які будують незалежну та демократичну Україну. Саме з них варто брати приклад, і ми вважаємо, що ми повинні пишатися тим, що молоде покоління нашої держави – це свідомі громадяни, яким небайдужа доля України.

“

Опозиція не хотіла перевиборів, вони не були впевнені, що зберуть достатню кількість голосів, щоб протистояти компартійним депутатам. На той час, близько 80-ти опозиційних депутатів контролювали ключові комітети у ВР, і вони вважали, що цього достатньо для здійснення тих чи інших змін.

— Олег Бажан, історик

“

Молодіжний рух та ця акція активізували суспільство у боротьбі за незалежність та призвели до пробудження національної свідомості у широких верств населення. Також протест показав, що радянська тоталітарна система вже слабка, вона переживає глибоку політичну кризу і з нею можна боротися. В багатьох після цих подій зник страх

— Олег Бажан

“

Влада зайняла очікувальну позицію. Партійне керівництво великою мірою заспокоїло те, що страйк напередодні (першого жовтня Народним рухом було організовано одноденний всеукраїнський страйк, – ред.) зібрав всього 10 тисяч людей. Вони вважали, що акція студентів також не зустріне широкої підтримки, тому зайняли вичікувальну позицію. Потім, можливо, і хотіли розігнати це наметове містечко, але події набули певного резонансу, і влада розуміла, що таку можливість втрачено. Разом з тим, у керівництві того часу, певно, вже не було таких заповзятих людей, що хотіли б припинити цю акцію терором.

— Олег Бажан, історик

“

Я вичерпала свої можливості як депутат. Учора зрозуміла, що парламентська більшість не рахується з голодуючими студентами і може принести їх у жертву. (...) Приєднуюся до студентів, бо їхні вимоги, то моя позиція. Я дуже надіюся, що пробудяться жінки, вони повинні нас зараз підтримати

— Марія Куземко, із газети «Молода гвардія» від 14 жовтня 1990 року

“

«Моя відставка була не заслуженою... Я глибоко переконаний, що ніякого справжнього студентського голодування тоді не було, а вся акція була оплачена з Заходу, в тому числі з діаспори. Загалом, студентська акція не була такою значною, як це хочуть показати сьогодні, і, якби ми не бавилися в демократію, її можна було б розігнати за п'ять хвилин. (...) але такого наказу я не віддав – не хотів брати на себе відповідальність. Оскільки не бажав відповідати за це і Гуренко (тодішній секретар КПУ, – ред.), то акцію було доведено до кінця»

— Віталій Масол, газета «Експрес», 6 жовтня 2000 року

«З такими, безмежно жорстокими, що глумливим реготом зустрічають трагедію власного народу, страждання дітей України, я не хочу мати нічого спільного. Оцим і пояснюється мій вихід з КПРС...», – Олесь Гончар (з листа-заяви до парткому Київської організації Спілки письменників України)

Думки істориків, учасників та свідків «Революції на граніті»

Список використаних джерел

1. Головенько В. А. Український молодий рух: історія та сьогодення. Правда України, 1997. №45. С. 26-45.
2. Григоренко Т.А. Молодіжний рух України: історія та сучасність. Столиця, 1999. №62. С. 68-107.
3. Громенко С. Перший Майдан. 25 років Революції на граніті. Дзеркало тижня. Україна, 2014. №41. 4 с.
4. Єригін О.П. Особливості формування і діяльності студентських громадсько-політичних об'єднань в умовах становлення багатопартійності в Україні. Кентавр, 1992. №43. 16 с.
5. Зінченко О. Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею. Українська правда, 2013. №148. С. 86-93.
6. Коляка А.А. Студентський рух в Україні (кінець 80-х – початку 90-х рр.). Наукова думка, 1996. №31. С. 31-78.
7. Корнієвський О.А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення. Громада, 1994. №59. С. 26-45.
8. Кравчук Л.М. (із книги «Великий злам. Хроніка «Революції на граніті» 2-17 жовтня 1990 року»). С. 69-73.
9. Литвин В.М. Історія України. Київ : Наукова думка, 2010. С. 667-683.
10. Червінський В.І. Історія України: Джерельний літопис. Київ : 2008. С. 736-760.
11. «Історії трьох «майданів»: Революція на граніті».
URL: <https://hmarochos.kiev.ua/partner/rng/>
12. Заради збереження гідного іміджу революції на граніті для історії і майбутніх поколінь».
URL: <https://revnagraniti.wordpress.com/2018/09/07/заради-збереження-гідного-іміджу-рев/>
13. Революція на граніті.
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Революція_на_граніті
14. Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею.
URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/2/148579/>